Okumadığınız İçin Teşekkürler

Dubravka Ugresiç

İngilizce'den Çeviren: Gökçe Metin

Lacivert Kitaplar

AYRINTI

DUBRAVKA UGRESİÇ

27 Mart 1949'da, eski Yugoslavya yeni Hırvatistan sınırları içindeki Kutina'da doğmuştur. Zagreb Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat ve Rus Dili ve Edebiyatı eğitimi alır ve aynı üniversite bünyesindeki Edebiyat Kuramı Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaparken birçok hikâye, deneme ve roman yazar. 1991'de patlayan iç savaşta sıkı bir savaş ve milliyetçilik karşıtı tutum takınınca, Hırvat medyasının, meslektaşlarının ve önemli şahsiyetlerin hedefi haline gelir ve "vatan haini", "cadı" damgası yer. 1993'te saldırılar artık hayatını sürdüremeyecek düzeyde artınca, Hırvatistan'ı terk edip Hollanda'ya yerleşir. Halen serbest yazarlığının yanında birçok Avrupa ve Amerika üniversitesinde dersler vermektedir.

Dubravka Ugresiç, denemeleri, hikâyeleri ve romanlarıyla Heinrich Mann Ödülü, Jean-Amery Ödülü, Tiptree Ödülü, Premio Feronia Ödülü başta olmak üzere birçok ödülün sahibi olmuştur.

İngilizce yayımlanmış eserleri şunlardır: *Europe in Sepia* (2014); *Karaoke Culture* (2011); *Baba Yaga Laid An Egg* (2009); *Nobody's Home* (2007); *The Ministry of Pain* (2005); *Lend Me Your Character* (2004); *The Museum of Unconditional Surrender* (1998); *The Culture of Lies* (1998); *Have A Nice Day: From the Balkan War to the American Dream* (1994); *In the Jaws of Life* (1992); *Fording the Stream of Consciousness* (1991)

Ayrıntı: 801
Lacivert Kitaplar Dizisi: 39

Okumadığınız İçin Teşekkürler
Dubravka Ugresiç

Kitabın Özgün Adı
Thank You For Not Reading

İngilizce'den Çeviren
Gökçe Metin

Yayıma Hazırlayan
Gökçe Çiçek Çetin

© 2003 by Dubravka Ugresiç

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Resmi
Sevinç Altan

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *İstanbul, 2014*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-932-4
Sertifika No: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Dubravka Ugresiç

OKUMADIĞINIZ İÇİN TEŞEKKÜRLER

İçindekiler

Teşekkür 7

AÇILIŞ
Los Torcedore 11

GÜNAYDIN
Yazınsal Düşler 16
Kitap Önerisi 20
Ajanslar ve Taifesi 24
Düşük Gelirli Yazar 29
Çok Yaşa Sosyalist Gerçekçilik! 33
Bir Zanaatkârı Araçlarından Tanırsınız 37
Pazar 43

PİYASA
Edebiyat ve Demokrasi 47
İnsan Ruhlarının Mühendisleri 51

Edebi Referans Olarak Yazar 55
Cazibenin Gücü 59
İnsan Sapkınlıklarını Paylaşma 63
Eco, Nüdistler Arasında 67
Geri Dönün Kinikler, Biz Hepsini Affettik! 73
Kirk Douglas'ın Hayatımdaki Yeri 79
Simya 83
Kadınlar, Sigara ve Edebiyat 89
İyimserlik Bünyeyi Güçlendirir 93

TAŞRALI
Küçük Kırmızı Nokta 99
Nasıl Ivana Trump Olabilirdim ve
Nerede Yanlış Yaptım? 106
Yeni Doğan Ülkelerin Amacı Nedir? 106
SY: Sıkıntılı Yazar 112
Muhteşem Buli 119
Ulusal Edebiyat Tarihine Ufak Bir Katkı 124

KUYRUKSUZ BİR YAŞAM
Sürgündeki Yazar 135
Savaş Savaştır; Ama Entelektüeller Sadece İnsandır 161
Eğlenmek 175

HOŞÇA KALIN
Evdeki Ruhlar 187
Bir Cevap İçin Sorular 197
Yazar ve Yazarın Geleceği 214

KAPANIŞ
Yedinci Vida 226

Teşekkür

Okumadığınız İçin Teşekkürler yazarın yaratıcı itkilerinden ikisi arasındaki içsel mücadelinin sonucudur. Bu itkilerden ilki yazarın kulağına kendine saygı duyan yazarların zeki insanların sessiz kalmayı tercih ettiği konularda yazmaması gerektiğini fısıldamıştır. İkincisi ise yazarı ters istikamete sürüklemiştir: Kendine saygı duyan yazarlar hiçbir zaman çok zeki olmaya çalışmamalıdır. Bu çatışma kitaba ilişkin pek çok özelliğin belirleyicisi olmuştur: başlık, tarz, ton ve ritm.

Okumadığınız İçin Teşekkürler bu yüzden yarı kurgu yarı gerçektir ya da belki yarı kurgudan biraz daha fazlasıdır. Makalelerden bazılarını küresel kitap piyasasının dinamiklerinden kafası bulanan Doğu Avrupalı bir geveze kimliğiyle yazdım; dolayısıyla tüm alıntılar, edebiyat tarihinin en iyi bili-

nen gevezesi Eeyore'dan yapılmıştır. Ne kadar kaçınırsam kaçınayım, "edebiyat profesörü"nün sesi bazen sinsi bir şekilde makalelere nüfuz etti. Okur diğer makalelerde iki hedef arasındaki mücadeleyi sezinleyebilir: Yazarın bir şeyleri ciddiye alma çabası ile ciddiye aldığında okurları sıkacağı korkusu arasındaki mücadeledir bu. Ancak bu hafif kitap ne zaman konusunun hak ettiği kadar ciddi olma noktasına gelse, bir öğrencinin anısı beni uyarmak için orada hazır bekliyordu. Bir kitabı iyi yapan şeyin ne olduğu sorulduğunda, tereddüt etmeden şöyle diyordu: "İyi bir kitap parıldamalıdır!" Bu kitabın parıldayıp parıldamadığını söylemem mümkün değil; ama kesinlikle, öğrencimin edebi standartlarına ulaşmaya çalıştım.

Bu kitap tarafsız değildir ve öyle olmaya da çalışmıyor. Bazı okurlar dipnot düşme, düzenli bir kaynakça sunma gibi bilimsel geleneklere uymaya isteksiz oluşumu nezaketsiz bulabilir. Benzer bir konunun işlendiği bilimsel ya da kısmen bilimsel kitapları okuyor ya da en azından bunlara göz gezdiriyorum. İçlerinden bazıları çok uzun zaman önce, bazıları benim kendi kitabımı yazdığım dönemde ve Andre Schiffrin'in *The Business of Books* ve Joan Epstein'ın *Book Business*'i gibi birkaçı da kitabımın Felemenkçe olarak ilk kez yayımlandığı dönemde kitabevi raflarındaki yerini almış. İşin özü, *Okumadığınız İçin Teşekkürler* öyle ya da böyle bir dizi yazar, fikir, eğilim, *Baffler* türünden dergiler ve bazı kitaplarla örtüşüyor. Örneğin *Conglomerates and the Media* (ed. Erik Barnouw), Sven Birkerts'in *The Gutenberg Elegies*'i, Neil Postman'ın *Amusing Ourselves to Death*'i, Pierre Bourdieu'nun *On Television*'ı ve diğer kitapları, Alvin Kernan'ın *The Death of Literature*'ı, John W. Aldridge'in *Talents and Technicians*'ı, Eugene Goodheart'ın *Does Literary Studies Have a Future*'ı, Paul Fussell'in *Bad*'i, James B. Twitchell'ın *Carnival Culture*'ı, Tomas Kulka'nın *Kitsch and Art*'ı, Arjun Appadurai'nin *Modernity At Large*'ı, John Fiske'nin *Understanding Popular Culture*'ı, *The Future of the Book* (ed. Geoffrey Nunberg), Arthur C. Danto'nun *The Wake of Art*'ı ve

After the End of the Art'ı, Ray Bradbury'nin *Fahrenheit 451*'i, Italo Calvino'nun *Six Memos for the Next Millenium*'u ve *The Uses of Literature*'ı, Neal Gabler'ın *Life the Movie*'si, Alberto Manguel'in *A History of Reading*'i, Thomas Frank'in *One Market Under God*'ı, Timothy Bewes'in *Cynicism and Postmodernity*'si, *The Culture of Globalization* (ed. Fredric Jameson ve Masao Miyoshi), Zygmunt Bauman'ın *Globalization*'ı, Edward W. Said'in *Representations of the Intellectual*'ı, Joseph Brodski'nin *On Grief and Reason*'ı ve *Altogether Elsewhere, Writers on Exile* (ed. Marc Robinson).

ABD'ye konuk akademisyen olarak her gidişimde, kitabımın da konusunu oluşturan, gürültülü ve görünür kılınan yazınsal yaşam ve bu yaşam biçiminin sahteliğinin yanı sıra üniversitelerde varlığını sürdüren daha az görünür ve sessiz bir yaşantı da olduğunu fark ettim. 2002 yılının bahar döneminde Harvard Üniversitesi'nin Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde ders verdim. Öğrencilerim Jacob Emery, Rebecca Reich, Marijeta Bozoviç, Dehn Gilmore, Katherine Holt, David Elmer ve Steven Segal edebi metinlerin harika okurları ve yorumcuları oldular. Bu dönemde kitabımın çalışmaları neredeyse tamamlanmış olduğu için üzgünüm: Kitabım edebiyatın geleceğine ilişkin daha az karanlık tonlar ve inançsızlık barındırıyor olabilirdi. Çünkü edebiyatın bir geleceği var: benim öğrencilerim.

Yayıncım Dalkey Archive Press'e teşekkür etmek istiyorum; kesinlikle bu kitabın yayımlanabileceği en iyi yerdi. Yanı sıra, editörüm Chad W. Post'a yazarlık yaşantımın en hızlı ve en dolayımsız yayın önerisini sunduğu için teşekkür etmek istiyorum. Bu öneri bana ulaştığında, Amsterdam'da Fulbright bursuyla okuyan Damion Searls cömertçe, taslağı okuyabileceğini söyledi. Hem belli bir üslubu olan hem de son derece özgün zekice müdahaleleri için kendisine minnettarım.

Bu kitap ve diğerleri için verdikleri cesaretten ötürü Meredith Tax, Svetlana Boym, Ellen Ellias, Beka Vuco, Madeline

Levin, Ivana Vuletiç, Michael Flier, Charles Simic, Larry Wolf, Erica Goldman, Priscilla Mayer, Ellen Hendler Spitz, Cynthia Simmons, Martha Saxton, Liz Arney, Susan Sontag, Florence Ladd ve Michael H. Heim'a teşekkürlerimi sunmak isterim.

İlk ve son olarak Celia Hawkesworth'a, gerek uzun süreli arkadaşlığımız gerek bu kitabımın ve diğer kitaplarımın çevirisindeki emeğinden ötürü teşekkür ederim.

AÇILIŞ

"Merhaba Eeyore" diye seslendiler neşe içinde.
"Ah!" diye cevap verdi Eeyore, "Yolunuzu mu kaybettiniz?"

Los Torcedore

Yaklaşık on yıl önce, her yıl düzenlenen Londra Kitap Fuarı'nın açılış törenindeydim. Fuar resmi olarak Joan Collins tarafından açıldı. Son romanı yeni çıkmıştı ve bu ünlü Amerikalı-İngiliz aktrist, yeni üne kavuşmuş bir yazar ve Jackie Collins'in öz kardeşi olarak bir kitap fuarını açacak en doğru isimdi, kuşkusuz. Joan Collins'in pahalı giyimi hemen göze çarpıyordu. Üzerinde küçük pembe bir Chanel döpiyes, başında asker kepini andıran pembe bir şapka vardı ve gözlerini şuh bir tül örtüyordu. Büyülenmiş bir halde, Joan Collins ve televizyon kameralarının ardında toplaşmış ziyaretçilerden oluşan kalabalağı yararak ilerledim. Joan, büzüşmüş dudaklarla, Victoria's Secret marka bir iç çamaşırına dokunuyormuşçasına vitrindeki kitaplara dokundu.

Peki tüm bunların edebiyatla ne ilgisi var? Neredeyse hiç. Öyleyse neden Joan Collins'in pembe döpiyesi gibi zırva bir şeyden söz ediyorum? Çünkü bu zırvalık çağdaş edebiyat yaşamını aşmış ve öyle görünüyor ki kitapların kendisinden daha önemli hale gelmiş. Bir kitabın tanıtım yazısı, şüphesiz kitabın kendisinden daha önemli. Yazarın kitap kapağındaki fotoğrafı içeriğinden daha önemli ve yine yazarın çoksatar gazetelerde ve televizyon kanallarında görülmesi aslında yazdıklarından daha önemli.

Pek çok yazar, yoğun bir şekilde nüfusu artan yayıncıların, editörlerin, ajansların, dağıtımcıların, komisyoncuların, reklam uzmanlarının, kitabevi zincirlerinin, "pazarlama uzmanları"nın, televizyon kameraları ve fotoğrafçılarının oluşturduğu edebiyat ortamında gün geçtikçe kendini daha rahatsız hissediyor. Böylece, zincirin en önemli iki halkası olan okur ve yazar her zamankinden daha yalnızlaşıyor.

Öyleyse yazara kalan ne? Başını eğip, kaderine boyun eğmek mi? Bir değer ölçütü olarak sonsuzluğu mu kabul etmek? Sonsuzluk mu? Yok canım! Bir kitabın yaşam süresi barış zamanında otuz yıldır (savaşta daha az); tabii, kâğıt bakterisi daha önceden onu mantara dönüştürmezse. Sorumluluklarını daha yüksek edebi adalet ilkesine göre belirlemek mi? Adalet mi? Yok canım! Kötü kitaplar her zamankinden çok övülüp, iyi olanlar hiçe sayılıyor. Okura güvenmek mi? Okura mı? Yok canım! Okur, güçlü mağaza zincirlerinin kitap raflarına, vitrinleri albenili kitapçılara, Amazon.com gibi internet sitelerine tav olurken, okura güvenmekten nasıl söz edebiliriz?..

Piyasanın kurallarını kabul etmeyen yazar basitçe yok olacaktır. Piyasanın kendisine sunduğu şeyi elinin tersiyle iten yazar, edebi açlığa ya da halihazırda okumuş olduğu kitapları yeniden okumaya mahkûmdur. Edebiyatın varlık nedeni olan yazar ve okur bugün yarı münzevi bir yaşam sürmektedir. Edebiyat piyasası dünyası, kitap üreticilerinin hâkimiyeti al-

tındadır. Ancak kitapların üretilmesi edebiyatın da çoğaldığı anlamına gelmez.

Bir okur olarak kendi yazarımın özlemini çekiyorum. Vaatkâr tanıtım yazılarına şöyle bir göz gezdiriyorum ama içlerinden çok azı bir okur olarak zevklerime hitap ediyor. Kitabevleri de vitrinleri ışıklandırılmış süpermarketlere benziyor artık. Ürünleri kaliteliymiş gibi görünüyor ama lezzetleri hayal kırıklığına uğratıyor. Tıpkı meyve ve sebzelerin mutasyona uğrayıp, dış görünümleri pahasına tatlarının yavan olması gibi... Aynı şekilde, hem iyi hem de kötü kitaplar zamanla ana akım edebiyat içinde mutasyona uğramış durumda.

Bir yazar olarak kendi okurumun özlemini çekiyorum.

Bir iki yıl önce Guatemala'dan bir mektup aldım.

> Hafta sonunu Guatemala'da geçirdim ve Princess Hotel'de kaldım. Bu oteli, sonradan görmelerin doluştuğu Plaza-las-Americas'a tercih ederim. Princess Hotel, loş ışıkları, duvarlardaki koyu renk ahşap panelleri ve her şeyde kendini bir parça hissetiren o kadifemsi yumuşaklık ile İngiliz havasını yansıtıyordu. Lobide oturduğum sırada yan masadaki iki genç Amerikalı gözüme çarptı. Beyaz gömlekleri ve kravatlarıyla işadamı gibi görünüyorlardı ama Amerikalıların alışkanlık edindiği üzere son derece yüksek sesle konuşuyorlardı. Bu yüzden gazetemi okumak yerine konuşmalarını dinlemek zorunda hissettim kendimi. Birdenbire, şaşkınlık içinde, Guatemala piyasasını korumak için finansal önlemlerden değil de, edebiyattan söz ettiklerini fark ettim. Bunu size nasıl söylesem bilmiyorum; zaten bana inanmayacaksınız da! Sizden söz ediyorlardı. Hem de sevgiyle... Aklımdan onlara sizin bir arkadaşınız olduğumu söylemek geçti ama bunu yapmadım. Ne kadar çekingen olduğumu bilirsiniz. Bu küçük olay sayesinde gün boyunca moralim yüksekti.

Guatemala'daki arkadaşım işte bunları yazmıştı. Elbette ona inanmadım. Ama mektubu sayesinde birkaç gün kendimi iyi hissettim. Daha önce hiç gitmediğim muhteşem Guatemala topraklarında, beyaz gömlekleri içinde benden sevgiyle bahseden iki okurumu düşledim.

Tesadüfen dünyanın öbür tarafında olduğumuzdan, yakın zaman önce, Kübalı sigar sarıcıların *los torcedore*lerin Küba nüfusunun en eğitimli kesimi olduğunu öğrendim. Sigarları elle sarmak elbette sıkıcı ve yorucu bir iş. Sigar üreticileri banklarda oturup tüm günü ellerindeki tütün yapraklarını sararak geçiriyorlar. Öte yandan Küba'da, yüksekçe bir platforma oturup, bir elinde kitap diğerinde mikrofon, kitap okuyacak okuyucuları kiralama geleneği vardır. Sigar üreticileri tütün yapraklarını elle sararken, bir yandan da bu okuyucuları dinler.

Tropikal iklimin sıcağında, çevresinde vızıldayan sinekler, yarı uyukluyarak, hummalı bir çalışmayla tütün yapraklarını saran ve mikrofondan dökülen sözcükleri soluyan sigar sarıcıların terli alınlarını hayal ediyorum. Hayal dünyamda Castro'nun konuşmalarına yer yok. Kübalı sigar sarıcılar edebiyat eserlerini dinliyorlar. Her sigar, insan teriyle, mikrofondan dökülen ve dinleyicilerin uykulu dimağlarında bir akis gibi tınlayan sözcüklerle yıkanıyor.

Benim Küba fantezimdeki dinleyiciler edilgen değil. Aksine, uzun çalışma yaşamları boyunca dünya edebiyatının en seçkin örneklerini dinlemiş bulunuyorlar. Edebiyat zevkleri bir hayli seçkin. Doğru kullanılmamış her sözcüğe, her yanlış anlatıma tepki gösteriyorlar. Duydukları hoşlarına gitmezse tatminsizliklerini yüksek sesle dile getiriyor ve zavallı okuyucuyu sigara dumanına boğarak cezalandırıyorlar.

En iyi Küba sigarlarının yaklaşık dört yüz dolar ettiği söyleniyor. Bana kalsaydı, üç kat fazlası olsun isterdim. Çünkü değerli Kübalı sigar sarıcıları çalışma hayatları boyunca tüm bir kütüphaneyi dinledilerse, bu, sigaranın kendisi de George Steiner tarafından yapılmış demektir.

George Steiner'dan bahsetmişken, ben bir üniversite profesörünün bir Küba sigarına gücünün yeteceğinden şüpheliyim. Ama Joan Collins bunu yapabilir. Çoksatar bir yazar. Öyleyse bırakın da bir sigarın parasını ödesin! Çarkın bu şekilde dön-

düğünü hayal ediyorum. Yanı sıra edebi adaletin, ne kadar güçsüz olursa olsun, yolları ne kadar dar ve dolambaçlı olursa olsun, bir şekilde dönüşüm içinde olduğu düşüncesiyle teselli buluyorum.

Düşünüp taşındım ve bir şeylerle kendim ilgilenmeye ve edebi adaletin hayata geçmesi için yardım eli uzatmaya karar verdim. Bazen biraz uydurduğumu kabul ediyorum ama ne yapayım? Uydurmak benim işim. Bu yüzden, örneğin, çok başarılı bir yazar olan arkadaşıma yakın zamanda mektup gönderdim.

Sevgili M.W.,

Bir ay kadar önce Memphis'te birkaç gün geçirdim. 540 South Street'teki ünlü Arcade Restoran'a gittim. Bir hamburger ile bir kola şipariş ettim. Garson, Hintli bir genç oğlandı. Oldukça bitkin görünüyordu. Siparişim uzun süre gelmeyince ona bakmaya tezgâha gittim. Bana inanmayacağını biliyorum ama çocuğu orada ters çevrilmiş bir bidonun üzerine oturup tamamıyla senin kitabına odaklanmış bir halde buldum...

2000

GÜNAYDIN

Piglet, Tigger'a Eeyore'un söylediklerini umursamaması gerektiğini çünkü onun genelde hüzünlü olduğunu söyledi. Eeyore da bu sabah Piglet'a, aksine bu sabah kendini özellikle çok neşeli hissettiğinden bahsetti.

Yazınsal Düşler

Piyasa odaklı edebiyat kültüründe, işlerin en zor kısmını, emekçi sınıfı olan biz yazarlar yaparız. Çağdaşım olan çoğu yazar arasında, belki de kendim de bu saygın olmayanlar grubuna dahil olduğumdan, en çok Doğu Avrupalılara üzülüyorum.

Amerikalı ve Batı Avrupalı yazarlar, Doğu Avrupalı meslektaşlarının, ücretsiz diş bakımını, kira bedeli alınmayan apartman dairesini ve yazarlar birliğine ait, bedelsiz konaklanabilen tatil evlerini (*dom tvorchestva*) kapsayan memur-yazarlıklarıyla senelerce dalga geçtiler. Ama yaratıcı yazarlık görevlerini, bursları, fonları ve vakıfları, devlet destekli kitapları ve bedava sanatçı tatil evlerini (*yazarların inziva mekânlarını*) kapsayan kendi memuriyetleri konusunda fesatça sessiz kaldılar. Bugün

Doğuluların ellerinde *hiçbir şey* kalmamışken, Batılı yazarlar bunların hepsine sahipler.

Bu *hiçbir şey* konusunun kafamı bulandırdığını itiraf etmeliyim. Her gece kâbuslar görüyorum ve kendimi son derece *Slav* hissediyorum. *Ellen* adlı bir sitcomda bir keresinde şöyle bir cümle duymuştum; "Kendimi son derece melankolik, son derece karamsar, son derece depresif, neredeyse Slav hissediyorum!" İşte benimki de bu hesap!

Örneğin, kâbuslardan birinde bir pazaryerindeyim. Büyük bir çiftçi kalabalığı olarak hepimiz oradayız; herkes kendi yetiştirdiklerini satıyor. Önümdeki tezgâhta ne kocaman ne de küçük diyebileceğim üç adet pancar var. Büyük Rus yazar Nikolai Vasilevich Gogol tezgâhımın önünde duruyor. "Pancarlarınız bahçenizde iyi yetişmiş" diyor. "Pancardan çok patatese benziyorlar."

Dişlerimin teker teker döküldüğünü ve gelecekteki toplu eserlerimin ciltlerine dönüştüğünü gördüm bir defasında da. Ciltlerin isimleri ise şöyleydi: *Incisor, Molar, Canine...*[*]

Bir diğerinde, Sibirya ormanlarında yaşayan küçük bir kabilenin üyesiyim ve okuryazar olunduğu günden bu yana ulusal edebiyatı yaratıyorum. Bu başlangıçları da Sibirya rengeyiğinin tabaklanmış derisine kaydediyorum.

Mucizevi biçimde dirilen ve yeniden görmeye başlayan Jorge Luis Borges oldum sonra. Borges, eliyle kaşlarına dokundu ve Paul Coelho'ya dönüşüverdi.

Genelde korkunç rüyalar görüyorum. Yakın zaman önce, rüyamda savaş suçlusu Radovan Karadziç'in beni kaçırdığını gördüm. Yetişkinler ve çocuklar için yazdığı şiirlerini ezbere okuyarak beni cezalandırıyordu. Hatta şiirlerini ezberlettirip, bana her gün okuttu.

Bir diğer rüyada, Avrupa'nın güneyinde küçük bir ülkenin en iyi yazarı olduğumu ve ülkenin başbakanının beni bir madalyayla ödüllendirdiğini gördüm.

* Lat.: Kesici diş, azıdişi, köpek dişi. (ç.n.)

Başbakan boynuma madalyamı takarken, "Tebrikler Bay Finkielkraut!" dedi ve sonrasında komünist bir lider edasıyla beni ihtirasla dudaklarımdan öptü.

"Ama ben Finkielkraut değilim!" diye bağırdım neye uğradığımı şaşırmış bir halde. Kimse bunu fark etmedi ve herkes heyecanla alkışladı.

Bir de Joan Collins olduğumu, bana Nobel Edebiyat Ödülü'nün verildiğini ve Stockholm için kabul mektubumu yazıyor olduğumu gördüm. Rüyamda, Nobel Ödülü'nü almanın mı yoksa bu ödülü Joan Collins olarak almanın mı beni bu kadar korkuttuğunu bilmemekle birlikte terliyor ve korkuyla titriyordum. Altmış yaşını aşmış olup otuzumda görünmem bile teselli etmiyordu beni.

Bir de, Ivana Trump olduğumu ve Uluslararası PEN Örgütü'nün başkanı seçildiğimi gördüm. Bu rüya çok daha inandırıcıydı; çünkü başkan seçilmemin ardından, çağdaşım olan yazarlarla birlikte, her birinin 18.99 dolardan çay sipariş ettiği Plaza'ma gittik.

Fyodor Mikhailoviç Dostoyevski'nin mezarından beni aramayı ihmal etmediği bir rüya da gördüm.

"Ah, koleshka, ty moja koleshka..." diye iç geçiriyordu.

"Ben senin bir meslektaşın değilim! Benin rahat bırak sana!" diye bağırdım.

Ahizeden ölümcül bir sessizlik yükseldi.

Son rüyamda Salman Rüşdi'ydim ve kazandığım tüm parayı gerek Cezayirli gerek tehdit altındaki tüm yazarların korunmasını amaçlayan bir fona yatırıyordum. Bu rüya bazı nedenlerden beni o kadar huzursuz etti ki, terapistime gittim.

"Neden sadece işinizi değiştirmiyorsunuz?" dedi terapist.

"Ne demek *sadece*? Yazarlığı mı bırakayım yani?" diye sordum.

"Neden olmasın! Kendinizi yeniden yaratın" önerisinde bulundu yardımsever terapist.

Önerisine uydum. Bir Portekiz restoranında garson olarak işe başladım. İş arkadaşlarımdan biri bazen mesai bitiminde bir kadeh şarap eşliğinde bana Pessoa okuyor. Edebiyatla olan tek bağlantım bundan ibaret. Edebiyat kâbusları sona erdi. Artık keyifli yeni rüyalar görüyorum. Örneğin bir Portekiz restoranında müşterilere havada uçarak servis yapan bir garsonum. Çok iyi bir garsonum. Müşterilerim ayrılırken bana bahşiş bırakıyorlar ve ben de bu bahşişi restorandakilerin coşkulu tezahüratları eşliğinde tevazuyla, uçarak kapıyorum.

1996

Kitap Önerisi

Bir kitap önerisi yazmak, piyasa odaklı edebiyat kültüründe edinilebilecek en önemli yeteneklerden biridir. Kitap önerisi bir mihenk taşıdır. O yoksa kitap da yoktur. İşte bu yüzden *How to Write a Successful Book Proposal* adlı kitapçık "günümüzün rekabetçi kitap yayıncılığı sektöründe kendine güvenen bir oyuncu olmak isteyen" her yazarın Kutsal Kitabı olabilir.

"Tamam, tamam" diye geveliyor ahizenin diğer ucundaki editör. "Taslağınızı aldım; ama siz bana bir kitap önerisi göndermeden bir şey yapmayı düşünmüyorum."

Kitap önerisi nedir? Kitabın kısa bir özetidir. Başarılı bir kitap önerisi nasıl olmalıdır? Editöre taslak metni okutmalıdır. Gerçekten başarılı bir kitap önerisi nasıl olmalıdır? Editöre daha yazılmadan kitabı aldırtmalıdır.

İyi bir kitap önerisinin bir kancası, oltası ya da yapışkanı olmalıdır. En azından, yukarıda sözü edilen kitapçığın yazarı bunu öneriyor. Editörün ilgisini çekmeli ve önerilerin çöp kutusuna gitmesini engellemelidir.

"Kancayı bulamıyorum bir türlü" diye dert yanıyor Ellen. Yazar arkadaşım romanını yazmayı hepten bırakıyor ve kusursuz öneriyi yazmak için aylarca çabalıyor. "İki sayfa öneri yazmaktansa roman yazmayı tercih ederim" diyor.

"Kişisel bir tanıtım yazısı yazdığını farz et; belki böyle daha kolay ilerlersin" diyerek aptalca teselli etmeye çalışıyorum onu.

Başarılı bir kitap önerisi, kitabın ne tür bir okur kitlesini hedeflediği sorusunu da cevaplandırmalıdır. Kanca meselesini az çok anlayabiliyorum ama okur kitlemi bir türlü önceden hayal edemiyorum.

"Harrison Ford için yazdığını hayal et; belki böyle daha kolay ilerlersin" diyor Ellen.

Ellen, ne kadar haklı olduğunu bir bilse... Haklı; çünkü bir kitap önerisinin hayal edilmiş etkili bir filmin hikâyesinden, yani senaryosundan farkı yoktur.

On dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında taşralı bir doktorla evli bir kadın aşkı arıyor. Kuruntulu kocası ile aşkı arasında kalan kadın her gün biraz daha artan borçların da altından kalkamayınca intihar ediyor. Yani, kitap geniş bir kadın okur kitlesini hedef alıyor.

"Güzel" diyor editör. "On dokuzuncu yüzyılı yirminci yüzyıl yapalım ve bir iki âşık ekleyelim. Kocayı da biraz eğlenceli kılalım. Eşcinsel olsun mesela. Finaldeki intiharı da atalım! Zira hiç inandırıcı değil."

On dokuzuncu yüzyıl Rusya'sında yüksek sosyeteden evli bir kadın âşık oluyor. Kocasını ve oğlunu terk ediyor. Yakışıklı âşığıyla toplumdan dışlanmış bir şekilde yaşıyor ve sevgilisi onu bırakıp savaşa gittiğinde, kadın kendini bir trenin altına atıyor. Yani, büyük oranda kadın okur kitlesini hedefleyen bir kitap daha.

"Harika!" diyor editör. "İki kız kardeş var ve bunlardan biri KGB görevlisiyle evli, Sovyet Rusya'sında yaşıyor ve bir muhalife âşık oluyor. Diğeri göç ediyor ve sıkıcı, taşralı bir Fransız doktorla evleniyor. İki kız kardeş 1990 yılında karşılaşıyor. Geriye dönüşler, iki farklı hayat, iki farklı kader... Doğu ve Batı'nın komünizm sonrası hayalleri ve hayal kırıklıkları... Kitabın adı: *Two Sisters.* Hemen yazmaya başla!"

İlk başarım beni cesaretlendirdi. Hatta takıntılı biri olup çıktım. Son dönemde kitap önerileri yazmak dışında hiçbir şey yapmadım. *Remembrance of Things Past* için bir kitap önerisi yazmak beni bir hayli uğraştırdı. Kitap reddedildi. Sıkıcıymış, çok uzunmuş, ismini değiştirmeliymişim.

Bugünlerde piyasayı yokluyorum. Shakespeare'in gizlenmiş işleri çok iyi satıyor. *Ulysses*'ten iş çıkmadı. *The Man Without Qualities,* onu bir dizi film olarak düşünüp yazmama rağmen çöp kutusunu boyladı. *Memoirs of Hadrian* ve *The Death of Virgil* de öyle. Tamam kabul ediyorum; Avrupalı yazarlar daima biraz sıkıcıydı. Ama Hemingway bile daha iyisini yapamadı. Üstelik *The Old Man and the Sea* [Yaşlı Adam ve Deniz] adlı eseri iyi satmıştı. Bunu biraz değiştirdim. Her şeyin ekolojik yönünü vurguladım. Yaşlı adamın yerine de iyi görünümlü, Kübalı genç bir mülteciyi koydum; eşcinseldi. Öneri hemen kabul edildi.

Genel olarak bir şeyler öğrendiğimi düşünüyorum. İnsanlar neden dedikoduyu severler? Çünkü hep başkalarına olanla ilgilenirler. Dedikodu, diğer insanlarla ilgilenmenin en güncel biçimidir. Edebiyatta dedikodu en temel edebi türdür. Başarılı bir kitap önerisi aslında başarılı bir dedikodudur. Çoksatarlar abartılmış dedikodudan başka bir şey değildir mesela. Pek çok başarılı kitap önerisi başarılı birer dedikodu örneğidir. *Savaş ve Barış*, örneğin. Tolstoy işinin ehli bir ustaydı. Batı Edebiyatı'nın mihenk taşı İncil, tüm zamanların en büyük, en heyecan verici ve aynı zamanda en kârlı dedikodu kitabıdır. Yunan mitolojisi örneğin, mübalağa edilmiş bir aile dedikodu-

sundan başka bir şey değildir. Hâlâ heyecan verici olan mitlerse, Tanrılarla ilgili dedikodulardır.

Asırlardır tek bir satır yazmamış oluşumun dışında şikâyet etmiyorum. Yani edebiyata dair kendime ait tek bir satır bile yazmadım. Bu kitap önerilerine kaptırdım kendimi. Gitgide daha çok yüzsüzleşiyorum. Daha az gizlenme ihtiyacı duyuyorum. *One Hundred Years of Solitude*'un [Yüz Yıllık Yalnızlık] editörüne yakın zaman önce bir öneri gönderdim.

"İçeriği unut! Kimse böyle bir hikâyeye kendini kaptırmaz. Ama bu harika ismi kullanmamak için hiçbir sebep yok!" dedi editör.

1996

Ajanslar ve Taifesi

Birkaç yıl önce, küçük bir Amerikan üniversitesinde bir yıl öğretim görevlisi olarak çalıştım. Önceki ziyaretlerimden yabancı bir ülkede yapılması gereken bürokratik işlemlerin ne olduğunu biliyordum. Sağlık sigortası yaptırmam gerekiyordu. Yabancı öğretim görevlileri ve öğrencilere hizmet veren bir ofiste bana itinayla doldurduğum bir form ve bir de çek verildi. Geriye sadece sigorta görevlisinin açıklaması gereken birkaç ayrıntı kalıyordu. Sigorta şirketini aradım. Bana sigortacım Skip Woody'nin adını verdiler ama kendisi o an müsait değildi. Telefon numaramı bıraktım. Skip Woody aramadı. Aylarca süren nafile telefon aramalarından sonra bizzat kendisini görmeye karar verdim. Skip Woody yine müsait değildi; ama ofis-

te bana, Skip Woody'nin sorumlu olduğu sağlık sigortasını daha çok avantajlar sunan sağlık sigortasıyla değiştirmemi önerdiler. Yeni bir form doldurdum ve yanma bir çek ekledim. Bu kez, ayrıntılar hakkında görüşmem gereken ajansın ismi yoktu ama numarasına ulaşabildim: 3424. Bir süre sonra ofisi aradım ve 3424 nolu sigortacıyla görüşmek istediğimi söyledim. 3424 de müsait değildi. Aradan bir ay daha geçti ve ben tekrar aradım.

"3424 nolu sigortacıyla görüşmem gerek" dedim sekretere uzun bir bekleyişten sonra.

"Ah, Skip Woody! Korkarım şu an müsait değil."

Hayali sağlık sigortacım Skip Woody, her iki sigorta şirketinde de, orada bulunduğum son ana kadar benim için bir muammaydı. Cüzzi sağlık masraflarımı kendi cebimden ödedim. Bir değil, iki sağlık sigortam olması da kâr etmedi.

Sanki bu paralı bir hizmet değil de, bir piyango çekilişiymiş gibi omuz silkerek, "Şansın yokmuş" dedi dert yandığım meslektaşım bana.

Edebiyat ajanslarıyla da benzer şeyler yaşadım. Onlardan yana da şansım yaver gitmedi. Onlarla görüşmek bir türlü nasip olmadı. Sanırım, Beyaz Saray'la görüşmek bir ajans temsilcisinin sesini canlı canlı duymaktan daha kolaydır. Yazarın bir edebiyat ajansıyla görüşmesi her zaman muammadır.

Temsilcilerim her zaman kadın oldu. Üçünün de genç, çekici, kibar ve eğitimli bir sekreteri vardı. Oysa ben dizilerde sadece erkek sekreterler görmüştüm: Dexter'ın yardımlarını sömüren, fesat Alexis'in oynadığı *Dynasty*'de ve daha sonra yaşlı kadınların emirlerine amade olan genç çekici erkeklerin oynadığı *Güzel ve Çirkin* gibi dizilerde görmüştüm ben onları.

Peki edebiyat ajanslarındaki temsilciler nerede yetişirler? Bilemeyeceğim ama benim tanıdığım temsilciler ne Princeton'dan ne de Yale'den mezundu. İlki, rutin evliliğinden sıkılmış bir ev hanımıydı. Hiçbir getirisi olmayan bir iş macerasına

atılmaya karar vermişti (posta masraflarını bana yükledi ve ücretimin onda birini kesti).

Diğeriyse, temsilci olmadan önce banka memurluğu yapıyormuş (ücretimin yüzde on beşini kesti).

Üçüncüsü, sonradan sahibi olduğu edebiyat ajansının sekreteriydi. Saygın bir yazarın önerisiyle beni listesine eklemeyi kabul etti. İşte bu son noktaydı. Ona ne zaman ulaşmaya çalışsam, o her seferinde adımı ve kim olduğumu hatırlamıyordu.

"Benden neredeyse dört defadır yüzde kesiyorsun!" dedim.

"Hmm..." diye mırıldandı kayıtsızca. "Adın neydi?"

Sonraları adımı neden unuttuğunu öğrendim: Listesinde üç yüzden fazla yazar vardı.

Dördüncüsü adımı hatırlıyordu hatırlamasına da, yayıncıların adlarını unutuyordu. Feltrinelli'yle fettucine'yi, Gallimard'la Gauloises'i, Einaudi'yle Audi'yi birbirine karıştırıyordu. Yapmadığı iş için yüzde on beş pay alıyordu. Tabii, imzalamam için sözleşme göndermesini işten sayarsanız, o başka!..

Ajanslar, ekibi ve bağlı ajanslar tüm çağdaş edebiyat piyasasını örümcek ağı gibi sardılar. Ekip elemanları, bir yaşam tarzı edinmenin bile meslek olabileceğini kamtlarcasına ortamı yokluyor ve toplanıp parti yapıyorlar. Yakın dönemde yapılan edebiyat işleriyle ilgili dedikodulara kulak kabartıp, tesadüfen yeni yazarların isimleriyle karşılaşıyorlar. Bu isimleri ajanslara ve bağlı ajanslara iletiyorlar. Bu ikisi, tıpkı Skip Woody ve 3424 nolu temsilci gibi birbirlerine çok yakınlar. Örneğin İngiliz bir ajansın Fransız bir bağlı ajansı ve onun da aynı kişi olan İngiliz bir temsilcisi oluyor. Ajansını değiştiren bir yazarın yeni ajansının, eski ajansının bağlı ajansı olması kuvvetle muhtemel. Bu tür deneyimlerden sonra yazarın bir paranoyaya kapılmaktan ve aynı çarkın içinde dönüp durmaktan başka çaresi kalmıyor. Çok iyi işler yapan edebiyat ajanslarında işlerin nasıl yürüdüğünü bilmiyorum ama benzer olduğunu tahmin ediyorum. Tek fark işin içinde daha fazla, çok daha fazla paranın olması.

Paranoya ve sosyal oyunlar söz konusu olduğunda, edebiyat piyasasında ne kadar yazar varsa o kadar ajans olması gerekiyormuş gibi görünüyor. Zengin parti insanlarının, sosyalleşmenin, tanınmış editörlerin, tanınmış ajans ve yayıncıların dünyasında, yayıncılığın tek başına pek para kazandırmadığı, rastlantısal bir iş olduğu medya gruplarının dünyasında, bazı şeyler farklıdır. Hizmet veren bir aşçının bir seferlik aldığı ücretin ciddi bir yazarınkini defalarca katladığı bir dünyada da bu farklılıklar görülür. TV yıldızlarının dünyasında; Monica Lewinsky'nin anılarının Marcel Proust'un toplu eserlerinden katbekat fazla basıldığı, güçlülerin dünyasında işler farklı yürüyor. Tam olarak nasıl olduğunu bilmiyorum çünkü böyle bir dünyada hiç bulunmadım.

İşte bu yüzden ilk temsilcimi sevgiyle anıyorum. Birkaç yıl kadar önce, Avrupa'da düzenlenen bir kitap fuarında hoparlörden benim ismim anons edildi. Hatta buluşma noktasında anons birkaç kez tekrar edildi. Buluşma noktasına vardığımda, temsilcim beni bekliyordu.

"İyi bir fikirdi ama öyle değil mi!" diye bağırdı neşeyle.

"Neymiş o?"

"İsmini hoparlörden üç kez anons ettiler!"

Temsilcim, yazarının reklamını yapmak adına verdiği akıllıca fikir için benden hiçbir ücret almadı. Hoparlör kullanımı ücretsizdi.

Bir gün doğruyu bulacağım umuduyla ajans arayışıma devam ediyorum. Bir süre önce Yale'den, Klasikler üzerine doktorasını yapmış bir temsilci buldum. Referanslarından cesaret alarak ona taslağımı gönderdim. Bir süre sonra şöyle bir mektup geldi:

Taslak metninizi okudum. İncelikli, sıra dışı bir çalışma. Diğer bir deyişle, bu türden gerçek anlamda "Avrupalı" bir çalışmayı almak isteyecek Amerikalı yayıncılar bulmak zor olabilir. Avrupa Edebiyatı'na hayran biri olarak, Amerikalı yayıncıların (ve okurların) Avrupa düzyazısına direnişiyle mücadeleyi kabul etmek benim için oldukça güç. Elbette istisnalar söz

konusu; ama pek nadir. *Daha fazla yardımcı olmak ve daha iyimser cevaplar vermek isterdim.*
En derin saygılarımla...

Aynı dönemde Fransız ajansından da şöyle bir mektup geldi:

Taslak metninizi okumadım ama sıra dışı bir edebi çalışma olduğundan hiç şüphem yok. Ancak bu metni bu zamanda herhangi bir Batı Avrupalı yayıncıya satmak güç olacaktır. Doğu Avrupalılar artık revaçta değil. Acı ama gerçek bu. Solzhenistyn bile yayıncı bulma konusunda sıkıntılar yaşıyorsa, daha mutlu zamanları beklemekten başka yapabileceğimiz bir şey yok.
İçten selamlarımla...

Aynı dönemde eski Hırvat yayıncımdan gelen mektup da şöyle:

Hey! On yıldır kara listedesin, okurlarının seni unutması normal! Bugün kitaplarının birini bile alacak insan sayısı bir elin parmağını geçmez. Artık kimse yerel yazarları okumuyor. Düzen karşıtı yazarlardan nefret ediyorlar ama düzenden yana yazarlar da onları bunaltıyor. Kitaplar pahalı. Öyle ya da böyle, hepsi bir kapıya çıkıyor. Sadece, Mein Kampf'*ın [Kavgam] Hırvatça baskısı gerçekten iyi sattı. Buyur buradan yak!*
Sevgiler...

1999

Düşük Gelirli Yazar

Sadece yazdıklarını değil, edebiyat çevresini de düşünen bir yazar sessiz kalmalıdır. Dilini tutmalıdır. Aksi halde bindiği dalı kesmiş olur. Dala tüneyen bir kuş bile susar. Şairler de bir nevi kuşlara benzerler öyle değil mi? Onlar da şarkı söylerler. Bu yüzden her yazarın içinde bir yerlerde, sürünen bir şair olduğunu unutmamak gerekir.

Yayın sektöründe olduğumuzdan, bir örnek verelim. Böyle bir yazar, işyerinde uslu uslu oturmaktansa, işlerin nasıl yürüdüğünü, fabrikanın nasıl yapılandığını sorgulayan, elinden küçük çivilerini düşürmeyen işçiye benzer. Sanki yönetici olmaya hazırlanıyordur. Ve bu tip bir işçi tez elden kovulmalıdır.

Pek çok yazarın, mesleğini benimseme konusunda sorunları vardır. Ben kendi adıma, form doldururken "Uzmanlık" alanı-

na "daktilocu" yazmakla tanındım. Bu güzel meslek günbegün tarihe karıştığından, artık onun yerine "çevirmen" yazıyorum. Kulağa daha ciddi geliyor. Çünkü "çevirmenlik" bir meslektir. Oysa "yazarlık" kim bilir nedir!.. Yazarların sorunu alkolikle-rinkiyle aynıdır: İtiraf edemezler. Bir editörle sohbet ederken, edebi bir davette, bir söyleşide, mesleğimi icra etmemi gerektiren durumlarda önce durup kendime şunu hatırlatırım: "Ben bir yazarım! Ben bir yazarım! Ben bir yazarım!" Bunu kendime her zaman İngilizce söylerim. Bu da muhtemelen, terapi gören insanlara ilişkin izlediğim filmlerin genelde Amerikan yapımı olmasından kaynaklanıyor. Öyle ki, "Ben bir alkoliğim" ifadesi beynime İngilizce olarak kazınmıştır.

Birinin kendine olan saygısı azalırken, bir başkasınınki artıyor. Muhtemelen ticaret dünyasının çarkı böyle dönüyor. "Muhtemelen" diyorum çünkü bu konuda pek az şey biliyorum. Ama kendi tarzımdaki yazarlar hakkında bildiğim birkaç şey var: Eğer bir yazar, yazar olduğundan emin değilse (ki gerçek yazarlar bundan hiçbir zaman emin olmazlar) mesleğinin verdiği duygu da gerçek değildir. Öyleyse bu yazarlar kendi edebiyat çalışmalarına nasıl para yatırabiliyorlar? Zar zor. Bu yüzden yayıncılık sektörü edebiyatçıların yetersiz özgüvenlerinden besleniyor.

"Hayatını ne yaparak kazanıyorsun?"

"Yazarım."

"Onu kastetmedim... Hepimiz bir şekilde yazarız! Ben işinin ne olduğunu, faturaları nasıl ödediğini soruyorum."

Gerçek bir yazar, herkes tarafından tanınmış bir yazar olsa da, özgüven eksikliğinden ötürü sürekli bir şüphe içindedir. Nobel Ödülü'nü bile kazansa bu durum değişmez. Ne dediğimin farkındayım çünkü daha önce, Nobel Ödülü kazanan biriyle tanıştım. Özgüveni düşük olan biri, yanından geçen herkesin yumruk salladığı bir kum torbası gibidir. Gerçek bir yazar kendini suçlu hisseder ve (ciddiyet sahibi olan başka insanlar çalışırken) yaptığı şeyin önemsiz ya da gereksiz veya

(bunun için para ödemiş olmamasına rağmen) imtiyazlı olduğunu düşünür. Böyle yazarlar fizikçilerden, marangozlardan veya cerrahlardan daima korkarlar. Bu yüzden tıpkı bir solucan ya da sinek gibi, küçücük bir esintiyle devrilebilirler.

Özgüveni düşük bir yazar insancıllığıyla ön plana çıktığında daha fazla kazanacaktır şüphesiz. Bir ülkede yaşayan insanlar edebiyata yeterince değer verilmediğinden şikâyet ediyorsa, hiç düşünmeden kitaplarının ücretsiz yayımlanmasına izin verilmelidir. Bu kişi genellikle parayı bir tür hediye olarak kabul eder. Hayatını kazandığı parayla değil, yazdıklarıyla sürdürür. Bu yüzden özgüveni düşük yazarlar genelde yazarların inzivaya çekildiği yerlerde görülürler. Buralarda, yalnız başlarına, ceplerinde destek mahiyetindeki az miktarda para, kira ödemedikleri küçük bir odada "başyapıt"larını yazarlar. Bitirdiklerindeyse, hiçbir zaman editörlerinin aylık maaşını geçmeyen bir ücret alırlar.

Edebiyat sahası, dünyadaki yerlerini bilen ve tanınmayı hak eden alçakgönüllü yazın işçileriyle doludur. Bir keresinde, sadece ismen tanıdığım Amerikalı bir yazarla tanıştım. Kitabı eski Yugoslavya'da çevrilmişti ve harika bir kapağı vardı. Kitabın kapağına gözleri ışıl ışıl parlayan yazarın bir portresi yerleştirilmiş ve kitabının Amerika'da çoksatarlar arasında yer aldığına ilişkin bir not düşülmüştü.

New York'a ilk gittiğimde, kitabın çıktığı yayınevinde çalışan tanıdık bir editör benden yazarı ziyaret etmemi istemişti. O güne kadar bırakın çoksatar bir yazarla, yaşayan Amerikalı bir yazarla dahi tanışmamıştım. Adresi kulağa hoş geliyordu: Brooklyn Heights. Zili çaldığımda kapıyı orta yaşlı, etine dolgun bir kadın açtı. Onu yazarın sekreteri sandım. Yazarın ta kendisiymiş meğer! New York'a geldiğimde, kapaktaki fotoğraf karşımda gördüğüm kadınla örtüşmüyordu artık. Sırp-Hırvatça'nın kitabının çevrildiği tek dil olduğu ortaya çıktı.

Melankolik bir ses tonuyla, "Yugoslavya'daki okurlarıma selamımı ilet" dedi.

Küçük bir bodrum katında yaşıyordu. Salona birkaç minder atmıştı. Daha sonra yazarın oryantal dersleri verdiğini öğrendim; demek o minderler bunun içindi.

"Hayatımı bu işten kazanıyorum" dedi.

Yazarla Brooklyn Heights'ta yürüdük biraz.

"Norman Mailer da işte burada yaşıyor" dedi gururla bir evi işaret ederek. "Ona sık sık rastlarım. Hatta bazen bana selam verir."

Melankolik dansöz ve yazar Mary'yi ne zaman hatırlasam kalbim sızlar. Yazar yumruğum da protesto mahiyetinde tereddütle belli belirsiz kalkar. Goethe'nin oryantal dersleri vermesi gerekmiş miydi acaba? Peki ya Turgenev ya da Tolstoy'un? Soruyorum ve bir cevap bekliyorum ama hiçbir cevap gelmiyor.

Dilimi tutsam daha iyi olacak, biliyorum. Önceki tüylü metafora göndermeyle daldaki bir kuş gibi şarkı söylesem yani. Birileri birkaç kırıntı atmayı unutmasa bari...

1996

Çok Yaşa Sosyalist Gerçekçilik!

Nedendir bilmem ama piyasa odaklı edebiyat kültürü bana eski sosyalist gerçekçiliği hatırlatıyor. Doğu Avrupa olarak bilinen travmadan ötürü kafamın karışmış olduğunu kabul ediyorum ama tam olarak düşündüğüm bu. Yanı sıra çok fazla seyahat ettiğimi de kabul ediyorum. Bu yüzden her şeyi birbirine karışmış bir halde görüyorum. Belki de bu sadece nostalji. Öte yandan, anlaşılır bir şey değil mi bu? Ülkemin tamamı katiller ve suçlular tarafından yerle bir edildi. Kütüphanelerimizi yaktılar. Dolayısıyla, en azından biraz nostalji yaşamak en doğal hakkım.

Bugün, çok az kişi, sosyalist gerçekçilik kavramının ne olduğunu biliyor. Doğu Avrupalı yazarlar bu akıma ciddi bir şe-

kilde tepki gösteriyorlar. Son elli yıl içinde Doğu Avrupalı yazarlar, karmaşık yıkım stratejileri geliştirdiler ve sosyalist gerçekçiliğe ölümücül bir darbe indirdiler. Kana öyle susamışlardı ki, ona ait kalan son izleri de bir bir sildiler. Bu yüzden artık kimse sosyalist gerçekçilik felaketinin ne olduğunu açıklayamaz. Batılılar ve daha şaşırtıcı biçimde Doğulular için sosyalist gerçekçilik fikri anıtsal bir ikon olarak mühürlenmiş durumda: Muhina'nın Mosfilm için yaptığı filmlerde logo olarak da görülen, *Worker and Cooperative Farmer (Robotnik i kolhoznitsa)* anıtı olarak. Pek tabii, kavramın varsayımsal babası Joseph Vissarionoviç Stalin'in ta kendisidir.

Kısaca özetleyecek olursak: Sosyalist gerçekçilik sanatçıdan devrimin gelişimi esnasında gerçekçiliğin, tarihsel olarak somut bir betimlemesini ister. Bu tarihsel ve somut sanatsal betimleme sosyalizm ruhu ile işçileri ideolojik olarak yeniden biçimlendirme ve eğitme göreviyle bir arada düşünülmelidir. Sosyalist gerçekçilikte edebiyat, geniş bir okur kitlesi için ulaşılır olmalıdır. Bu temel öğretici talep, olumlu ve olumsuz kahramanların (Süperman'e karşı Lex Luthor!) mücadelesi ve çeşitli roman türleri ("ısmarlama roman", "pedagojik roman" vs) çevresinde biçimlenmiş bir roman ortaya koyar.

Sosyalist gerçekçiliğin kurbanlarını bir an için görmezden gelirsek, bu akımın sanatının daha karanlık konularla ilgilendiğinde dahi mutlu bir sanat olduğunu söyleyebiliriz. Benim kişisel tercihim, Nikolai Ostrovsky'nin sosyalist gerçekçilik edebiyatında resmi bir dönüm noktası olarak kabul edilen romanı *How the Steel Was Tempered*'da sözünü ettiği "yetersizlik" konusudur. Ostrovsky'nin romanı anlamsız bir savaş, kör bir adam ve sonunda her şeyin üstesinden gelen yapıcı bir kahraman üzerine kuruludur. Yugoslav filmi *Just People*'da da bu tema kullanılmıştır. Ana karakterler bir adam ve bir kadın: Bir bacağını kaybeden başarılı bir mühendis (eski bir partizan, anlamsız bir savaş) ve genç, kör bir doktor. Âşık oluyorlar. Günlerini çok çalışarak geçiriyorlar. Adam geleceğin toplumunu

oluşturmak için, kadınsa hastanede çalışıyor. Çoğu zaman birlikte kayak yapmaya gidiyorlar: Mühendis tek ayağıyla kayıyor, doktorsa hafızası sayesinde. Doktor sonrasında görme yetisini kazandığı riskli bir operasyon geçiriyor. Topallayan mühendis ile eskiden kör olan kadının güçlü bir toplumcu barajda buluştuğu o muhteşem mutlu sonu hiç unutmayacağım. Coşkun suyun ve adeta büyülenmiş işçilerin alkışları eşliğinde öpüşmeleri kültürel hafızamda sonsuza dek yerini koruyacak.

Sosyalist gerçekçiliğin sanatı sadece mutlu değil seksi bir sanattı da. Bu kadar çok kaslı ve sağlıklı beden, bu kadar çok iç içe geçmiş harmancı ve traktör sürücüsü, işçi, köylü, bu kadar çok güçlü kadın ve erkek hiçbir yerde bu denli gözler önüne serilmemiştir. Günümüz jargonuyla ifade edecek olursak, bu kadar çok Arnold Schwarzenegger, Roseanne Barrs ve Sylvester Stallone hiçbir yerde tek bir güçlü bedende birleştirilmemiştir. Sosyalist gerçekçilik olumlu ve neşeli bir sanattı. Mutlu bir geleceğe ve iyinin kötüyü alt edeceğine duyulan inanç hiçbir yerde bu denli yoğun olmamıştır.

Elbette, piyasa odaklı kültür dışında. Günümüzde edebiyat, başarısını büyük oranda sosyalist gerçekçiliğin ilerleme fikri üzerine kurmaktadır. Kitabevi tezgâhlarını dolduran kitapların hepsi tek bir fikir üzerine kurulu: Kişisel başarısızlıklarının üstesinden gelip, bir kişi mevcut pozisyonunu nasıl geliştirebilir?.. Görme yetisini yeniden kazanan, şişmanken zayıflayan, hastayken iyileşen, yoksulken zenginleşen, dilsizken konuşan, alkolikken ayılan, inançsızken dini keşfeden, talihsizken şansı dönen insanları konu alan kitaplardır bunlar. Tüm bu kitaplar, parlak bir kişisel geleceğe duyulan inancın virüsünü bulaştırırlar. Parlak bir kişisel gelecek de, Oprah Winfrey'in tüm dünyadaki etkileyici sayıda izleyicisine şüpheye yer bırakmayacak şekilde söylediği gibi aynı zamanda parlak bir ortak gelecektir.

Başarılı olmak istiyorsa, edebiyat eserlerinin eğitsel olması gerekiyor. Bir sürü kitabın adının "Nasıl"la başlamasının nedeni bu. Şu *nasıl* yapılır bu *nasıl* edilir: Çeliğe Nasıl Su Verilir...

Amerika'da çoksatarlar arasına giren *How Stella Got Her Groove Back*'in Siyahi Amerikalı işçiler üzerindeki etkisi Maxim Gorky'nin romanı *Mother*'ın [Ana] okur kitlesi üzerindeki iyileştirici etkisiyle hemen hemen aynıdır.

Çağdaş piyasa literatürü gerçekçi, iyimser, eğlenceli, seksi, açık ya da kapalı biçimde eğitseldir ve geniş okur kitlesini hedefler. Bu haliyle işçileri, iyinin kötüye karşı kazandığı zafer ruhuyla ideolojik olarak yeniden biçimlendirir ve eğitir. İşte bu sosyalist gerçekçiliktir.

Sosyalist gerçekçiliğin doğuşundan bu yana yaklaşık yetmiş yıl geçti. Doğu Avrupalı yazarlarsa bu hikâyenin kaybedenleri. Onlar için üzülüyorum. Çünkü onlar kendi sanatlarını savunmak için gerekli olan özgüvenden yoksunlardı ve eski çalışkan sosyalist gerçekçi yazarları, edebiyat piyasasında gerekli olan yetenekleri onlardan öğrenmeden harcadılar. Çocuklarını öldüresiye dövdüler.

Ve böylece, sosyalist gerçekçilik öldü. Çok yaşa sosyalist gerçekçilik!

1996

Bir Zanaatkârı Araçlarından Tanırsınız

Çağdaş kitap piyasası, herkesin yazar olabileceği yönündeki demokratik düşünceyi samimiyetle destekler. Hem fikirden hem de uygulamadan bariz bir çıkar elde eder. Çünkü herkes yazar olabilir ama zanaatkâr birtakım araçlara ihtiyaç duyar.

En azından, yazar adayının sadece kendi yetenekleriyle başarıya nasıl ulaşabileceğini anlatan çok sayıda kitap bunun üzerinde durur. "Kendi işini kendin yap" piyasası, çeşitliliğiyle tanınmış yazarlara da hitap eder. Söz konusu yazarlık olduğunda her zaman öğrenilecek bir şey vardır. *12 Things I Wish I Had Known When I Started Writing* buna örnek gösterilebilir.

Yeni başlayan biri, piyasayla ilgili bilgiler veren *The Novel and Short Story Writer's Market* gibi kitaplarla işe koyulur. Sonra yazdığı metni nerede ve nasıl satacağını öğrenir (*Getting Published: What Every Writer Needs to Know*). Bir sonraki sırayı, bağımsız yazarları para kazanmanın yolları konusunda yönlendirecek kitaplar işgal eder (*Making Money, Freelance Writing*). Sabırsız ve hırslı yazarlar için daha etkili para kazanmayı ve ticaretin inceliklerini öğretmeye yönelik etkin çalışma alışkanlıkları edindiren kitaplar da vardır (*Write More, Sell More*). Örneğin, çabuk gelen başarıya inanmayanlar *Writing Fiction Step by Step*'e bir göz atabilir.

Yazmaya yeni başlayan biri, "etkili bir taslak metin yazımı"na ilişkin güçlü önerilerin yer aldığı *How to Write and Sell Your First Novel* ya da *Guide to Getting Started in Writing* gibi kitapları da edinebilir.

Yeteneğin herkese eşit olarak dağıtılmadığı ve her yazarın güçlü ya da zayıf yanlarının bulunduğu gerçeği piyasayı bu noktada duruma müdahale etmeye yöneltir. Yazarın diyalogla ilgili bir sorunu varsa, *Writing Dialogue*'ı okumak iyi bir fikirdir. Karakter yaratma konusunda sorun yaşıyorsa, *Creating Character Emotions* iyi bir rehberdir. Karakterlerinin hâlâ donuk olduğunu hissediyorsa, *Building Believable Characters* adlı kitaba başvurabilir. Karakterleri duygusal açıdan soğuk ve inandırıcı değilse, *Dynamic Characters* adlı kitap sayesinde onları biraz daha canlı bir hale getirilebilir. Ancak yazar, karakterlerinin aynı anda hem duygulu hem kabullenilebilir olmasını istiyorsa kesinlikle *How To Write Characters Readers Love*'a bakmalıdır.

Eğer yazar karakter yaratma konusunda uzmanlaştığını ancak eserinin gerçek gerilimden yoksun olduğunu hissediyorsa, *The Art of Compelling Fiction* adlı kitabı incelemelidir. Bu kitabın yazarı, sıradan bir hikâyeyi akıllara kazınacak bir hikâyeye dönüştürmenin temel unsurlarını ele almıştır. Eğer bir yazar betimlemeleri konusunda yeterli olmadığını hissediyorsa,

Word Painting: A Guide to Writing More Descriptively'den yararlanabilir. Yazdıklarında gereksiz kısımlar olduğunu düşünüyorsa, bu hususta harekete geçmelidir. *Dictionary of Concise Writing* adlı eser, yağsız patates "cips"i örneğinden hareketle, yazarlara az ve öz yazmayı anlatmaktadır.

Edebiyat piyasasında farklı yazarlar, farklı türler ve en etkin şekilde yazılmayı bekleyen sınırsız konu skalası vardır. Ve elbette, bununla ilgili çok sayıda kitap da. Bilimkurguya yakın duran yazarlar, yazmaya başlamadan önce *Aliens and Alien Societies*'i mutlaka okumalıdır. Sıradan hayatlarla ilgilenen yazarlar içinse *Writing Life Stories* kitabı oldukça yararlıdır. Piyasa, yazarlara nasıl samimi yazabileceklerini (*Writing Articles From the Heart: How to Write and Sell Your Life Experience*) ve anlatacakları kişisel hayatlarının nasıl alınıp satılabileceğini (*Writing from Personal Experience: How to Turn Your Life into Saleable Fiction*) anlatan kitaplarla doludur.

Bu gibi ilginç konuları ele alan kitapların sayısı bir hayli fazla: Olay örgüsünün nasıl oluşturulacağı (*20 Master Plots and How to Build Them*) ve dedektif öykülerinin (*The Writer's Complete Crime Reference Book*), aşk romanlarının (*Writing Romances*), Hıristiyanlıkla ilgili romanların (*Writing and Selling Christian Novels*), tarihsel romanların (*Write True-to-Life Historical Fiction*), çocuk öykülerinin, seyahat öykülerinin ve senaryoların nasıl yazılması gerektiği ile ilgili kitaplar bu türlere örnek gösterilebilir.

Bir romana nasıl başlanıp, o romanın nasıl bitirileceği (*How to Finish Your Novel; How to Discover Your Characters; 12 Steps to a Bestseller; Finding and Shaping Story Ideas; A 5-Point Plan for Creating Great Characters; 7 Must-Haves for a Great Article*) konusunda yönlendirici ekler içeren uzman dergiler de mevcuttur.

Yazarın işin içinden çıkamadığı durumlar için yönlendirici kaset ve videolara, kurslara, seminerlere ve hatta terapistlere sıkça rastlanmaktadır. Terapistler reklamlarını "İçinizdeki ya-

zarı özgür bırakabiliriz!" gibi sloganlarla yaparlar. Yelpazesi geniş olan Amerikan piyasasında bulunması güç olan tek şey, bu türden kılavuzların nasıl yazılacağı konusunda bir kılavuzdur.

Aynı zamanda, sözgelimi beceriksiz ya da yeteneksizler için de pek çok türde kitap mevcuttur. Son kategoride olduğuma inanarak, Naomi Epel'in *The Observation Pack: A Tool Kit for Writers*'ını aldım. Yazar bir "edebiyat eskortu", yani yazarları promosyon turlarına çıkarıyor. *Kit*, sıradan kılavuzların iki katı fiyatına satılıyor olmasına rağmen hem de (19.95 dolar)... Kaliteli olan her şey pahalıdır. Aynı zamanda, bir edebiyat eskortunun da edebiyat bilgisi olmalıdır elbette. "Son dokuz yıl içinde neredeyse her gün arabama farklı bir yazar aldım" demektedir kitabında *Kit*'in yazarı.

A Tool Kit for Writers kartondan, bükülmez bir kutu. Kutunun içinde iki çekmece var. Birinde kitap, diğerinde kartlar yer alıyor. Kılavuzdaki elli bölümle uyumlu tam elli kart mevcut. Her kartın üzerinde bir mesaj bulunuyor. Şu anda tam bir set halinde masamın üzerinde. Zanaatimi araçlarımla geliştiriyorum.

Her sabah masama oturup kartları karıştırıyorum. Yüzleri aşağıya bakacak şekilde diziyorum onları. Daha sonra kartları açıyorum ve kartlar ne yapmamı söylüyorsa harfiyen uyguluyorum.

Örneğin kartlardan biri, *Haberlere Bakın* önerisinde bulunuyor. Ben de en yakın büfeye gidiyorum ve *Kit*'in yazarının önerdiği üzere, iyi bir öykü fikri bulurum umuduyla bir gazete alıyorum. Truman Capote'den Tom Clancy'ye kadar pek çok yazarın öyküleri için fikir bulduğu kaynak da gazetelerdir aslında.

Başka bir kartta *Odağı Yakınlaştırın ve Uzaklaştırın* yazıyor. Sandalyemde oturuyor, ayaklarımı masanın üzerine koyuyorum ve bir kamera olduğumu hayal ediyorum mesela. Ayak başparmağıma odaklanıyorum (pedikür yaptırmam lazım!).

Daha sonra masamın üzerindeki objelere odaklanıyorum. Odaklandıkça pek çok şeyin farkına varıyorum. Örneğin, en üstteki rafın tozlu olduğunu görüyorum. Bu egzersiz yazarın vizyonunu ve perspektif duygusunu güçlendiriyor. Yaklaşık on dakika bu egzersizi yapıyorum.

Bir Ritüeli Gözlemleyin! Pek çok yazarın yazmaya başlarken ve yazmayı bitirirken yaptığı küçük ritüelleri vardır elbette. Jack Kerouac yazmaya başlamadan önce bir mum yakarmış; Somerset Maugham'ın da taktığı özel bir şapkası varmış. Yazmaya başlamadan önce *Tool Kit for Writers*'ımdan beş kart açıp, bana söyleneni yapmak benim ritüellerimden artık.

Nefes Alın! Kit'in yazarı nefes almanın yazmaya yardımcı olduğunu söylüyor. Nefes almak kanalları açar ve böylelikle fikirler bağımsız dolaşır. Kendi kendine çok önemli bir sözü tekrar ederken nefes almak iyi bir fikirdir. Bu bir alıntı, bir şiir dizesi, bir isim, saçmasapan bir söz ya da herhangi bir şey olabilir. Ben bazı zamanlar, söylemem gereken sözün yerine kafamı kurcalayan sözü tekrarlıyorum. Derin bir nefes alıyor ve kendi kendime şöyle diyorum: "Telefon faturasını ödemeyi unutma. Telefon faturasını ödemeyi unutma." 15 dakika kadar bu egzersizi yapıyorum.

Bulunduğunuz Ortamı Değiştirin! Öyle görünüyor ki çoğu yazar kriz anlarında ya da yorgun olduğunda ortam değiştirmeyi seviyor. Değişiklik yapmak yaratıcılık sorunlarına çözüm bulmaya yardımcı oluyor. Leslie Marmon Silko, romanını bir türlü bitiremiyordu. Sonra penceresinden dışarı bakıp, gördüğü beyaz duvardan rahatsızlık duyduğunu fark etti. Boya ve fırça alıp dışarı çıktı ve duvarı boyamaya başladı. Resmi tamamladığında, duvar beş metre uzunluğunda, bedeninde insan kafatasları sallanan büyük, parlak bir yılanla kaplıydı. Leslie sonra çalışma masasına döndü ve romanını bu şekilde tamamladı. Ortam değiştirmeyi ben de severim. *Bulunduğunuz Ortamı Değiştirin!* kartını çevirdiğimde, elektrik süpürgesini çıkarıp on beş dakika evi süpürürüm.

Çevirmeyi en çok sevdiğim kartın üzerinde *Yürüyüşe Çıkın* yazıyor. Sonrasında, yazdıklarımı bir kenara bırakır ve yürüyüşe çıkarım, tıpkı geçmişte Thornton Wilder, William Saroyan, Thomas Wolfe, Ray Bradbury, Carlos Fuentes ve başka pek çok yazarın yaptığı gibi. Kitabın yazarı ,yürüyüşlere çıktıklarında yazarların zaman kaybetmediklerini aksine çalıştıklarını söylüyor. Diğer bir deyişle, yürümek kişinin kendi düşüncelerini yazmasıdır. Bu yüzden mesaim bitene kadar yürüyüşten dönmemeye özen gösteririm.

1999

Pazar

Salon, akademisyen olan-olmayan entelektüel camiasıyla, çoğunlukla da Amerikalı yazarlar, profesörler ve sanatçılarla dolmuştu. İçlerinde, örümcekler konusundaki uzmanlığıyla bilinen bir kadın (Örümcek Kadın), çok sayıda tarihçi, Endonezya'da sömürgecilik sonrası dönem konusuna yoğunlaşmış, ihtisas sahibi biri, bir Çin tarihi uzmanı, iki matematikçi, cinsiyet konusuyla ilgilenen bir müzikolog ve iki filozof, bir Konfüçyüs uzmanı, insan hakları üzerine çalışan ve Peru konulu, tamamlayamadığı yazısı bulunan bir gazeteci, sanat ve psikanaliz konulu bir metnin yazarı, deniz yosunlarının yaşamı konusunda bir uzman, tanınmış, lezbiyen bir şair, bir antropolog, Kalahari Çölü'nde yaşayan Güney Afrika halkı

konusunda tanınmış bir uzman, yunuslar konusunda bir uzman, hatta kör bir fotoğrafçı vardı. İşin aslı, yaklaşık otuz yayınlanmamış eserin yazarı aynı çatı altındaydı.

Organizatörler bize zaman çizelgesi ve birtakım direktifler vermişlerdi. "Ajans taifesinin ve editörlerin değerli zamanlarından çalmayın! Hızlı ve anlaşır bir sunum hazırlayın! Çalışmanızı anlatmak için beş dakika yeterlidir. Editör ya da temsilcisiyle konuşmak için de on dakikanız var!"

Editörlerin ve ajans elemanlarının isimleri kapıda asılıydı ve farklı odalarda oturuyorlardı. Her birimize görüşme saatlerinin yazılı olduğu bir zaman çizelgesi verilmişti: 14.00'da Bay X'le buluşma; 14:15'te Bayan Y ile buluşma; 14.30'da Bayan Z ile buluşma.

Bana verilen saatte, tanınmış bir edebiyat temsilcisi olan Bayan X'in odasına girdim.

"Siz?.." diye girdi söze zaman çizelgesine göz atarak.

Soyadımı söyledim.

"Doğu Avrupa'dan mı geliyorsunuz?"

"Evet" dedim kısaca. Jeopolitik ayrıntılara girmek istemedim.

"Ne tesadüf!" dedi neşeyle. "Birkaç gün sonra şu ünlü Doğu Avrupa'nıza gidiyorum!"

"Nereye?" diye sordum ben de neşeyle, mantıksız bir soru olduğunu düşünerek.

"Hmm... Romanya mı? Yoksa Bulgaristan mı? Programıma bir bakmalıyım" dedi sıcak bir tavırla.

"Ne için gidiyorsunuz?" diye sordum; aslında umursamamam gerekiyordu.

"Yayıncı ve temsilcilerden oluşan bir grup olarak gidiyoruz. Hem şöyle bir edebiyat ortamına bakacağız hem de genç bir Bulgar yazar araştıracağız... Düşünebiliyor musunuz, şu anda piyasada bir Bulgar yazar dahi yok. Sizin bildiğiniz biri var mı? En önemlisi genç ve prezantabl olmalı."

"Peki siz? Edebiyat ajansı mı yoksa sübyancı mısınız?" diye sordum kendimi tutamayarak.

"Ha ha!" diye bir kahkaha attı içtenlikle. "Sübyancılar..."

Kahkahadan kırılıyordu ve sonra saatine baktı ve elini uzattı. Ben de benimkini uzattım. O esnada da saatime baktım. Bay Y'nin odasına gitmek için iki dakikam vardı.

"Makaleler ha?"

"Evet" dedim olabildiğince kısa keserek.

"Sadece makaleler, öyle mi?"

"Ne demek istiyorsunuz?"

"Demek istediğim, son derece rahatsınız, sanki yazıların izaha ihtiyacı yokmuş gibi... O kadar açık yani?"

"Anlamıyorum..."

"Hiç utanmadan bana bir şiir seçkisi yayınlamamı söylüyorsunuz sanki!" dedi editör öfkeyle.

"Şiir seçkisine ne olmuş?"

"Siz hangi gezegende yaşıyorsunuz! Satmıyorlar, işte olan bu! Umutsuz vakalar. Tıpkı makaleler gibi!"

"Peki" dedim boynumu büküp.

"Neden bu yazıları bir nesir anlatıya dönüştürmüyorsunuz?"

"Neye?"

Tam o sırada odaya, Güney Afrika halkı konusunda uzman çağdaşım girdi; böylece ben de nesir anlatının ne olduğunu öğrenemeden odadan çıktım. Editör Bayan Z'nin odasını bulmak için sadece iki dakikam vardı. Koridorda, gözü yaşlı bir filozofla karşılaştım.

"Konfüçyüs'ü nasıl beş dakikaya sığdırabilirim! Nasıl?"

Sonuç olarak, pazaryeri faaliyeti neşe içinde sona erdi. Entelektüel kadın camiasından, akademisyen olsun olmasın, parlak simalar aşağıya indiler ve açlıktan bitap bir halde peynirlere, krakerlere ve beyaz şaraba saldırdılar. Dolu ağızla-

rıyla, çok tanınmış editör ve ajanslarla gerçekleştirdikleri görüşmelerden bahsediyorlardı. Editör ve ajanslara gelince, onlar yıldızlarını bulmuştu: Yunus uzmanı.

Yunus uzmanı Rachel yanından geçerken bana şöyle dedi: "Tam on yedi yılımı yunuslar üzerine çalışarak geçirdim ve şimdi yayıncılar, zor kazanılmış bilgimin reklamını yapmamı istiyorlar. Ne yapmalıyım?"

"Reklamını yap Rachel" dedim. "Yunuslar için reklamını yap!"

Birkaç gün sonra sanat uzmanı ve psikanalist Ellen'la karşılaştım.

"Biliyor musun? Pazaryeri bana çok şey öğretti. Sizin için bir şey ifade etmiyor olabilir. Siz Doğu Avrupalısınız; ama burada hepimizin ticari düşünmesi gerekiyor. Böyle düşünmezseniz hiç kimse kitabınızı yayımlamaz. Bir de kitabımın adını değiştirmeye karar verdim. Ya da en azından psikanaliz ve hayvanlar konulu bir bölüm ekleyeyim diyorum. Elbette sanatta. Ne diyorsunuz?"

"Mazeret belirtmene gerek yok, Ellen" dedim. "Tüm o buluşmalardan sonra, ben de yeni romanımın adını değiştirmeye karar verdim."

"Ne olacak peki?"

"*Tanıyıp Sevdiğim Bütün Yunuslar!*"

1996

PİYASA

Bazen üzüntüyle, "Neden?" diye düşünürdü. Bazen, "Nereye?" diye. Bazen de, "Nereye kadar?" diye. Ve hatta bazen ne düşündüğünü bile tam olarak bilemezdi.

Edebiyat ve Demokrasi

Batı demokrasilerinde yaşayan vatandaşların kafalarında yer etmiş basmakalıp fikirlerden biri de, eski komünist sistemlerde yaşayan insanların bireysel özgürlükten yoksun salt sayılardan ibaret olduğuydu. Artık komünist ülkeler parçalandığına göre, onlara ilişkin basmakalıp fikirlerin de parçalanmasının zamanı gelmişti. Ne var ki basmakalıp yargılar kurtulması en zor olanlardır. Öte yandan, basmakalıp yargılarımız sayesinde kendimizi daha az yalnız hissederiz.

Maksim Gorky'nin *Man, how proud a sound!* sloganı Doğu Avrupa toplumlarının bireysel bağımsızlaşması üzerinde Fransız Devrimi üzerinde olduğundan daha fazla etkili olmuştur. Kendini eski totaliter rejimlerin birinde bulan, Batı de-

mokrasisinin her bireyi, burada kafasını karıştıran pek çok şey olduğunu itiraf edecektir. Komünist ilişkilere dair ilk görüşlerin restoranlarda şekillendiğini düşünüyorum. Batılı dostumuz, elindeki peçeteyi müşteriyi dövecekmiş gibi sallarken, dişlerini sıkmış, kaba saba cevaplar veren o huysuz garsonları mutlaka hatırlıyordur. Söylediği yemeğin gelmesini beklerken açlıktan sinirleri gerilmiştir. Garsonların neden garson olamadığını ve (üç saat boyunca sabırla sırada bekledikten sonra bağırıp çağıran) bir mağaza sorumlusunun neden mağazadan sorumlu olamadığını düşünmüştür... Neden? Çünkü dünyadaki herkesin eşit olduğu fikri derinlemesine komünizme aittir. Çünkü hem garson hem de mağaza sorumlusu daha annesinin karnında *Man, how proud a sound!* sloganını benimsemiştir. Garson kesin bu dönemde bir roman yazmaktadır ve kendini bir garsondan çok, geçici olarak gıda sektörüne girmiş bir romancı olarak görmektedir. Mağaza sorumlusu ise boş zamanlarında resim yapmaktadır ve kendini ikinci bir işi olan Remrandt gibi görmektedir.

Çökmüş bir ülkeden örnek vermek adil olmayabilir; ancak eski Yugoslavya'da, Yugoslav Yazarlar Birliği ve buna paralel olarak, bilindik bir Yugoslav Amatör Yazarlar Birliği vardı. Bu birliğin başkanı aslında bir elektrikçiydi. Nereden mi biliyorum? Romanlarından birini keyifle okuyorum çünkü.

Bugün bu ülkeler, ders kitaplarını takip edercesine, komünizm sonrası demokrasiyi yaşıyor. Artık garsonlar gerçekten mesleğini yapıyor. Hatta isterseniz, az önce sözünü ettiğimiz peçeteyle ayakkabılarınızı bile silerler. Mağaza çalışanlarının kaba davranmak aklının ucundan geçmiyor. Aksine, sizin talep etmenizi beklemeden yardımcı olmayı öneriyorlar.

Bu arada sanki, *Man, how proud a sound!* sloganı ait olduğu Batı'ya geri döndü. Kendimi, bir hayat kadınıyla yapılan TV röportajını izlerken buluyorum. "Hayat kadını değilim ben; zevk aktivistiyim" diyor kadın. Sonra Saraybosna'yı yerle bir eden Radovan Karadziç'le yapılan söyleşiyi okuyorum. "Ben

canavar değilim, bir yazarım" diyor Karadziç tüm inancıyla. Yakın zamanda televizyonda, on iki yaşında bir çocuğun kitap yayımladığını gördüm. "Erken yaşlarımdan beri yazar olacağımı biliyordum" diyordu kendine olan güveniyle.

Ne diyebilirim ki?.. Edebi demokrasi dünyasındaki yaşam, kendime olan saygımı ciddi biçimde sarstı. Birdenbire uzmanlık alanım konusunda tereddüte düştüm. Kim olduğumu ya da nereye gideceğimi dahi bilmiyorum.

Parnassos'a gitmeye gerçekten hiç niyetim yok. Buradaki aşçılar ve elektrikçilerle dalaşacak durumda da değilim. Onlarla bir alıp veremediğim yok, elbette. Hepimiz eşitiz. İnsan ister bir aşçı ister elektrikçi ya da yazar olsun, her zaman kendisiyle gurur duymalıdır. Artık Parnassos ucuz bir sendika misafirhanesine benziyor. Ben daha önce, böylesine bir toplumsal hazcılığa dair birtakım deneyimler yaşadım. Roman yazan bir kuaförle aşımı paylaşmayı gerçekten istemiyorum. Ve davet edilsem bile diğer dağa, Olympos'a gitmem. Burası şiir tanrıçalarının şımartıldığı, yeni türemiş tanrıların, mega yazarların, edebiyat kodamanlarının, Hollywood Proustlarının, keyif endüstrisinin azimli işçilerinin kol gezdiği bir yer.

Ve sonra birdenbire, yaşadığım kimlik kriziyle, bir *aktivist* olduğumun ve aslında bundan başka hiçbir şey yapamayacağımın farkındalığıyla sarsılıyorum. Sadece, gelecekteki zanaatimin derinlerine inebilmek için Shakespeare, Goethe ve Tolstoy'la gece gündüz vakit geçirmekteyim. En seçkin edebi yeteneklerinden bir şeyler kapabilmek için James Joyce'u hatmederken ter döktüm. Sırf baştan çıkarmanın ipuçlarını öğreneyim diye pek çok yazarla, hatta Ruslarla, hatta aynı anda iki yazarla, Ilf ve Petrov'la aynı yatağa girdim. Edebi tatmin yöntemlerini öğrenmek için Dumas, Rabelais ve Hasek'le yattım. Pek çoğuyla sabahladım ve hiçbiri bana yabancı değildi. Ne yaşlı erkekler ne kadınlar ne çocuklar ne de homoseksüeller... Hatta Victor Hugo, Marina Tsvetaeva, Arthur Rimbaud ve Oscar Wilde bile.

Artık kendimi hazır hissettiğimde öğretmenlerimden koptum ve işe koyuldum. Bazı huysuz edebiyat müşterilerinin gönlünü eylemek için sert sözcüklerimi kendi tükürüğümle yumuşattım. Çizdim, kıvrandım, baştan çıkardım. Okurumun yağlı elini kitabımın bir sonraki sayfasını açmaya zorlamak için neler yapmadım ki! Sırf onu buna ikna etmek için kulağına şevkatli sözcükler fısıldadım. Sırf beni duysun ve sözcüklerimin baştan çıkarıcı tınısına kulak kabartsın diye.

Bu aktivizm değil de nedir? Evet, ben gerçek bir haz aktivistiyim! Ve kimsenin mesleğimin saygınlığını elimden almasına izin vermeyeceğim.

1997

İnsan Ruhlarının Mühendisleri

Türlerle, kalıplarla, yananlam ve düzanlamla, söylemle, biçim ve biçemle, metin, üstmetin ve metinlerarası kavramla, anlambilim, göstergebilim ve yapısöküm gibi dilsel yapılarla ilgilenen edebiyat kuramı edebi bir metnin oluşumunda paranın kendisiyle ilgilenmemiştir. İşinin bu olmadığını biliyorum ama böyle bir araştırmanın sonuçları da ilginç olabilir.

Özellikle kısa öyküleriyle tanınan çağdaş bir Amerikalı yazara bir keresinde, "Öyküden vazgeçip, neden romana yöneldiniz?" diye sorulmuştu.

"Altı haneli bir farktan ötürü" cevabını vermişti yazar.

Altı haneli bir fark mı? Sanırım, bu cevap kimseyi şaşırtmamıştı da. Aslında, bahse girerim, yazarın böyle söylemesi bir sürü insanın hoşuna da gitmiştir. Çünkü bu , yazarlık mesleğinin etrafındaki büyüyü de dağıtıyor. Ve elbette, bazılarımız onu kıskanıyor da olabilir. Mesela, bendeniz.

Yayıncısı Joan Collins'e peşinen dört milyon dolar ödeyip, anlaşması gereği taslağı teslim alamadığı gerekçesiyle onu dava ettiğinde, medya daha ziyade yazardan yana tavır takındı. Joan, üzerinde anlaşmaya varılan altı cinayetine, yaratıcılığı sayesinde yedinciyi de eklemişti. Ya da bunun gibi bir şey. "Yayıncı ne bekliyordu ki, yeni bir Ulysses mi?" diye savundu Bayan Collins'i gazeteciler. Yayıncı davayı kaybetti.

Piyasanın taleplerinin hiçbir ideolojisi yoktur. İdeolojiden arındırılmışlardır. Onlar saf fakat heveslidirler. Cazibenin ve görkemin hamuruyla yoğrulmuşlardır. Milyonlar, piyasanın kararını onaylar ve işin ahlaki boyutunu sorgulamaz bile. Yapılan çalışma, ona yaptığımız ödemeyle ölçülür. Öte yandan, ideolojik dayatmaların edebiyatın misyonunu ciddi biçimde itibarsızlaştırdığı da görülür. Ancak insanlar her iki dayatmanın da yazarı aynı ölçüde profesyonelleştirdiği gerçeğini görmezden gelirler.

Geçmişteki, özellikle Stalin zamanındaki komünizme, ticari amaç gütmeyen kültürlere ve yazarın zanaatinde profesyonelleşmesine saygı duyulmalıdır. Örneğin, Sovyet şairlerine dize başına ödeme yapılıyordu ve epik şiirlerin sayısının bu denli fazla olmasının sebebi muhtemelen buydu. Sovyet edebiyatçıları sayfa başına para alıyordu ve bu ayrıntı Rus sosyalist gerçekçiliklerinin romanlarının kalınlığını büyük ihtimalle etkilemişti. Edebiyat tarihçileri bunun, sosyalist gerçekçilik romanlarını on dokuzuncu yüzyıl gerçekçiliği geleneğiyle zorla ilişkilendirmekle ilgili bir sorun olduğunu söyleyeceklerdir; bu Stalinist edebi-ideolojik fikrin temel ilkelerinden biridir ve pek tabii ki haklıdırlar da. Bu iki sav aslında birbirini destekler.

Bana göre Stalinizm, edebi profesyonelleşmenin bir okuluydu ve katı kuralları vardı. Stalinizm, yazarları profesyonelleştiriyordu. Bundan sonra uluslararası edebiyat pazarında yer edinmeye çalışacaklardı, tabii hayatta kalırlarsa. Yazarların profesyonelleşmesi gerekiyordu; zira bu, ölüm kalım meselesiydi. Stalinist yazarların oyunun kurallarına uymaları gerekiyordu: toplumcu gerçekçiliğin kurallarına. Bu kurallar sadece ideolojik değil aynı zamanda ticariydi de. Edebiyatın geniş okur kitleleri için anlaşılır olmalıydılar. Avant-gartçılık ya da deneyselcilik gibi maskaralıklara yer yoktu. Bir baraj inşa etmek ve bunu romana dönüştürmek için profesyonel anlamda yüzsüz olmak gerekiyordu. Dikenli yollardan geçmek, sonra da bir yayıncının talebiyle büyük Sovyet kitlelerini sürükleyecek bir roman yazmak gerekiyordu. Anlatı tekniklerinin nasıl kullanılacağını, kişisel yaratıcılığın ve edebi zevkin nasıl kontrol altına alınacağını, bir norm çerçevesi içinde nasıl yazılacağını bilmek gerekiyordu. Gerçek bir profesyonel bu işi hakkıyla yapabilirdi. İdeolojik pazarın taleplerine uyum sağlamakta güçlük çeken yazarların sonu trajik oluyordu: Kamplar bunlara örnek verilebilir. Hepimizin bildiği gibi, günümüzün ticari taleplerine uyum sağlayamayan yazarların hayatları acı bir hüsranla son buluyor.

Çağdaş ticari profesyonelliği bilinçli olarak tasarlanmış bazı türler belirliyor. Profesyonel bir yazar, hiçbir sapmaya izin vermemesi gerektiğini, yazdıklarının geniş okur kitlelerinin tarzına ve beklentilerine göre gelişmesi gerektiğini biliyor. Her sapmanın hata yapma riskini ve edebi janrın nabzının sürekli olarak kontrol edilmesinin de başarı şansını artıracağını biliyor. Günümüz "Hastane" romanları, "korku" romanları, "Hollywood" romanları ve bu türden popüler romanlar ve yalnızca eski sosyalist gerçekçilik "ısmarlama" romanın ticari çeşitleridir. Kısacası Stephen King, Stalin zamanında Rusya'da yaşamış olsaydı, Stalin Ödülü'nün hiç şüphesiz sahibiydi.

İnsan ruhlarının mühendisleri yazarlar için bu denli tiye alınan Stalinist slogan uygun görünüyor. Mühendisler fabrikalarda çalışırlar öyle değil mi? Yayın *endüstrisinde* kim çalışır peki? Ruhlar mı ya da mühendislerin de aralarında bulunduğu endüstriyel işçiler mi?

Stephen King, insan ruhunun en önemli modern mühendislerinden biri. Büyük yazara son kitabı için 17 milyon dolarlık, son derece yüklü bir avans verildi. Komünist ruh mühendisleri, karaciğer sirozu gibi hastalıklara yakalanmışlar ve hissettikleri suçluluk psikolojsiyle NKVD gizli polisinin her an kapılarını çalabileceğinden şüphelenmişlerdi.

İdeoloji, yüksek vasıflı profesyonellerin kıvama geldikleri bir kavramdır. Aynı şekilde, piyasa da. Edebi ilhamın onuruyla uzlaşmış Fadeev, Gladkov, Furmanov gibi yazarlar artık aramızda değil... Peki bu isimleri kim hatırlıyor? Hayatları boyunca kaybedenler sınıfında oldular ve öldüklerinde de bu durum değişmedi. Kitaplarını kalın bir toz tabakası kapladı. Ama bugünün yazarları öyle mi? Onlar genç, ünlü ve dünyevi etkileri çok güçlü. Saygıyla karşılanıyorlar bir kere. Geniş kitlelere hitap ederken, saygı görmemeleri mümkün değil...

Edebi profesyonelleşmenin gelişimindeki özverili çalışmaları, edebiyattaki ticari prensiplere ilişkin beklentileri, geniş okur kitlelerini yakalama konusundaki azimlerinden ötürü eski Stalinist yazarların hakkını vermek gerekir. Son olarak, zanaatlerinin ustası olan bu insan ruhu mühendislerine şapka çıkarmalıyız.

1997

Edebi Referans Olarak Yazar

Bir süre önce, bir yazarla yapılmış söyleşiyi okudum. Kendisinden Bayan X diye bahsedeceğim bu yazar, en önemli şeyin *mutlak bir edebi referans olmak* olduğunu söylüyordu. Bayan X'in ikinci sınıf bir yetenek olduğunu söylemeliyim. Ancak bir borsacının zekâsıyla ve benimsemiş olduğu, *aklına-geleni-hemen-söyle* aptallığıyla müthiş bir çağdaş edebi gerçeklikten söz etmişti. Bu arada da Bayan X gerçekten de kaçınılmaz bir edebi referans olup çıkmıştı.

Yazar Bayan X'in bir dönem oldukça içtenlikle ifade ettiği gibi, hayat iyi ve kötü arasında süregelen bir mücadeledir. Bir keresinde, "Hayat size ne ifade ediyor?" diye sormuştu bir gazeteci bana.

Gazeteciye, Walter Benjaminden alıntılar repertuarında neler bulunduğunu sormaya cüret edemedim. Bay Benjamin'leyken kendimi daha güvende hissedecektim. Tahmin edersiniz ki, Bayan X'in *harika ve kusursuz* düşüncesi üzerine yorum yapmak zorundayım. Elbette, reddedebilirdim de; ama bu pek akıllıca olmayacaktı. Neden mi? Çünkü fırtınalı edebiyat okyanusunda ben de *mutlak edebi bir referans olmak* diye bilinen kurtuluş noktasına doğru kürek çekiyordum.

Bir yazarın mutlak edebi referans olması için, bir gün bu noktaya geleceğine dair bir inançla doğmuş olması gerekir. Sadece bu inanç kendisine *o* ifadeyi ve *o* gururu (düzinelerce televizyon kamerası kendisine odaklanmış gibi) kazandırabilir; ki bunları taklit etmek de zordur. Bunlar çok yüksek özgüven duygusuyla birlikte gelir. Yüksek özgüvene de başta edebiyat piyasası olmak üzere her yerde rastlanır ve işte işin en zor kısmı da budur.

Bir edebi referans olmanın en iyi yolu, edebi referanslardan yararlanmaktır. Tanıtım yazıları bu araçlardan biridir; sadece görünürde daha masumdurlar. Kitabınızın arka kapağında, tanınmış birinin isminin yanında *fantastik, şaşırtıcı, güçlü, gerçek bir ziyafet, çarpıcı derecede etkileyici, harikulade, eğlendirici, gülünç, alaycı, yaratıcı, sağduyulu, incelikli, güzel, ilgi çekici, büyüleyici, aydınlatıcı, ilham verici, zorlayıcı* vb sözcükler varsa referanslar dünyasında adınızı sıkça duyacağınız kesindir. Çok tanınan bu kişinin ille yazar olması gerekmez. Bill Gates ve Madonna, Günter Grass'tan daha etkili girişimcilerdir.

Yugoslav bir çağdaş yazar, piyasa hesaplarındaki bir hata sayesinde dünya çapında çoksatar olan bir roman yazdı. Yazar edebiyat piyangosunun kendisine vurmuş olmasının edebi-tarihsel hakkı olduğuna inanıyordu ve çoksatar bir yazar olarak, biriktirdiği kitap kapak yazılarından oluşan bir kitap yayımlamaya koyuldu. Artık bu kitap, yazara göre değilse bile Kutsal Kapak Yazısı'na göre, eşi benzeri olmayan bir mabetti.

Bir yazar edebi referans dünyasına girmek istiyorsa, erişilir ve iletişime açık olmalı; diğer bir deyişle, davet edildiği her yere gitmelidir. Yanı sıra böyle bir yazar (doğal bir yeteneği yoksa) en azından referans öncesi, "ebedi gerçekler" başlığı altında hafızalarda kalacak sözlük alıntılarını telafuz etmeyi bilmelidir. Söyleşi, bir yazar için potansiyel okuruyla ruhun farklı katmanlarına yükselebilecekleri ulaşılmaz bir fırsat sunar. Ruh katmanlarının muhakkak yüksek olması gerekmez. Yani bir yazar ne kadar sıcak ve anlaşılır olursa, o kadar çok sevilecek ve alıntılanacaktır. Ve sadece alıntılanan yazarlar referans olabilirler. Aslında iyi yazarları alıntılamak güçtür. Kötü yazarlardan yapılan alıntılara daha sık rastlanır. Bununla birlikte, ancak iyi yazarlar, işlerini daha iyi bilirler. Bu yazarlar çalışmalarını bilinçli olarak alıntılanmaya müsait cümlelerle süslerler. Geleceğin referansı olan yazar, çağdaş edebiyat dünyasının iyi ve kötü yazarlar diye değil, yazar-referans ve anonimler diye ikiye ayrıldığını bilir.

Öyleyse yazar, bir edebiyat referansı haline geldiğinde ne değişecektir? Bir edebiyat referansının kelimenin tam anlamıyla yazar olduğu gerçeği dışında hiçbir şey değişmez. Çünkü hiç kimse yazar-referans değerlendirmesini yapma görevini üstlenmek istemez. Editörler, eleştirmenler, diğer yazarlar, hatta kendisine ödül verenler bile yazarın yazdıklarını pek okumaz. Bir yazar-referans olmak, edebiyat dünyasında diplomatik bir dokunulmazlığınızın, sorgulanmaz ve tartışılmaz bir otoritenizin olması demektir. Bu aynı zamanda, bilmediğiniz bir değirmenden su içerek yaşamınızı devam ettiriyorsunuz demektir. Yazar-referans, başka yazarlar için (kitaplarını okumadan) arka kapak yazıları yazarak kendi kitlesini genişletir de aynı zamanda. Yazar-referans (editörlerin ulusal edebiyat için bir iki isim bulmasının gerekli olduğu durumlarda) hem ulusal hem uluslararası antolojilerde ya da müfredatlarda muhakkak yer alacak, tanınmış bir isme dönüşür. Bir yazar-referans olmak, sonsuzluğa bir biletinizin olması demektir ve yazarın

sonsuzluğuna "edebiyat tarihi" adı verilir. Edebiyat tarihi, edebi referansların tarihi değilse nedir peki?

Bir süre önce, endişeye kapılarak, referanslar dünyasındaki yerimi görmek için bir araştırmaya koyuldum. Meğer endişelenecek bir şey yokmuş. İnternette ismimle ilişkili önemli sayıda öğe buldum. Ne diyebilirim ki? Gerçek bir referans gibi hissettim kendimi. Athens, Ohio'da yaşayan bir edebiyat eleştirmeninin özgeçmişindeki yirmi bibliyografik referanstan biriydim. Bir keresinde, öğrencilerinin internette sörf yapmak konusunda usta olduğu ve bunu bilmeyerek ziyaretine gittiğim okulun sömestr takviminde, kitaplarımı okumanın yapılacaklar listesindeki yaklaşık elli maddeden biri olduğunu gördüm. Bir TV eleştirmeninin web sayfasındaki yaklaşık yüz referanstan biriydim. Balkanlar'daki savaşla ilgili bir kitapta iki yüz, Balkanlar'daki savaşla ilgili farklı bir kitapta yer alan üç yüz referanstan biriydim.

Ve hemen anladım. Kendimi sanal gerçekliğe bıraktığımda bunlar aynı zamanda web sayfamdaki referanslar olacaktı. İşte sonsuz yaşamı böyle elimizin altında tutuyoruz. Çünkü sadece insanlar ölümlüdür. Biz farklıyız; birer referansız. Ebedi yaşamımıza zarar verebilecek tek şey, edebi referanslarımızın kaçınılmaz olarak patlamasıdır. Ama o gün gelene kadar googlela beni bebeğim; ben de seni googlelayacağım...

1997

Cazibenin Gücü

Yakın zamanda, bir nedenle, 70'lerde parlayan ve sonra ortadan kaybolan, kalp nakli uzmanı zavallı Dr. Barnard'ı hatırladım. Onun örneğinde olduğu gibi, talep ne kadar güçlü olursa olsun, pek çok meslekte yeterli star potansiyelinin olmadığı görülür. Star potansiyeli fikrinin özünde, şanslarının biraz yaver gitmesiyle herkesin, her bir bireyin mega starlar gibi geniş kitleleri peşinden sürükleyebileceği inancı yatar. Dr. Barnard'ın durumunda da, haklarından mahrum edilmiş kitleler, her birinin hasta olabileceğini fakat cerrah olamayacağını anladılar ve Dr. Barnard şöhretin ışıklı yollarından ayrılıp profesyonel sıradanlığa dönüş yaptı. Öyle görünüyor ki, cazibenin çekim gücü sadece herkesin eşit şekilde erişebileceği sanrısını yaratan eylemlerden ibaret.

Çağdaş medya piyasasında, yazılı eserlerin de bir çekim gücü vardır. Nasıl oldu da daha önce dışlanmışlara, kitap kurtlarına, romantiklere ve kaybedenlere ayrılan yerlere, bugün türlü çeşit insan uğrar oldu? Bugünün edebiyat dünyasında bu kadar insanı yıldız olabileceğine inandıran nedir? Para mı? Belki de. Ama öyleyse neden maddi kaygıları olmayan film yıldızları bile kendilerinden beklenen kariyere ek olarak, çocuk kitabı ya da roman yazmaya çalışıyor? Neden edebiyat kuramcıları, psikologlar, doktorlar gibi ciddi insanlar da bunu yapıyor?

Guardian'ın 1997 Kasım sayısında, sanat eleştirmeni David Lee ile başarılı genç sanatçı ve galeri sahibi Tracy Emin arasında sıkı bir atışma yaşanmıştı. Lee, modern sanatsal üretimin büyük oranda bir "güven hilesi"nin sonucu olduğunu söylemişti ve genç sanatçıları her şeyin ötesinde cehaletle suçlamıştı. Genç kadın bu suçlama karşısında, "Cahilsem ne olmuş? Yine de sesimi duyurmaya hakkım var!" diyerek tepkisini göstermişti.

Genç sanatçının cevabı çağdaş sanat piyasasının temel hipotezini vurguluyor. Demokratik piyasada herkesin sanatsal sesini duyurmaya hakkı vardır. Sanat, nadir görülen istisnalar dışında yüzyıllardır "okuryazar"ların tekelinde olmuştur. Bugünse piyasa, kapılarını herkese açıyor. Sanatsal anlamda "alaylılar" gerçekten de ticari açıdan, sanatsal anlamda "okullular"dan daha başarılı.

Ama pek çoğunun şansını sanat piyasasında denemesinin nedeni sadece bu mu? "Herkesin yapabileceği" gerçeğine rağmen sanat, çelişkili olarak ayrıcalığını yeniden kazandı. Başka şeylerin yanı sıra, yolumuz bir şekilde sonlansa bile, ebediyen burada kalabileceğimiz yargısını yaratıyor. Duvara bir grafitti çizerek ya da bir kitap yazarak, kim bilir belki de bunlardan birini yaparak sonsuzluğun kayıtsızlığına adımızı kazıdık.

Piyasa, kapanan sanat kurumlarını, fakülteleri yıktı ve eski kafalı sanat eleştirmenlerini "kalite kontrol muhafızları"nı, da-

hası sanat ve edebiyat kuramcılarını ortadan kaldırdı. Acımasız ve talepkâr eleştirmenlere yol verdi; varolan değerlerin estetik skalalarım ezip geçti. Satan iyidir, satmayan kötüdür fikri ve benzeri ticari-estetik kriterleri oluşturdu. Pek çok kişi bu basit ticari formülden etkilenip, kendine pay çıkardı. Modern piyasa, sanatın herkesin yarattığı ve tükettiği bir alan olduğu fikrine dayanan eski komünist ütopyayı olası bir gerçekliğe dönüştürdü.

Yazarlar, kaybedenler olarak dokunulmazlıklarından sonsuza dek mahrum edildiklerinin farkına vararak, radikal bir kararla profillerini değiştirdiler: Tüberkülozlu nevrotikler, mütevazı beceriksizler, sarhoşlar, savurganlar, evindeki büyük kütüphanelerine yaslanan siyah yün kazaklı kadın ve erkekler, dirsekleri akademide çürümüş yamalı ceketli, ellerinden kitap düşmeyen sakallı entelektüeller, basiretsiz sigara ve pipo tiryakileri olarak, ki bunlar uzak geçmişe ait olanlar...

Yayın sektöründekiler yazarları "içeriği oluşturanlar" diye nitelendirse de, yazarların işi bundan ibaret değildir. Onlar aynı zamanda imaj da oluşturuyorlar. Bugünlerde yazarlar, imajlarını kitaplarının içeriklerine ve kitaplarının içeriklerini imajlarına daha fazla uydurmaya çalışıyorlar. Örneğin, çağdaş, Amerikalı bir edebiyat yıldızı olan S.M. derme çatma bir tuvaletin girişinde transparan beyaz elbisesiyle fotoğraf çektirmişti. Fotoğraf, kitabın içeriğini tam olarak yansıtıyor. Fotoğraf, görsel bir tanıtım yazısı gibi, hatta daha fazlasını anlatıyor. Ana karakterinin değil, bizzat kendisinin, romanda betimlenen karanlık, erotik aktivitelerin gerçek kahramanı olduğunu vaat ederek, okurun hayal gücünü besliyor.

Piyasanın acımasız kanunlarına boyun eğen kadın yazarlarsa, yüzlerini gerdirmeyi kabul ediyorlar ve bunun işlerinin bir gereği olduğunu söyleyerek kendilerini savunuyorlar. Erkek yazarlar fotoğraflarında kaslarını daha fazla sergiliyorlar ve göğüslerindeki kılların yerlerinde yeller esiyor artık. Hepsi düzenli olarak, özgüvenli bir "ben ne istediğimi biliyorum" ifa-

desiyle fotoğraf çektiriyor. Kitap kapakları üzerindeki kısa biyografilerde kimse, doğum yılından söz etmiyor ama eşlerini ve iki çocuklarını da kapsayan özel hayatlarının ahlaki açıdan doğru buldukları detaylarını memnuniyetle kapak yazısına dahil ediyorlar. Fiziksel anlamda çekicilerse, fotoğrafları kitabın kapağında yer alıyor. Fotoğraf okurların yaşını hedefliyor. Ve yazarlar uzun süre genç görünmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Çünkü böyle yaparak geniş bir yaş skalasındaki potansiyel okura hitap edebiliyorlar. Teşekkür bölümünde eşlerinin yanı sıra editörlere, ajanslara, arkadaşlarına ve ilham kaynaklarına ve hayvansever okur kitlesine de hitap edebilmek için sevgili hayvanlarına yer veriyorlar.

Milan Kundera bir keresinde, bir gün herkesin yazacağını ama kimsenin dinlemeyeceğini söylemişti. Öyle görünüyor ki, piyasa bu ütopyayı doğuruyor. Ne var ki, bütün bu ticari çark içinde acı bir gerçek barındıyor: Cazibe genel bir yoksunluk, bir eksiklik göstergesidir. Yazın yeteneğinin sadece edebi kültürün olmadığı yerde çekim gücü olabilir.

Bir edebi dönemin kapanışıyla ilişkili olarak ilk akla isimlerden biri, Kundera'nın vatandaşı Bohumil Hrabal'dır. Kafasına gayet iğreti duran bir İskoç golf şapkası taktığı bir fotoğrafı vardır Hrabal'ın. Fotoğraf birkaç yıl önce çekilmiş olmasına rağmen, çok uzak bir edebi çağa aitmiş gibi görünüyor. Hrabal yakın zamanda yaşamını kaybetti. Güvercinleri beslemek için uzanırken, Prag'da bir hastanenin penceresinden düştüğü söyleniyor. Aslı her neyse, Hrabal *kendi sesini* duyurma hakkı olduğunu düşünmüyordu. Belki tam da bu nedenle duyulan ses onun kendi sesiydi.

1997

İnsan Sapkınlıklarını Paylaşma

Malum Marquis de Sade, bugünlerde bir çocuk kitabı yazarı muamelesi görüyor. Bunu yakın zaman önce onun bir kitabını elime aldığımda ve gıdıklanıyormuşum hissi yaşadığımda anladım. Sanki çocukluk dönemimden sevdiğim bir yazarı okuyordum. Molly Bloom'sa, kendi orgazmını, yani artık kimsenin ilgisini çekmeyen bu teknik olayı anlatmak için saatlerini harcayarak eğlenen bir ev kadını yalnızca. Onun bilinçakışı, bugün bir çamaşır makinesinin kullanım kılavuzu gibi okunuyor. Erica Long'un, istismara uğramış kadın işçi sınıfının cinsel özgürlüğünde önemli rol oynayan uluslararası çoksatarım, bugün huzurevlerindeki kadınlar bile kütüphane raflarından alıp okumuyor. Bu kitap, aşkın seks edebiyat konu-

larının genel tarihinde saygın bir yer edinememiştir. Dahası, akıl almaz hızla büyüyen aslında insan sapkınlığına ilişkin ortak yönler.

Edebiyat borsasındaki bu ani yükseliş yazarları oldukça heyecanlandırmış durumda. En alışılmadık ya da sarsıcı hikâyeyi bulmak için yarışıyorlar şimdi. Sonra insan sapkınlığı, cinsellikle rastlantısal olarak ilişkilendiriliyor. Cinsel istismar artık romanlarda, bireyselleşmiş kimlikler, yani romanın ana karakteri olarak yer alıyor. Tutku ve zevkten, gerçek mantıktan yoksundurlar; fail ve onların kurbanlarına yabancılaşmıştır bu karakterler.

Bu yüzden piyasadaki bazı oyuncular yamyam pazarlığı yapıyor. Yakın zamanda, karakterin sevgilisini gastronomik amaçlarla kullandığı bir roman çıkmıştı piyasaya. Roman, modern kadının ve şeytanın çağdaş imgesine kusursuz biçimde uyarlanmıştı. İnsan yiyen kadın, çağdaş kültürel tarihine yabancılaşmıştır. Azgın Bacchus rahibeleriyle herhangi bir kültürel-tarihsel bağlantısı olduğuna, onların torunlarının, yani Balkan insanlarının dişlerini hâlâ insansı hayvanlara, şişe geçirilmiş bir öküz buduna, kızarmış bir koyun kellesine, ince doğranmış sakatat doldurulmuş bir öküz işkembesine geçirip kanlarını elektrik süpürgesi gibi emdiklerine dair hiçbir işaret yoktur. Modern insanı ağına düşüren kadının yamyamlığı, kendi zamanına uyarlanmıştı. Yağ ve kolestrol oranı düşüktü; öğle yemeği saatinde küçük bir diyet uyguluyordu. Modern yamyam, sevgilisini tıpkı Japon suşisi gibi midesine indirecekti. Bu yüzden "normal" bir okurun ilk etapta düşüneceği şeyleri değil de, oldukça farklı şeyleri indiriyordu midesine. Sevgilinin bize empoze edilen yamyamlığı üzerine düşünecek olursak, bir parça taze ve cinsel açıdan berbat –örneğin elinin ayasından sıradan bir parça– et için adamı öldürmenin gereksiz olduğu yargısına varıyoruz.

İnsanlara yapılan işkenceye karşı duran toplumlara az rastlanır. Öte yandan, hayvanlara yapılan zulmün durdurulmasını

savunan toplumlar da çoğu zaman başarısızlığa uğramaktadır. Balıkların zalimce ve alışılmışın dışında beslenmesinin yanlış olmadığını savunan kitapları kesinlikle reddetmeliydiler ama ben henüz bunu yaptıklarını duymadım. Sözünü ettiğim örnek, halihazırda Amerika ve Avrupa kitabevlerinin raflarını süsleyen, bir yaratıcı yazarlık hocasının polis bir çiftle ilişkisi üzerine bir roman. Çiftlerden biri, kadınların göğüs uçlarını yem olarak kullanma fikrini destekleyen tutkulu bir balıkçı ve böylelikle eğitmen bir yeme dönüşüyor ki bu da elbette belirli oranda ilgi çekici bir konu. Pek çok okurun balığı bu yeme takılıyor. Acımasız Alman edebiyat eleştirmenleri bile onu yılın kitabı ilan etmekten geri duramadılar.

Kadın yazarlar halen oral evreye (birini yemek ya da biri tarafından yenilmek fikrine) takılmış durumdayken erkek yazarlar anala daha meyilliler. Çocuk sömürüsü, sadistler ve kırılgan çocuk bedenine zarar veren sapıkları konu alan romanlar fazlasıyla rağbet görüyor.

Piyasayı sarsıcı projelerle hareketlendiren çağdaş sanatçıların listesi ise bir hayli uzun. Film yapımcıları yazarlarla, görsel sanatçılar ise film yapımcılarıyla rekabet halinde. Konu piyasa olunca her şey hiçe sayılıyor, her şey kabul ediliyor, hatta Rus sanatçı Oleg Kulik tarafından cinsel anlamda sömürülen evcil hayvanlar bile görmezden geliniyor.

Ve ebeveynlerinin transistorlu bir radyo fiyatına Bombay'daki genelevlere sattığı ve sonra, bir bakireyle yaşayacakları seks deneyiminin onları iyileştireceğine inanan AIDS'li adamların bulaştırdığı virüsle yine bu hastalıktan ölen binlerce Nepalli küçük kız... Çağdaş yazarlar çocuk sömürüsünün başyapıtlarını yaratmaya çalışıyorlar bu gibi örneklerle. Ve bu yazarlar orijinal bir sapkınlık çeşidi yaratmak için uğraşırken, zekâ seviyeleri oldukça düşük olan sıradan kriminal beyinler yenilikçilik ve yaratıcılıkta onlara fark atıyor. Sonbahar Yağmuru adında şiirsel bir ismi olan, Hırvat paramiliter bir grubun üyesi Miro B. sevmediği Sırplara yaptıklarının bir listesini

oluşturarak itirafta bulundu: Onları gaz tüpü alevleriyle yakmış, cinsel organlarına ve gözlerine sirke dökmüş ve elektrik kabloları bağlamış, parmak uçlarına çekiçle çivi çakmış, yüksek voltajla ve "Lenz'in kanununu bilse de" kendisinin tasarlayamayacağı şekilde onları kül haline getirmişti. Yakın zamanda yapılan başka bir itirafta, Cannon gibi pitoresk bir takma adı olan ve Sırp paramiliter grubunun bir üyesi olan suçlu, nefret ettiği Müslümanlara yaptıklarını sıraladı. Diğer bütün şeylerin yanı sıra, onların sol kulaklarını kesiyormuş (ama yalnızca kendi öldürdüklerini; çünkü söylediğine göre, başkalarının başarılarıyla ödüllendirilmek istemezmiş!). Sonra bu ganimetlerini, onları almak isteyen birileri çıkmasına biraz şaşırsa da, satmış. ("İnsanlar bir Müslüman kulağına sahip olmak istiyor!") Her ikisi de bu yaşanmış olaylar örgüsünün gelişimini şöyle yorumluyor: "İlki zordur ama arkası çorap söküğü gibi gelir."

Kimse gerçek kurbanlarla ya da gerçek suçlularla ilgilenmez. Yerel mahkemelerle, yurttaşlarıyla, yayıncılarla ve okurlarla da ilgilenmez. Herkes kolayca, tüm bunlara inanmayı reddeder. Hayali bir suç daha akla yatkındır; gerçek fazla gerçektir. Sadece kurgulanmış bir suçla özdeştirebilirler kendilerini, sadece hayali bir şeytan onları heyecanlandırabilir. Gerçek kan havuzları içinde, gerçek beden yığınları üzerine oturtulan ve insan sapkınlığını konu alan bir romanı kendini kaptırarak okuyan çağdaş bir okuru kolaylıkla hayal edebiliriz. Edebiyatın ölmüş olduğu gerçeğini kabullenenler ve bu gerçekle barışanlar için böyle bir sahne umut vericidir. Yazılmış sözün büyülü gücünden kim etkilenmez ki!

1997

Eco, Nüdistler Arasında

25 yaşındayken, ilk kez, seyircilerin önüne çıplak çıktım.
Utanıyor muydum? Bilmiyorum.
Sanat bu kadar güçlüydü işte.
(Tanınmış bir çağdaş sanatçıyla söyleşiden)

Yaklaşık yirmi yıl önce, yaz tatilimi Adriyatik'te bir adada geçirdim. Yandaki ıssız ada, nüdist eğilimleri olan turistlerce işgal edilmişti. Bu adaya gitmenin tek yolu, yerel halktan bir adamın kullandığı küçük bir bota binmekti. Bir gün, küçük adayı merak etmekten kendimi alamadım ve adamdan beni oraya götürmesini istedim. Adaya yaklaştıkça taşlar üzerine yayılmış çıplak bedenler görünür oldu. Bir süre sonra, kendime bir sığınak bulmak için adada dolanırken, bütün o çıplak

bedenlerin ellerinde bir kitap tuttuğunu fark ettim. Her biri, aynı kitabın farklı dillerdeki versiyonlarıydı. Kitabın yazarı Umberto Eco'ydu ve ismi de *Gülün Adı*'ydı.

Görülebildiği kadarıyla çıplak bedenlerin ne entelektüel ne de zengin bir halleri vardı. Eco'nun okurları pekâlâ Alman aşçılar, İtalyan sekreterler, Avusturyalı işçiler, İsveçli öğretmenler, Hollandalı otobüs biletçileri, Macar kasaplar, Çek memurlar ve İngiliz emeklilerden oluşabiliyordu. Bu ünlü anlambilim profesörünün nasıl olup da bir aşçının, sekreterin, öğretmenin, otobüs biletçisinin, kasabın ve memurun yazın okuduğu kitapların yazarı olabildiğini merak ettim. Yanı sıra çağdaş okurlara ilişkin varsayımlarım aşk romanı okuduklarına dair entelektüel basmakalıp örneğe takılıp kalmıştı. Bu çıplak okurların heyecan kaynağının ne olduğunu da merak ettim. Güneş beni bitkin düşürmüştü ve bırakın Umberto Eco'yu, hiçbir şey için enerjim olmadığını hissediyordum.

Sonra belirli bir noktada kendime geldim ve birdenbire edebiyata dair yepyeni ve taze bir inançla dolup taştım. Küçük bir Adriyatik adasının kırsal alanına yayılmış bu çıplak bedenler kitap okuyorlardı! Bedenler seks yapıyor, esniyor, burunlarını karıştırıyor, kıçlarını kaşıyor, içlerinden bazıları sandviçlerini yiyor, horluyor, çevrelerine göz gezdiriyor ve bunlar gibi pek çok şey yapıyor olabilirlerdi... ama hayır, yapmıyorlardı! Onlar kitap okuyorlardı! Bu çıplak edebi büyüden etkilenmiş ve utanmış halde rahatladım ve sonra uzakta, bir kaya üzerinde, kimsenin göremeyeceği bir yer buldum ve çantamdan bir kitap çıkardım. Bu, tatilde yanıma aldığım tek kitaptı. Ben her tatilde yanıma *Üç Silahşorlar*'ı alırım. Ne var ki nüdist okurlarla kişisel uyumsuzluğum nedeniyle bir sayfa dahi okuyamadım. Bu yüzden bulabildiğim ilk botla kendi adama döndüm.

Çoksatar bir yazarın sırrı nedir; o tek bir kitaba duyulan ortak hazzın sırrı nedir? Kendini hiçbir zaman o listede görememiş, görmüş fakat bunun nasıl olduğunu anlayamamış ya-

zarların, yayıncıların, editörlerin, eleştirmenlerin, edebiyat trendlerini takip edenlerin, kitabevi sahiplerinin zihnini meşgul eden soru budur işte. Bunun sırrını keşfettiklerini söyleyen yayıncılar hâlâ yaptıkları hesapların ne denli yanlış olduğunu görerek şaşırıyorlar. Belki de göründüğü gibi bir sır değildir bu. Çoksatarları herkes alır: Çoğu okurun beğendiğini kıstas olarak alanlar da almayanlar da, kitabı gerek kendi kültürel analiz güçlerini test etmek için gerek diğerlerinin ne aldıklarına göz atmak için alırlar. İnsanlar, çoksatar kitaplar yazmanın kendilerine piyangodan para çıkmasına benzediğini söylerler; ama bu da, her şeyin şansa bağlı olduğunu söyleyen profesyonel kumarbazların yalanı gibi bir şeydir. Amatörler bile şansın yanı sıra yatıracak paranın olması gerektiğini bilir. Ve ne kadar çok koyarsan ortaya kazanma şansın o kadar artar. Yemek ve hobi kitaplarının, gerilim ve aşk romanlarının, sürekli talep gören, güvenilir sayıda okura sahip yazarların, baskı adedi kimseyi şaşırtmayan kitapların yanında edebiyat dünyasında, bir kuyrukluyıldız gibi parlayan ve milyonlarca okur kitlesini soluksuz bırakıp ortadan kaybolan kitaplar da vardır. Ama bir çoksatarın ne olduğu gerçeği gizemini korur.

Edebiyat ortamının meraklı bir takipçisi ve piyasanın nabzını sürekli ölçen biri olarak bu oyunların sırrını uzun süre öğrenmeye çalıştım. Ta ki bir gün nüdizm ile çoksatar fenomenler arasında gizli bir bağ olması gerektiğine ilişkin bir düşünceyle, Adriyatik adasındaki o görüntü gözlerimin önüne gelene kadar. Kalem kâğıt çıkardım ve nüdistler hakkında düşüncelerimi ve çoksatarlar hakkında bildiklerimi not aldım.

Nüdistler tüm insan ırkının uzun süre önce kaybettiği doğallığı hayata geçirmeye çalışıyorlar ve bu anlamda nüdistlerin idealist olduğu söylenebilir. Nüdistler aseksüel ve tutkusuzdurlar (sadece tutkudan arınmış olan insanlar çıplak dolaşabilirler!). Nüdistler insan bedeninin dogmacılarıdır; onlar her türlü ironi ve mizahtan yoksun insanlardır (ironik bir nüdist hayal etmek güçtür). Nüdistler ideolojilerini tam olarak uygu-

larlar (tek başına bir nüdist sapkın olarak nitelendirilebilir). Nüdistler yüzlerindeki erdemli ciddiyet ifadesiyle mevcut toplumsal normlarla gurur duyarlar. Nüdistler başarılı birer manipülatör ve simyacılardır. Çünkü nüdist çıplaklığın, o ideolojik yoksunluk fikrinin ardında, bir şekilde nüdizme bağlanmış ve olayın bütüncüllüğü içinde üstü kapalı değerler dizgisi mevcuttur. Nüdizm pasifizme (çıplak ve silahsızdır!), aile değerlerine (nüdistler her zaman aile yapısı içinde hareket eder), aydınlanmaya (çıplak bir beden sağlıklı ve ahlaklıdır), gelişmiş ekolojik farkındalığa (doğa doğayı kirletmez!), iyilik ve ciddiyete (çıplak bir insanın gizli amaçları olamaz!), ilahi düzenin doğruluğuna ilişkin inanca (biz Tanrı'nın bizi oluşturduğu biçimde çıplağız!), uyum ve masumiyete (Cennet Bahçesi'ndeki Âdem ve Havva gibi), itaat ve anti-entelektüalizme (hem Âdem hem de Havva Bilgi Ağacı'ndaki elmayı ısırmadan önce masum ve çıplaktı) gönderme yapar.

Benzer şekilde çoksatar olgusunda da bir ritüel unsuru vardır. Bir kitabı milyonlarca kişi okuyorsa, bu bir anlamda konuk ağırlamaya benzer (ruhani olanın yerine geçmek ve dolayısıyla kolektif bir arınma eylemine katılmak için herkes sabırsızlıkla beklemektedir). Çoksatar olgusu yalnız bir kitaba, *kitapların kitabı*na, İncil'in yerine geçecek bir şeye duyulan ortak özlemin yansımasıdır. Tek bir kitaba duyulan özlem derin biçimde anti-entelektüel kavrama aittir. (Kültür tarihinin o meyvenin Bilgi Ağacı'ndan koparılıp tadılmasıyla başladığını unutmayalım!) Çoksatar olgusu ritüelleştirilmiş bir ortak masumiyet alanıdır (herkesin hoşuna giden bir şey bizim de hoşumuza gider). Çoksatar olgusu manipülatif faşist bir yöntem benimser. Çünkü çoksatar metin ile okur arasında kutsal bir evliliktir. Her zaman bir ideoloji, ruhani olanın yerine geçen bir olgudur. Çoksatar basit değerlerin ve daha da basit bilginin örtük sistemini ortaya koyar.

Ben bir nüdist değilim; ama bu yaz, edebiyat hipotezimin geçerliğini saptamak için aynı küçük Adriyatik adasına başka

bir yolculuk daha yaptım. Yine çıplak bedenlerin ellerinde aynı yazarın üç ayrı kitabı vardı: Bu yazar, on iki kitabı 39 dile çevrilmiş ve 74 ülkede yayımlanmış olan Brezilyalı yazar Paul Coehlo'ydu. Savaş nedeniyle Adriyatik turizminde yaşanan ani durgunluktan ötürü çıplak bedenler ya yerlilere ya da Almanlara aitti. Dolayısıyla, kitapların üzerinde de *Der Alchemist* [Simyacı] (9.5 milyon kopya satan bir roman), *Der Fünfte Berg* [Beşinci Dağ] ve *Am Ufer des Rio Pedra sass ich und weinte* [Piedra Irmağının Kıyısında Oturdum, Ağladım] gibi isimler yazıyordu.

Ve böylece adaya çıplak, uyumlu ve hipotezinin doğru olmasından kaynaklanan muzaffer bir ifade takınmış biri olarak adım attım. Mega-star Madonna'nın "uhani enerjisinin kaynağı" olan *Simyacı*'yı alamamıştım. Dolayısıyla Coehlo'nun *Valkyries*'ının İngilizce çevirisini kutsal bir haç gibi elimde tutuyordum.

Bir kayanın üzerine yerleştim ve kendi okurumun nabzını edebiyat piyasasının evrensel nabzıyla örtüştürmeye çalıştım. Coehlo'nun kitabını açtım. Kitapta, Amerika çölüne ruhani seyahatler yapan (yanlarında *The Desert Survival Manual* adlı kitap olan) Brezilyalı bir çift var. Elbette çöl bunaltıcı derecede sıcak. Bu yüzden adam ve kadın giysilerini çıkarıyor ve burada olma amaçlarına ulaşma, yani ruhani olanı bulma umuduyla ortalıkta çıplak (!) dolaşıyor. Erkek ve kadının (çıplak olduklarından) susuzluktan adeta kuruduklarını ve sırayla banyoya koşup kustuklarını okuduğumda kitabı bıraktım.

Bir söyleşide, "Okurların kendi deneyimleri vardır. Ben onlara hiçbir şey öğretmiyorum, sadece bildiğim hikâyeleri anlatıyorum" demiş Coehlo yüksek bir tevazuyla. "Çocuk ruhlu" bu yazar, bu "ışığın savaşçısı", daha sağlıklı koşullarda Slovenya'da geçen son romanı *Veronika Ölmek İstiyor*'u yeni bitirmişti.

Kitabı kapattım ve gökyüzüne baktım. Gökyüzü mavi, bulutlar ise dingin ve beyazdı. ("Bulutlar denizi bilen nehirlerdir" der Coehlo.) Hipotezim doğrulandı! Nüdistler ve edebi başarı-

nın simyacıları kesinlikle gizli bir uyum içinde! Bu çıkarımım sonucunda hissettiğim zafer duygusunu kimse benden alamaz. Eco'nun yaklaşık yirmi yıl önce edebiyat piyasasının büyük ahenginde bir hata, bir işlevsizlik durumu, beklenmedik edebi bir sorun olmuş olması bile böyle hissetmemi engelleyemez.

Bu düşüncemi paylaştığımda, kaç yayıncının bana müteşekkir kalacağı konusuna bir hayli kafa yordum! Kaç yazar; beyinlerine çoksatarın kimyası üzerine düşünerek işkence eden o zavallı insancıklardan kaçı bana teşekkür edecekti kim bilir! Şu ana kadar sadece adadaki ağustosböceklerinin alkışlarını duysam da kendimden emindim, bir bulut kadar, yani denizi bilen bir nehir kadar sakindim, ruhsal açıdan Madonna kadar doygundum. Anlık bir şüphe bile huzurumu kaçıramazdı. Çünkü, "Kalbinizi dinleyin. O her şeyi bilir. Sizi günaha taşıdıklarında bile onun çizdiği yoldan gidin" der Coehlo. Sakindim çünkü gerçek alkışın henüz gelmediğini biliyordum.

1998

Geri Dönün Kinikler, Biz Hepsini Affettik!

Televizyonda, piyasanın Yeni Gine'yi nasıl bünyesine katmaya çalıştığına ilişkin belgesel izledim. Papualı satış temsilcileri coşkulu vatandaşlarına ormanda, Coca Cola'nın ne olduğunu ve Omo deterjanının ne işe yaradığını açıklayıcı skeç gösterileri sunuyorlardı. Papua izleyicisi gülmekten kırılıyordu. Belgeseli izlerken Papualılarla birlikte ben de kahkahalara boğuldum.

Karşılıklı diyaloglar esnasında, karşımdaki insanın yüzünde gittikçe daha sık, şaşkın bir ifade yakalar oldum: sorgulayan bir ifadeyle kalkmış bir kaş ve hafifçe çatılmış bir alın. Gitgide daha sık, durup not düşmek durumunda kalıyorum. "Şaka yapıyordum. Kusura bakma..."

Bu yanlış anlamaların sadece iki olası sebebi olabilir:

a) Ne yazık ki değiştim ve yaşlılığımın sıkıcı ve aptalca sosyal gaflarla geçirilen dönemine yavaş yavaş yaklaşıyorum.

b) Ben değişmedim ama çevremdeki dünya değişti; bu yüzden mesajım hedefini gittikçe daha fazla şaşırıyor ya da en azından bana öyle geliyor.

Her iki ihtimal de dünyayla ilişkimi eşit ölçüde tehdit ediyor. Ve bu ilişki geliştirilmezse yakın zamanda bütünüyle dışlanacağım.

İnceliksiz, ayrımcı bir hiciv, ikilik, düzenbazlık (otoritelere bağlılık ve aynı zamanda her türden otoriteye karşı sinsi bir kuşkuculuk), paradoks ve ikilem kültüründen, gizli bir bölmesi olan, totemlere inanan, her insan gibi hayatta kalma çabasıyla stratejiler geliştirmiş olan bir kültürden, geldiğim doğru. Bu tür stratejileri nasıl anlayacağımı öğrendim ve bu konuda zihinsel bir uyarı refleksi geliştirdim. Bir masada gayretli çalışma ile bir kafede sivri dilli espriler yapma arasında bir seçimde bulunmak gerektiğinde her zaman ikincisini seçen (ironi, zekâ ve ucuz şakalar) bir kültürden geliyorum. Devamlılığından ziyade kültürel patlamalarıyla tanınan bir kültürden geliyorum. Bin yıllık geçmişini tekrarlayıp duran ama aynı zamanda bir şeyleri şaşırtıcı bir kolaylıkla değiştiren; agresif ve dışlayıcı ama aynı zamanda çelişkili biçimde elastik bir kültürden geliyorum. Bu kültür kendi anıt ve kütüphanelerini yıkıyor, Roma yıkıntıları üzerine yollar yapıyor ve Diocletian'ın sarayına bile çöp kutuları koyuyor. Kültürel önyargıların ağırlığını taşımayan naif insanlar, postmodern kültürün tam kalbi olan merkez üssünden geldiğim sonucuna varabilir. Ve haksız olabilirler de; ama aynı zamanda (neden olmasın?) aynı derecede haklı da olabilirler.

Belki de bu kültürel çevre yüzünden bir tür avantaj geliştirdim. Kültürel hazinelerin yok oluşuna karşı daha duyarlıyım ve elbette bu anlaşılır bir şey: anadilim dahil sürekli olarak benden bir şeyler alındı, tahrip edildi ya da o şeylerin üstü

örtüldü. Bir disiplin olarak ekoloji bile çevrenin en çok zarar gördüğü noktada ortaya çıktı.

Ne yazık ki Papualı değilim. Ama bu bölgedeki kültürel referanslar konusunda uzmanlaştım. Coca Cola içiyorum, çamaşır makinemde köpüren deterjan Omo ve Shakespeare okudum. Öyleyse neden bir okurla ya da tanıdıkla konuşurken birtakım açıklamalar ve özürler eklemeye kendimi gitgide daha mecbur hissediyorum?

Timothy Bewes kitabı *Cynicism and Postmodernity*'de ciddiyet bağımlılığının yaşadığımız çağın kültürel takıntılarından biri olduğunu yazar. 1990'ların başında medya, piyasanın nabzını tutarak ve anlamsal şeffaflığa duyulan özlemi dikkate alarak postmodern *Zeitgeist*'ı dürüstlük çağı olarak yeniden kurguladı. "Dolayısıyla" diye bir çıkarımda bulunur Bewes, "dürüstlük ticari güvenilirliğin bir göstergesi olarak akıl ve ustalığın yerini aldı." Piyasa yeşil ışığı yaktığından bu yana bir grup ürün "önermeleri kendi güvenirliklerinin teyidinden başka bir şey olmayan" politika, kültür ve medya pazarına düşüyor. Politikacılar, medya, pop müzikçiler, sanatçılar, yazarlar ve sıradan insanların tümü özgünlüğün ve samimiyetin ideolojisine boyun eğiyor. Her yerde denenmiş, saf, doğal, yüksek kalitede, yüzde yüz özgün, gerçek şeylere, gerçek yaşama ve gerçek drama rastlıyoruz.

Sıradan bir edebiyat profesörü olarak ilk başta, öğrencilerimin bir edebiyat eserinde betimlenen şeyin *gerçekten* olduğunu mu yoksa *uydurulduğunu* mu öğrenmeye yönelik naif ilgilerinden etkilenmiştim. Pek çoğunda bir edebi metnin temel varsayımlarını anlamada bir sorun, yazınsal stratejiler ile öyküleyici maskeler arasında ayrım yapma konusunda yetersizlik ve hicve karşı sağırlık olduğu tespitini yaptım; bunu ya anlamıyor ya da ahlaki ve politik olarak temelde kabul edilemez görüyorlardı. Sonra Bewes'in "postmodernizmin kültürel ürünlerine karşı duyulan gastrik bir tiksinti", hatta okumalarında çaba gerektiren dolayısıyla "samimi" olmayan metinlere

karşı duyulan tiksinti olarak tanımladığı bir tepki dikkatimi çekti.

Şimdi, birkaç yıl sonra çevreme baktığımda, öğrencilerimin savunduklarıyla aynı değerleri temsil eden kültürel ürünlere gömüldüğümü görüyorum. Televizyonun kilisenin rolünü üstlendiği ve kilise itirafçılarının rolünün popüler TV sunucuları tarafından oynandığı bir itiraf kültürüyle kuşatıldığımı görüyorum. Artık değerli olan, Himalayalar'a tırmananların ya da Atlantik'te yüzenlerin biyografileri değil. Aksine değer verilenler *sıradan* insanların *sıradan* şeyler hakkında yaptığı *sıradan* anlatımlar. Piyasa *gerçekliği* olduğu iddiasında bulunan ürünlerden geçilmiyor: İnsanların hayatın kendisinden daha çok inandığı dizi filmlerden dizi filmler kadar inandığı gerçek hayat öykülerine kadar ne ararsan var. İtiraf kültüründe tıpkı Andy Warhol'un da öngördüğü üzere, herkesin on beş dakika yer alma hakkı var. Gerçekliğe yapılan bu coşkulu dönüşte benim kafamı kurcalayan tek şey ise gerçekliğin kendisi.

Yani bana oldukça saldırgan biçimde otantik olarak sunulan gerçeklik aslında yumuşatılmış bir gerçeklik, bir tür "yeni başlayanlar için hayat" ve bana sıklıkla Papualılarla ilgili belgeseldeki satıcıların ilkel teatralliğini hatırlatıyor. Tek fark Papualıların kahkahadan kırılmış olması. Ucuz biçimde edebileştirilmiş gerçekliğin içeriği, çoğunluğun doğruluğunu kabul ederek özdeşleştiği şeylerdir (çocukluğumuzdaki dövülme ve saldırıya uğrama biçimlerimiz, babamızın bir alkolik olduğu, bizim kendimiz olduğumuz, sevgililerimizin bizi terk ettiği, iş değiştirdiğimiz, hastalandığımız ve iyileştiğimiz, bir sevgili bulduğumuz, çocuk büyüttüğümüz... gerçeği.) Çoğunluğun seçimi gerçeği, onun, tüm bu zorlukları aştığımızda hayat boyu huzur içinde yaşama hakkını elde edeceğimizi söyleyen olumlu, iyimser yansıtmasını da içinde barındırır.

Entelektüellerin hakkında küçümseyici biçimde konuştuğu anaakım kültür, nihayetinde entelektüellerin küçümsemesi dahil her türlü kültürel yıkıcılığı emmiş ve basit biçimde

kültüre dönüşmüştür. Güçlü kültür piyasası sayesinde "kötü", olumlu anlamda değer verilen "KÖTÜ"ye dönüştürülmüştür (Paul Fussell).

Küreselleşme ve çelişkisizliğe meyleden Soğuk Savaş sonrası dünyamızda, politik doğruculuğun yeni konulan kuralları, Öteki'ne duyulan saygı ve kültürel farklılıklar "uyuşmazlık"ı, direnişi, kararsızlığı, kinizmi, ironiyi ve isyan ihtimalini aynı şekilde ortadan kaldırıyor. Aradaki mesafeyi o basit soru için kaldırıyorlar: Her şey gerçekten de böyle mi?

Dünya, gurularını buna bağlı olarak seçiyor: Yaşayan Oprah anındalık ve samimiyetin çağdaş biçimde fetişleştirilmesinin mega metaforudur. Ölen Di ise, daha iyi bir geleceğe doğru jogging yapmaktan yorulmuş, bunun yerine her zaman kişiye özel kalan tek şeyde, özel hayatta geçici bir teselli bulmaya karar vermiş olan dünyanın melankolik mega-metaforudur. Zihin yerine kalp, düzenbazlık yerine samimiyet, entelektüellik yerine basitlik, güç yerine zayıflık, bencillik yerine şevkat. Di, medya aurasının yıldız tozuyla tüm dünyayı aydınlatmıştır.

Lahey Mahkemesi'ni atlatmaktan mutlu olan Hırvat Savunma bakanı bile "Candle in the Wind" şarkısıyla gömülmüştür. Başka bazı Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Hırvatistan'da da samimiyet ve özgünlük (yeni bir faşizm türü olarak özgünlük) ulusal kökenlere dönüş olarak yorumlanmıştır. Evet diyenler ülkeyi özgün olmayan şeylerden; ötekiler, azınlıklar, diğerleri gibi düşünmeyenler ve vatan hainlerinden ilk temizleyen "kendi türleri"yle özgün biçimde "kendileri" olarak yaşamayı seçmişlerdir. Özgün olmayan komünizm yerini doğal, özgün ulusalcılığa bırakmıştır: O kadar "özgün"dür ki eski Doğu Avrupa'daki pek çok yerde grafittiler bir çağrı çığlığıyla bir arada görülmeye başlamıştır: "Geri dönün komünistler, biz hepsini affettik!"

"Hayatın tadı" Coca Cola tam olarak yüz yıldır varlığını sürdürüyor. Özgürlük Anıtı'yla aynı yıl doğmuş. Bu gerçeği düşündüğümde "saygı", "samimiyet" ve "özgünlük" çağı çok

uzun sürecek gibi geliyor bana. Belki de samimiyetin performansı hepimiz birbirimize kendi taze kalplerimizi gösterene kadar sürecek. Avangart bir kültürel direniş jesti artık mümkün görünmüyor. Artık "halkın zevklerine" şöyle bir tokat indiremiyoruz. Bu tokadı atabileceğimiz sağlam ve temiz bir yüz de yok.

Yakın zamanda bir konuşma yaptım. "Benzerlerim" arasındaydım. Seyirci kitlesi sadece sanatsal tekniklere aşina olanlardan değil bunların uygulayıcılarından da oluşuyordu: sanatçı ve yazarlardan. Küçük bir kara mizah öyküsü okudum. Alfred Jarry ve Daniil Kharms duyabilselerdi benimle gurur duyarlardı. Böylesine bir akşam fiyaskoyla sonuçlandı. Seyirciler arasından hiç kimse, gülmek şöyle dursun kıkırdamadı bile. Aksine hikâye hepsini üzdü. Biri metnimin Yugoslav savaşının güçlü bir alegorisi olduğunu söyledi ve herkes ona katıldı.

"Ah!" diyerek teselli etti beni bir yurttaşım. "Öyle görünüyor ki artık, en azından öngörülebilen gelecekte, soylu bir işkenceye mahkûm olacağız..."

Ve işte dediğim yerdeyiz. Tüm bunlardan ötürü pes etmeye karar verdim. Lady Di'nin mega ölümünden özgün biçimde etkilenmiş olarak, yaşayan Oprah'ın mega show'unda teselli bulmaya tutkun halde, elimde son mega-çoksatarla dünyanın ritmine gönüllü olarak takılmış biçimde, beynimin kalan yıkıcı milimetresiyle güçsüz S.O.S. sinyalleri gönderiyorum. Geri dönün kinikler, biz hepsini affettik!

Kirk Douglas'ın Hayatımdaki Yeri

Tito'nun Stalin'e tarihi "Hayır" cevabını verişinin (en azından bize öğretilen buydu!) üzerinden tam olarak bir yıl geçtikten sonra, artık var olmayan bir ülkede, Yugoslavya'da doğmuşum. Dolayısıyla önemli bir anın, tarihi bir "Hayır" sözcüğünün telaffuz edildiği anın varlığına inandırıldım. Bu tarihi anın karakterimin belirleyicisi olmuş olması mümkün. Neşeli ve uyumlu bir "evet"çi olmak yerine huysuz bir "hayır"cı oldum. Hatta bununla gurur duyuyorum.

Stalin'e tarihi bir "Hayır" demek Amerikan Hollywood filmlerinin ithal edilmesine tarihi bir "Evet" demekti ve bu filmlerden ilki sadece beş yıl sonra, yarısı yerle bir edilmiş Yugoslavya'nın sınırları dahilinde gösterime girmişti. Bu, 1953

yılında gerçekleşmişti ve film başrolünde Esther Williams'ın oynadığı *Water Ballet*'tı. Bu, neşeli sosyalist beden kültürünün, "beden-resminin" (görüntü ve mesajların stadyum çimenlerine Yugoslav gençlerinin bedenleriyle yazıldığı), kasların birlikte güçlendirilmesinin ve daha iyi bir geleceğe duyulan sarsılmaz inancın zamanıydı. Esther Williams bunun bir Hollywood versiyonu olarak Yugoslav seyircisinin kalbini kolayca kazandı.

Hayatımda, çenesinde gamze olan sadece iki erkek tanıdım: büyükbabam ve Kirk Douglas.

"Bak" derdi babam büyükbabamın bir fotoğrafını göstererek, "büyükbabanın çenesinde bir gamze var. Tıpkı Kirk Douglas gibi."

Annem tutkulu bir film izleyicisiydi ve onun tutkusu sayesinde çok küçük yaşta taşra sinemasının rahatsız sıralarıyla tanıştım.

Yugoslav piyasasında görülen ilk sakız, çiğneme sanatının ilk kez keşfediliyor oluşundan değil, sakızın sarılı olduğu ve üzerinde Hollywood oyuncularının küçük fotoğraflarının bulunduğu kâğıtlardan ötürü heyecan vericiydi. Çocukluğumun oyuncaklardan mahrum geçen savaş sonrasındaki döneminde bu oyuncaklar gerçek bir zenginlikti, belki de elimizdeki tek şey bu olduğundan. Fotoğrafları toplar, değiş tokuş eder ve albümlere yerleştirirdik. Hollywood oyuncularının isimleri konusundaki bilgimizle dönemin film eleştirmenlerine fark attığımızı düşünüyorum.

Benim neslimin çocukları büyüdüğünde ise diğer fotoğraflar ortaya çıktı: futbol oyuncularının, çizgi film karakterlerinin, pop starların fotoğrafları. Ve tabii başka şeyler de: gerçek oyuncaklar, gerçek resimli kitaplar ve televizyon. Sözün özü, küçük bir kızın oyuncağının neye benzediğini bilmeden önce Kirk Douglas'ın neye benzediğini biliyordum.

Artık nasıl olduğunu hatırlamıyorum ama o Hollywood çocukluk döneminde benim neslim Hollywood yıldızlarının

adreslerini biliyordu. En istekli mektup arkadaşı Tony Curtis'ti. Pek çoğumuz ondan imzalı bir fotoğraf almıştık. Ama bende başka hiç kimsede olmayan bir şey vardı: Kirk Douglas'tan gelen bir mektup ve onun imzalı fotoğrafı. Bunların tümü gerçekti; bilmediğim İngiliz dilinde yazılmış mektup ve imza.

Kirk Douglas'ın mektupta bana ne yazdığını hiçbir zaman öğrenemedim. Mektubu okuyamadan kaybettim.

Sonra Kirk Douglas'ı unuttum. Sonra ülkemize pek çok film yıldızı geldi; çoğunlukla Almanları, nadiren Partizanları oynuyorlardı. İçlerinde en ünlüsü bir Yugoslav filminde Tito'yu canlandıran Richard Burtondı.

Hollywood çocukluğum çocuk kızamığı gibi geçti ve öyle görünüyor ki hiç iz bırakmadı. Bu arada yazar oldum. Yakın zaman önce, parlak kapaklı bir dergi elime geçmiş olmasaydı bugün Kirk Douglas'ı hatırlamak için pek bir nedenim de olmayacaktı. Dergideki, artık çok ama çok yaşlı olan Hollywood yıldızıyla yapılmış söyleşiyi okudum.

Bu esnada, Kirk Douglas'ın *Climbing Mountains: My Search for Meaning* isimli altıncı kitabını henüz tamamladığını öğrendim. Ünlü oyuncu kitabın ismini şu sözlerle açıklıyordu: "Yaşantımızın sürekli bir dağa tırmanmaya benzediğine inanıyorum." Yaşlı oyuncu, altı yıl önce belkemiğini kırdığı bir kazayı atlattıktan sonra bu kitabı yazma ihtiyacı hissettiğini söylüyordu: "Çoğunlukla sabahları yazarım. Fikirlerimi bir nota kâğıdı üzerine not alırım. Sonra asistanım Urila onları bilgisayara geçirir, düzeltilerini yapar ve ben tümünü tekrar okuyunca şaşırıp kalırım: Ne kadar görkemli..."

Bu satırları okurken, aniden gelen belli belirsiz bir hüzün sardı beni. Küçük sakız paketindeki resmi, Kirk Douglas'ın oradaki yüzünü hatırlamaya çalıştım. Uzaktaki dünyalardan büyülenen o çocuğun duygularını yakalamaya çalıştım. Bir an için oyuncuların yazar değil sadece oyuncu olduğu zamana dönmek istedim. Sadece yazar olan, oyuncu olmayan yazarların yapıtlarını tutkuyla okuduğum zamana dönmek istedim.

Sonra hüzün içsel bir isyana dönüştü. İsyan aniden içinde olduğum tarihi anın bilincine eriştiğimde doğdu: Dünyadaki herkesin yazar olduğu ve edebiyatın senelerdir tırmanmaya çalıştığım bir dağın zirvesi olmadığı düşüncesiyle. Ben edebiyatın sadece istikrarlı ve azimli olanların harcı olduğuna ve dolayısıyla yazmaya hak kazananların sadece edebiyat dağına tırmanabilenler olduğuna ilişkin romantik düşüncelerimle bu zirveye erişmeye çalışmıştım.

Sonra bu içsel isyan birdenbire yerini gizemli denilebilecek bir fikirbirliğine bıraktı. Bir taşra tiyatrosundan oyunculara ve yazarlara ayrılmış bu zirveye ulaşmak muhteşem değil mi diye düşündüm; işte burada Kirk Douglas'ın kendisi gibi yazıyordum! Metaforik dağ tırmanışıyla ilgili bu yansımalar beni sersemletmeye başladığında çok büyük bir aptallıkla kaybettiğim o mektupta Kirk Douglas'ın bana ne yazdığını hiçbir zaman bilemeyeceğimi fark ettim. Mektubunu cevaplamak, bu gerçek anlamda tarihsel anın muhteşemliğine ilişkin bir şeyler yazmak konusunda ani bir istek duydum içimde.

Sevgili Bay Douglas,
Siz beni tanımazsınız ama ben sizi uzun süredir tanıyorum...
1997

Simya

Bu bir savaş değil.
(Bir New York restoranındaki duvar yazısı)

Gazetede, Londra Sotheby'de düzenlenen bir müzayedede küçük bir kap bokun 17,250 pounda satıldığını okudum. "Küçük" sözcüğünü, bokun bulunduğu kap daha büyük olsaydı haber daha kabul edilebilir olacakmış gibi söylediğimin farkındayım. İtalyan sanatçı Piero Manzoni, yaşadığı dönemde bokla dolu doksan kap üretmiş. Boklar numaralanarak imzalanmış ve altının cari değeri esas alınarak satılmış. Galerici bir tanıdığım istenilen rakamın gülünç denecek kadar düşük olduğu konusunda beni temin etti.

"Bir Manzoni kabım olsaydı hiç çaba sarf etmeden 150,000 dolar kazanabilirdim" dedi kendinden emin bir tavırla.

Günümüzde Manzoni'nin kaplarına oldukça nadir rastlanıyor. Belki de şüpheci müşteriler içlerinde gerçekten bok olup olmadığına bakmak için onları açmıştır.

"Altın fiyatı az çok sabit kalırken, bokun fiyatı son otuz yılda astronomik ölçüde artmıştır ve hâlâ da artmaktadır" iddiasında bulundu arkadaşım.

Öte yandan, bokun altına dönüşmesi basit bir iş değildir; öyle olsaydı hepimiz zengin olurduk. Kurumlara, galerilere, medyaya, bir pazara, tanıtıma, çevirmenlere (sanatsal tavrın anlamını açıklayacak olanlara), reklamcılara, galeri sahiplerine, eleştirmenlere ve elbette tüketicilere ihtiyacınız var. Bok iyi paketlendiğinde dahi dönüşümün başarılı olacağının hiçbir garantisi yok üstelik.

Batı edebiyat piyasasında sesini duyuran Doğu Avrupalı bir yazar için en büyük şok estetik kıstasların olmayışıydı. Edebi değerlendirmenin kıstasları Doğu kökenli dostumuzun edebiyatla haşır neşir olduğu tüm yaşantısı boyunca büyük çabayla biriktirdiği sermayesiydi. Sonra bu sermayenin hiçbir işe yaramadığı ortaya çıktı.

Ticari olmayan Doğu Avrupa kültürlerinde iyi ve kötü edebiyat diye bir ayrım yapılmıyordu. *Edebiyat* ve *çöp* vardı. Kültür, resmi kültür ve yeraltı kültürü olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bir direniş hareketi olarak yeraltı edebiyatı edebi değerlerin resmi olmayan skalasında (kanıtlanabilen ya da kanıtlanamayan düzeyde) çok daha fazla yer edinmişti. Doğu Avrupalı yazarlar net estetik koordinatların olduğu bir dünyaya taşındılar; en azından bunu yaptıklarına inanıyorlardı. Yeraltı edebiyat atölyelerinde edebi inançlarının demirini özenle dövdüler. Bunun karşılığında okurlarından fazlasıyla moral ve duygusal destek aldılar. Yazarların da okurların da elinde sonsuz zaman vardı; hem günlük hem de "tarihsel" zaman. Ve bi-

rinin neyin iyi olduğuna dair herhangi bir fikrinin olması için de zamana ihtiyacı vardır.

Doğu Avrupalı yazarlar sonunda saklandıkları yerden çıkmaya başladıklarında farklılığın şaşmaz duayenleri gibi küresel edebiyat piyasasına girdiler. Yanlarında bu dünyadaki seçilmiş yerlerinin farkındalığını (buna onlar değil İlham Perileri karar verdi) ve edebi sanat yapmanın ellerinden alınamayacak bir hakları olduğuna dair bir inanç getirdiler.

Edebiyat piyasasıyla karşılaşmaları yazın yaşamlarının en büyük şoku, ayaklarının altındaki toprağın kayması, yazarlarının egosuna korkunç bir darbeydi.

"Ah, siz yazar mısınız?"

"Evet" diye cevap verir Doğu Avrupalı dostumuz, seçilmiş olmayanları aşağılamak istemeyen alçakgönüllü ve iyi yetişmiş bir insan duygusu vermeye çalışarak.

"Ne tesadüf! On yaşındaki kızımız romanını tamamlamak üzere. Hatta bir yayıncımız bile var!"

Ve bu da "Doğu Avrupalı"mızın hazmetmek zorunda olduğu ilk aşağılamadır. Kendisinin bir yayıncısı bile yoktur. Ve yakın zamanda edebiyat piyasasının "seçilmiş"lerle, meslektaşlarıyla dolup taştığını fark edecektir. Meslektaşları ise anılarını yazan fahişeler, spor yaşamlarını anlatan sporcular, ünlü katillerin iç dünyasını daha yakından tanıtan eski kız arkadaşları, günlük yaşamın rutininden sıkılan ve yaratıcı bir yaşam biçimi sürdürmeye karar veren ev kadınları; avukat-yazarlar, balıkçı-yazarlar, edebiyat eleştirmeni-yazarlar; kimlik arayışında sayısız kayıp ruh, birinin taciz ettiği, tecavüz ettiği, dövdüğü ya da ayağına bastığı ve asırlık yaralarının dramını yazarak dünyayla paylaşma telaşı içinde olanlardan oluşan büyük bir ordudur.

Doğu Avrupalı dostumuz fazlasıyla sarsılmış durumdadır. Bu "meslektaş"ların tümünün kendisiyle aynı haklara sahip olduğuna, edebiyat demokrasisinde herkesin eşit olduğuna, herkesin bir kitap yazma ve edebi başarıya ulaşma şansının

olduğuna inanmamaktadır. Ancak sonunda (edebi-tarihsel) adaletin yerini bulacağına, yarın her şeyin düzeleceğine, ev kadını yazarların ev kadını ve balıkçı-yazarların da balıkçı olarak kalacağına inancını kaybetmez. Demokrasinin kendisine karşı hiçbir tavrı yoktur. Tersine, geldiği yerden ötürü bunun değerini anlayan ilk kişidir; ama edebiyat ve sanatta değil, Tanrı korusun!

Doğu Avrupalı dostumuz yanılıyor. Bir balıkçının bir hayli heyecan verici olan yaşantısının bir Doğu Avrupalı'nın iyi edebiyatın ne olması gerektiğine ilişkin düşüncelerinden daha fazla ticari değeri vardır. Edebiyat piyasası dünyası da Doğu Avrupalı dostumuzun kendini avutmak için inandığı üzere sadece anlık bir cazibe dünyası değildir. Estetik değerleri yerleştirenler yazarlar, kalite kontrol yargıçları ya da eleştirmenler değil güçlü edebiyat piyasasıdır.

Yakın zamanda Moskova'ya yaptığım kısa bir ziyaret sırasında bir yazarla tanıştım. Pul ve tüylere bürünmüş haliyle oldukça etkileyici görünüyordu. Onunla New York'ta karşılaşmış olsaydım bir travesti olduğunu düşünürdüm. Bana iki ciltlik, *Notes on Bras (Zapiski na liftchikakh)* adlı kitabını verdi. Kadın "halk kadını" diye tabir edilen türden biriydi; eskiden oda hizmetçisi olarak çalışıyormuş. Dişi komünist tecrübelerine ilişkin bir roman yazmıştı. Kitabın peynir ekmek gibi sattığını söylüyordu.

"Peki Solzhenitsyn son zamanlarda ne yapıyor?" diye aptalca bir soru sordum. O dönemde Solzhenitsyn'le gerçekten ilgilenmiyordum.

"Ha?" diye tepki verdi *Notes on Bras*'ın yazarı boş bakan gözlerle.

Vladimir Nabokov, çöplükler dünyasında başarıyı getirenin kitap değil okur kitlesi olduğunu yazdı.

Bir süre önce merakımdan ikonik *Simyacı* kitabının yazarının web sitesine baktım. Eleştirmenlerin dinler arası, aşkın ve

ilham verici diye tanımladığı kitap dünya çapında milyonlarca okuru olan bir kuru gürültü. İnternetteki yaklaşık iki yüz mest olmuş okur arasından sadece ikisi simyacının yeteneğine ilişkin hafif çekincelerini ifade etmişti. *Simyacı* hayranları hemen Amazon.com'a ulaşarak bu tür yorumların yasaklanmasını istemiş ve kuşkucuları susturmuştu.

Büyük başarı elde etmiş ürünlerin tüketicilerinin neden bu kadar katı ve hoşgörüsüz olduğunu merak ettim. Milyonlarca destekçisi olan herhangi bir ürünün değerine ilişkin kuşkularımı ne zaman beyan etsem aynı agresif ses tonuyla, aynı sonuna kadar savaşmaya hazır olma haliyle karşılaşıyordum. *Simyacı*'nın hayranlarını bu denli güçlü bağlarla birbirine bağlayan ve Bohumil Hrabal'ın küçük hayran kitlesini bu kadar kolay dağıtan şey nedir peki? Milyonlarca insana *Titanik*'i izlerken gözyaşı döktüren nedir? Ya da bir deliyi bir Hollanda müzesinde bulunan ünlü bir resme zarar vermeye iten şey? Peki ya dünya çapında milyonlarca insanı Lady Di için gözyaşı dökmeye ama yan komşularının ölümüne kayıtsız kalmaya iten şey nedir? Sanırım cevabı biliyorum ama sessiz kalmayı yeğliyorum; çünkü cevap beni dehşete düşürüyor.

"Bu kitabın boktan bir şey olduğunu çok iyi biliyorum" dedi bir Avrupa üniversitesinde edebiyat dersi veren arkadaşım bir kitapla ilgili. "Ama seviyoruuuuum!" diye inledi, "u"yu vurgulayarak.

"Amerikalılar çöpü sever. Beni rahatsız eden çöp değil, sevgi" der George Santayana. Bunu henüz hepimizin bir gün Amerikalı olacağını bilmediği bir zamanda söylemiştir.

Ama muhtemelen hâlâ, bokun doğasında çok "seviyoruuum" denmesine neden olan bir şeyler var. Ve popüler kültür kuramcıları bokun neden sevilmesi gerektiğini ne kadar açıklamaya çalışırsa çalışsın, bokun en cazip yanı ulaşılabilir olması. Bok herkes için ulaşılır bir şey, bok bizi birleştiren şey; boka her an rastlayabilir, onun üstüne basabiliriz; bok sabırla kapı-

mızın önünde bekler ("Yağmur suyunda bok gibi" denir popüler bir Yugoslav deyişinde). Öyleyse kim sevmez ki boku! Sevginin kendisi de tek başına, boku altına dönüştürebilecek büyülü bir formüldür.

1999

Kadınlar, Sigara ve Edebiyat

Boris Lavrenev'in aynı adlı romanından uyarlanan *The Forty-First*'teki şu sahneyi gözünüzde canlandırmaya çalışın. Öykü cesur, genç bir Kızıl Ordu askeri, yakışıklı bir White Guard memurunu yakalayan bir kadın hakkındadır. Kadının birliğinin gelmesini beklerken ikisi terk edilmiş bir barakada biraz zaman geçirir. Sıcak ve dogmatik olmayan bir kalbi olan Kızıl Ordu askeri yakışıklı ideolojik düşmanına âşık olur. Bir an için mahkûmunun sigara kâğıdı biter. Mahkûma cömertçe tek değerli varlığını, içinde kendi şiirlerinin olduğu mütevazı bir defteri sunar. White Guard memuru tütününü Kızıl Ordu askerinin şiirine sarar ve tüm film izleyicilerinin gözü önünde

yüzsüz bir şekilde sigarasını içer, ta ki son dumanı içine çekinceye kadar.

Bu görüntünün tam tersini hayal edebilir miyiz? Hayır. Çünkü bu sahne, ne kadar naif ve dokunaklı olursa olsun, bir film sahnesinden çok daha fazlası, kadının yazma tarihinin, kendi yaratıcılığıyla ilişkisinin ve erkeklerin kadınların yaratıcılığıyla ilişkisinin alegorik bir özetidir.

Kadınların yazmaya başladığı tarihten bu yana erkekler kadınların edebi tutkusunu küle döndürmüşlerdir. Tarih boyunca kadınlar edebiyat için kendilerini feda etmişlerdir. Pek çok edebiyat büyük oranda kadınlar sayesinde karanlık zamanların üstesinden gelmiştir. Nadezhda Mandelstam'ın azimle Osip'in şiirlerini ezberleme biçimini hatırlayalım. Onun muhteşem şiirini Stalin'in sil tuşundaki güçlü parmağından bu şekilde kurtarmıştır. Hatırlayalım eşleri, sevgilileri, kadın arkadaşları, kadın hayranları, çevirmenleri, refakatçileri, hayırseverleri, taklitçileri, sekreterleri, düzeltmenleri, tutkulu editörleri, edebi giriş yazılarının zeki kadınlarını, temsilcileri, ilham perilerinin, edebi danışmanları, güçlü destekçileri, edebiyat pipolarının şefkatli doldurucularını, özenli aşçıları, çalışkan arşivcileri, kütüphanecileri, tutkulu yazarları, el yazmalarının güvenilir korumalarını, edebi mabetlerdeki yaşayan sfenksleri, yazarların çalışmalarının özenli temizlikçilerini, toplu eserlerden ve edebi büstlerden tozu uzak tutanları, toplumların ölmüş olan ve yaşayan şairlere hayranlık duyması için çılgınca çabalayanları, kadınları, kadınları, kadınları...

Erkekler edebi metinlere zarar verirken kadınlar onları kurtarmışlardır. Erkekler, diktatörler, hükümdarlar, denetçiler, deliler, kundakçılar, askeri önderler, krallar, liderler, polisler yazıdan nasıl da nefret etmişlerdir! Bir kadın önemsiz bir şairin dörtlüğüne ara sıra taze balık dizdiyse de, bu, Çinli hükümdar Shih Huang Ti'nin emriyle yakılan kitaplarla kıyaslandığında nedir ki? Kadınlar bazen yanmasını engellemek amacıyla fırındaki bir keki sarmak için epik bir şiir kul-

landılarsa da bu, KGB'nin yok ettiği tonlarca el yazmasıyla kıyaslandığında nedir ki? Bir kadın aile ocağında bir ateş yakmak için küçük bir kitap kullandıysa da, bu, Nazi odun yığınlarında yanan kitaplardan yükselen dumanlar düşünüldüğünde ne ifade eder ki? Bir kadın pencereleri silmek için bir romandan bir sayfa kullandıysa da, bu, Karadziç ve Mladiç'in bombardımanından sonra Ulusal Saraybosna Kütüphanesi'nden geriye kalan küllerle kıyaslandığında nedir ki?

Aksi bir görüntüyü hayal edebilir miyiz? Hayır. Hatta bu düşünülemez bile. Tarihte kadınlar okur olarak var oldular, yazılı sözcüğün oltasına takılan o küçük sinekler oldular; onlar okur kitlesiydi. Dolayısıyla, bir edebiyatta, Hırvat edebiyatında, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında erkek yazarların kadın okurları edebiyatı Almanca okumamaya ikna etmesi gerekti; çünkü açıkçası, onları okuyacak kimse yoktu, yerel yazarları okuyacak kimse yoktu. "Vatanperver kalp, sadece asillerin değil basit kasabalı kızların bile ulusal dilimizden aşağılayıcı biçimde söz ettiklerini duyduğunda hüzünle kırılıyor" diye sitem etmiştir bir on dokuzuncu yüzyıl Hırvat yazarı. Ve Hırvat okurlar, iyi yürekli kadınlar onlara acıdı ve sıkıntıdan esneye esneye, yerel yazarları okumaya başladılar. O küçük ülkenin edebiyatı onlarla, kadın okurlarla başladı.

Kadınlar her zaman edebiyatın ev perileri oldular. Mecazi olarak konuşmak gerekirse her edebi evde gerçek mimarının gölgesi dolaşır; bir Mary, bir Jane, bir Vera'dır bu... *Vera (Mrs Vladimir Nabokov)* adlı biyografinin yazarı Stacy Schiff, "Nabokov'un yapmayı hiç öğrenemediği şeylerin listesine bakarak (daktiloyla yazı yazmak, araba kullanmak, Almanca konuşmak, kayıp bir eşyayı geri almak, bir şemsiyeyi katlamak, telefona cevap vermek, bir kitabın sayfalarını kesmek, bir sanat düşmanıyla muhatap olmak gibi) Vera'nın hayatını ne yaparak geçirdiğini tahmin etmek kolay" diye yazmıştır.

Şimdi başa dönüp, kadınların, edebiyatın ve sigara dumanının tarihinin birbirinden ayrılmaz olduğunu, bunun gerçekte

ortak bir tarih olduğunu söyleyebiliriz. Engizisyonun odun yığınlarında yakılan sadece kadınlar ve kitaplardır. Erkeklerin tarihin küllerindeki rolü istatiksel olarak önemsizdir. Erkek türünün tarihinde ihtiyaç duyulduğunda kadın-cadılar (eğitimli kadınlar) ve kitaplar (bilgi ve keyif kaynakları) Şeytan işi olarak nitelenmiştir. [1]

Gelin burada hüzünlü hikâyemizi yine Rusya'dan daha parlak bir örnekle bölelim. Moskovalı bir kadın bunun için hiçbir sebep olmamasına rağmen oğlu için endişelenmektedir: Oğlu harika bir öğrencidir, edebiyat âşığıdır ve Puşkin tutkunudur. Ama yine de bu anne en büyük kötülükten, uyuşturucudan korkmaktadır ve bu yüzden sık sık oğlunun ceplerini karıştırır. Sonunda bir gün aradığı şeyi bulur: dikkatlice bir folyoya sarılmış, küçük, koyu kahverengi bir parça.

Bu cesur kadın, hayati önemdeki parçayı yok etmek yerine uyuşturucunun gücünü kendi üzerinde denemeye karar verir. Hiç tecrübesi olmamasına rağmen bir şekilde esrarlı sigarayı sarıp yakmayı başarır. Yerinde olan keyfini kapıda beliren oğlu kabaca kaçırmayı başarır.

"Benim küçük paketim nerede?" diye bağırır.

"Ben içtim" der annesi neşeyle.

Küçük parça annenin düşündüğü gibi esrar değil, oğlunun hayran olduğu Puşkin'in mezarından alınan bir toprak parçasıdır. Böylece anne Puşkin'i içmiştir. Dolayısıyla bu cesur kadın bilmeden bir anlamda, diğerkâm Kızıl Ordu askerinin küle dönen şiirinin öcünü almış. Bu sıradan kadın farkında olmadan belki de edebiyat tarihinde yeni, devrim niteliğinde bir sayfa açmış. "Belki de" diyorum. Her koşulda: Ona teşekkür ederim!

1997

1. Taylor Hackford'un Amerikan filmi "Şeytanın Avukatı"nda Şeytan'ın ilginç, modern bir temsili görülür. Şeytan (Al Pacino) ve onun dişi tayfası iki ayrıntıyla tanımlanabilir: sigara içerler (bugün Amerika'da karanlık güçler dışında kimse sigara içmez!) ve yabancı dilleri incelikli bir biçimde kullanırlar (eğitimliler de karanlık güçler arasındadır).

İyimserlik Bünyeyi Güçlendirir

Komünizmin yıkılışı beraberinde, doğada biyolojik denge ne zaman bozulsa ortaya çıkan bir şey getirdi. İdeolojik etiketler dahil pek çok şey çağdaş kültürel ortamdan çıktı. Bugün hiç kimse toplum içinde birinin *komünist* hatta *kapitalist* olduğunu beyan edemez. *Neo-komünistler*den, *Marksistler*den, *anti-kapitalistler*den söz edilen eski retorik sadece işlerin nasıl yürüdüğünü unutan CNN muhabirinin ağzından kaçar. Bugün boşluğu, tek ideoloji haline gelmiş gibi görünen para dolduruyor.

İdeolojilerin insanları motive ettiğine ve eski Yugoslavya'daki ulusalcılığın temelinde etnik kimlik hakkını vahşice bastıran komünizm olduğuna inanan Romantikler, bugün gücü elinde

tutan ulusalcıların mülklerine bakmalı. Gelişigüzel bir bakış bile ulusalcılığın ve ona eşlik eden savaşın basit biçimde ideolojik bir reklam cıngılı, boyutları kişinin amaçlarına ve yeteneklerine göre çalıntı bir video kayıt cihazından çalıntı fabrikalara kadar değişen, bir uyarıcı olduğunu söyleyecektir. Rostov'da elli yoldaşını yiyen yamyam Andrei Chikatilo'nun bile duruşması sırasında sıra dışı damak zevkini komünist baskıyla açıklamaya çalıştığını unutmayalım. Dini ideolojinin komünizmin olduğu dönemlerde hoyratça baskılandığına hâlâ inanan herkes "özgürleştirilmiş" Hırvatistan'a gitmeli: Her kasabada, patlamış mısır makinelerindeki mısır taneleri gibi Bakireler fırlıyor; bu bakireler açık arazilerde çocuklara ya da kulübelerin buğulu camlarından ev kadınlarına görünürken, bölgenin yerlileri bağımsız dinsel coşkularıyla ellerini umutla ovuşturuyorlar. Daha çok Bakire daha çok turist demek!

Dolayısıyla söz konusu olan inançlar değil, para. Öte yandan, ideolojisiz bir yaşam döşenmemiş bir ev kadar boş görünüyor. Bu tür bir yerde yaşayan bir insan buna alışamaz ve rahatsız hisseder kendini. Bu yüzden boşaltılmış alan hızla yeni, açık biçimde masum bir ideolojik florayla kaplanmıştır: *optimizm*. Eski komünistler, modern kapitalistler, ulusalcılar, fanatik dindarlar bütünüyle optimist olmuşlardır. Optimistler kazananlardır. Neden? Çünkü ideolojileri doğal ve uzlaşılabilirdir; herkes onlarla aynı fikirde olabilir. Neden herkes onlarla uzlaşır? Çünkü insanlar optimistleri sever ve pesimistler sıkıcıdırlar, iyi ruh halinizi her zaman bozarlar.

Örneğin ahbaplarımdan ikisi, yaşadıkları Amerikan kasabasında staj yapan genç doktorlardı. Her ikisi de burada kalıcı olma umuduyla hastanede çok fazla çalışıyordu. "Bugün nasılsın?" diye sorulduğunda biri daima "Harika!" diye cevap verirdi. Eski memleketinde edindiği alışkanlıkla diğeri hep, "Eh işte, idare eder" diyordu. İlki işi aldı, diğeri alamadı. Bunu duyduğumda hastanenin kararına katıldım ve hâlâ da katılıyorum. Bunalımlı bir doktordan daha can sıkıcı bir şey yoktur.

Zihinsel bir bağlılık olarak iyimserlik düşünce özgürlüğü denilen alan dahil her insan eylemine nüfuz etmiştir. Doktorlar gibi, optimizmin ideolojik geçmişinde bir leke oluşu dışında her konuda bütünüyle hemfikirim: Optimizme bireysel bağlılık sloganı Stalinist cephanelikten geliyor. Stalinizmin kendisi dışında Stalinizmden kurtulan bir şey varsa, o da Stalinist iyimserlik talebidir. Yetmiş yıl kadar önce Sovyetler Birliği'nde *bozguncuların* bozgunculuk günahını hayatlarıyla ödediklerini hatırlayalım. Birini *bozgunculuğu yaymak*la suçlamak onu Stalinist kamplarda seneler geçirmeye mahkûm ediyordu. *Bozguncu,* şeytanın vücut bulmuş haliydi; bir vatan haini, insan düşmanı, gizli bir kuşkucu, bir provakatör, bir anti-komünist, kısaca insan formunda bir alçaktı. Melankolik eşek Eeyore, kelimenin Stalinist anlamıyla bir bozguncudan başka bir şey değildir. O dönemde edebiyat karakterleri için kamplar olsaydı, Eeyore ilk sakinleri arasında olurdu.

Bu doğru bile olsa dünya yakın zamanda optimistler ve pesimistler olarak ikiye bölünmüş durumda. Kültürel bir savaş halinde yaşıyoruz. Pesimistler sadece, çoğunluk için işleri kötüleştirmeye yarayan bir azınlık, "kötü çocuklar"ken optimistler "iyi çocuklar", barışsever çoğunluk.

Kültür optimistleri kimler? Onlar popülistler; çağcıllığın pazarlanmasının savunucuları; çeşitli medya kanallarının, tarz ve janrların hayranları; elitist kültürün, hiyerarşi ve sınıfın iftiracıları; tekno kültürün ve bunun içerdiği her şeyin hayranları; hızın, küreselliğin ve moda olan her türden kültürel çöplüğün fanları. Versace ve Virgil, Naomi Campbell ve Virginia Woolf, Michael Jackson ve James Joyce, Madonna ve Mickey Mouse, Zeyna ve Sappho, rap ve pop, Dr. Atkins ve Martin Amis, tanınmış ve ötekileştirilmiş olanlar, siyah ve beyaz, Tom Clancy ve Paul Virilio; tümü kültürel mega alanda karmaşık biçimde iç içe geçiyor. Mega-karmaşa ise modernitedir.

Kültür optimistinin bilhassa istikrarlı olmadığı doğrudur. Neden olsun ki! Örneğin optimist biri, şarap seçerken bir eks-

pere danışacaktır çünkü sadece bir eksper tatlar ve aromalar, sertlik ve yumuşaklık, üzüm türleri ve vadinin bu üzümlerin yetiştiği bölümü konusunda bir ayrımda bulunabilir. Optimist bu türden bir söz sahibi olmadığında kaybolacağını itiraf edecektir. Kültürel popülizmi alenen savunduğu gerçeği kendisinin mutlaka soda içiyor olduğu anlamına gelmez. Varteks (eski bir Yugoslav giysi markası) ile Versace arasında seçim yapması gerektiğinde elbette Versace'yi seçecektir. Ancak edebiyat söz konusu olduğunda kültür optimisti hemen Danielle Steel'in tarafına geçer ve Dante'ye kayıtsız kalanlarla hemfikir olur; çünkü Dante "onlarla muhatap olmaz". Ancak Danielle "olur". Edebiyatta ve sanatta kültür optimisti hakemliğe yönelik her türlü girişime öfkeyle saldıracaktır. Neden? Çünkü düşman kültür pesimistinin savunduğu tam da bu değer yargısıdır.

Kültür pesimistleri neye benzer? Şikâyetçi, vahiysel, usandırıcı, nostaljik, elitist, tutucu, dogmacı, sıkıcıdırlar; geleneksel değerlerin savunucuları, "profesörler", Batı Kanonu'nun tutkulu ibadetçileri, müzelerdeki büstleri cilalayanlar, mezar kazıcılar, ölen sanatın nabzını yoklayanlar, Adorno hayranları, ahlakçılar, "ölü beyaz erkekler bunlardandır. Bu "ölü beyaz erkeğe", bu "zombi"ye ciddi bir tehlike muamelesi yapılması ve bir cesetten ötürü sürekli bir kültürel savaş halinde yaşamak durumunda olmamız biraz kafa karıştırıcı, doğrusu.

Gördüğüm kadarıyla bu savaşta doğru tarafı seçmiş durumdayım. Bir optimistim; dönmüş bir optimist olduğumu kabul ediyorum ama dönenler en hevesli olanlardır. Kendi tarafımı seçerek, Erkek Cinsinin Beyaz Cesedi dahil düşmanlarımıza karşı verilen savaşta paslanmış komünist kültürel ideoloji silahlarımı (bu konuda bildiğim bir şeyler var ve savaşta her türden bilgi önemlidir) tekrar aktif hale getirmeye karar verdim.

Eski komünist Yugoslavya'da, kültür ve emeği, yani işçileri birleştirme pratiği vardı. Ne yazık ki ben kişisel olarak bu pra-

tiği tecrübe etmedim; ancak dökümcülerin "Kuğu Gölü"ne bedava bilet kazandığını, madencilerin hep birlikte modern sanat müzelerine gitmeyi sürdürdüğünü, opera sanatçılarının çelik işlerinin yapıldığı yerlerde ve kömür madenlerinde konserler verdiğini biliyorum. Bir ara, komünizmin olduğu dönemlerde, Moskova'daki Bolşevik Tiyatrosu'ndaydım. Buradaki seyirci kitlesi neredeyse bütünüyle madencilerden oluşuyordu; ancak daha sonra aslında sadece madencilere benzeyen turistler, kafayı bulmuş Finliler oldukları ortaya çıktı.

Komünizmin bu erken safhasında Kültürün elit olmasına izin yoktu. Emeğin de kaba olma ve Kültürün oldukça samimi biçimde sunduğu anti-elit yardım elini reddetme hakkı yoktu.

Bir optimist ve bir yazar olarak Kültür ile Emek arasındaki bozulan ilişkiyi düzeltme kararı aldım. Gucci'ye, bir antlaşma karşılığında bir sonraki romanımın karakterlerine Gucci marka kıyafetler giydirmeyi önerdiğim bir mektup yazdım. Yanı sıra ev aletlerinin Mercedes'i olan Miele'ye de yazdım ve onlara bir sonraki romanımın kadın kahramanının dairesini Miele marka bir elektrik süpürgesiyle temizlemesi konusunda birtakım ayrıcalıklar önerdim. Aynı anda biri Philip Morris'e, diğeri büyük beden giyen kadınların moda tasarımcısı Marina Rinaldi'ye olmak üzere, *Big Woman Meets Marlboro Man* adlı bir roman için sunduğum teklifle birlikte iki mektup gönderdim. Benzer bir mektubu Amsterdam'daki elmas kesicilere de gönderdim; ne de olsa elmas kesiciler bir tür madencidir ve para zor kazanılıyorsa da sorun elmaslarda değildir. Yakın zamanda hepsinden bir cevap geleceğini umuyorum ve kuşkusuz, tüm cevaplar olumlu olacak.

Yükseklerden, yeni tanrılarımız olan Planlamacılar bana gülümsüyor. Peki kim bu Planlamacılar? Planlamacılar Nike spor ayakkabılarına Shakespeare'le ilgili bir konuymuşçasına kafa yoran ve bu şekilde yorum yapan manipülatörler, reklam uzmanlarıdır; böylelikle müşterileri, Nike aldıklarında aynı

zamanda o an için Shakespeare'i hatmettiklerine inanabiliyorlar. Bu arada Planlamacılar pesimistlerden hoşlanmıyorlar. Biz optimistler, Tanrı'nın seçilmiş kullarıyız. Peki neden? Çünkü sadece biz optimistler güvenilir tüketicileriz.

2000

TAŞRALI

"Orada kim yaşıyor?"
"Ben. En azından yaşadığımı sanıyordum. Ama sanırım yaşamıyorum. Ne de olsa hepimizin bir evi olamaz."

Küçük Kırmızı Nokta

Bir Avrupa üniversitesinin Slav Dilleri ve Kültürleri Bölümü kütüphanesine yapılan bir ziyaret özel türden bir ziyarettir, tıpkı duyarlı ziyaretçinin evrendeki gerçek yeriyle karşılaştığı bir gökevine yapılan ziyaret gibi. Ziyaret üzüntü vericidir, özellikle de ziyaretçimiz eski Yugoslavya'dan geliyorsa ve yaratıcı bir yazar ve kitap tutkunuysa. Bir raf dolusu kitapla yüz yüze gelmek, ziyaretçimizi son yanılsamalarından da kurtarır.

Çünkü bu ziyaretçi tüm kitapları bilmektedir: yazarını, yazıldığı ortamı, yazarın biyografisini. Şimdi söz konusu bu ziyaretçi bir Slav Dilleri kütüphanesinin ihmal edilmiş bir köşesinde onun sonuna, nadiren kontrol edilen kitaplar ara-

sındaki son dinlenme yerine tanıklık etme şansını elde etmiştir.

Ziyaretçi rafta Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Slovence ve Makedonca kitaplar bulacaktır; hepsi oradadır ve hepsi zorlama bir kütüphane ortamında eşit ölçüde yalnızdır. Andriç* ve Aralica**, alfabe adaletin kılıcı kadar acımasızdır; hiçbir temyiz hakkı tanımaz. Kis ve Kos siyam ikizleri gibi birleştirilmiştir.

Ziyaretçi önce koleksiyonun yetersizliği karşısında demoralize olur; ama sonra boyun eğerek seçkiyi daha yüce bir edebiyat mahkemesinin kararı olarak kabul eder. Ziyaretçi kütüphanesinin bürokratik elinin izlerini fark eder; ama Hırvat ya da Sırp literatürünün ziyaretçi öğretim üyelerinin kaprisli ve özel ellerinin izlerini de fark etmiştir. Ziyaretçi öğretim üyelerinden biri, kütüphanenin kendisinin ya da arkadaşlarının kitaplarıyla dolu olduğundan emin olmak için elinden geleni yapmış, bir diğeri kendi kabilesinden arkadaşlarının kitaplarını koymuş, bir vatansever olan üçüncüsüyse kendi bölgesinden kitaplar getirmiştir.

Ziyaretçi hiç duymadığı kitap isimleri ve yazarlar olduğunu fark eder: anonim olanlar en hayati önem taşıyanlardır; onlar kendi başlarının çaresine bakarlar. Slav kütüphanesinin o tozlu köşesinde öylece duran ziyaretçi kitap rafını kendi kaderi gibi okur; onu bir falcı gibi, dokunarak okur.

Birdenbire güçlü bir kendine acıma duygusuyla şaşkına döner. Gösterdiği çabaya değip değmediğini merak eder: uzun süren okul yaşantısının, isimlerle, alıntılarla ve kendi kabilesi ve sıradan nadir yabancı (Yugo)slavistler dışında hiç kimseyle paylaşamayacağı gerçeklerle dolu olan kültürel hafızasının. Küçük, tozlu bir kütüphanede oturup kalmak için harcadığı yıllarının buna değip değmediğini merak eder.

Ziyaretçi kitapların birini bile eline almaya isteksiz halde

* Ivo Andriç Yugoslav bir romancı, kısa öykü yazarı ve 1961 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibidir. Yazılarında genellikle Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde Bosna'daki yaşamından söz eder. (ç.n.)

** Ivan Aralica Hırvat bir roman yazarı ve denemecidir. (ç.n.)

olduğu yere çakılıp kalmış, kitap rafının önünde durur. Sonra, kitaplardan birinin sırtında kırmızı bir nokta olduğunu fark eder. Noktadan cesaret alarak bir nedenle kitabı raftan alır ve kütüphaneciyi bulmak üzere telaşla dışarı fırlar. Kütüphaneci solgun, çizgili yüzüyle yaşlanmakta olan bir kadındır; ama yanı sıra, zamanla çevresel koşullarla bütünleşen insanlardan biridir.

"Bu küçük kırmızı nokta ne anlama geliyor?"

"Kitap kütüphaneden çıkarılamaz demek."

"Neden? Kitap oldukça yeni."

"Çünkü bunlar genellikle geri getirilmeyen kitaplar."

"İnsanlar bu kitapları çalıyor mu demek istiyorsunuz?"

"Evet."

Ziyaretçimiz telaşla geri döner ve daha başka kırmızı nokta olup olmadığını görmek için etrafa bakınır.

Ziyaretçinin gözü bu noktaya takılıp kalır ve neşeli hali yerini bir hoşnutsuzluk duygusuna bırakır. Kitabın, sonunda barışa ulaşmak, küçücük bir onur kazanıp, bir farklılık işareti, zaferinin nişanesi bir kırmızı nokta elde etmek için vermek durumunda kaldığı tüm savaşları çok iyi bilmektedir.

Öncelikle kitabın taşralı edebiyat çevresinden canını kurtarması gerekmiştir. Ve bu yerel çevre, şimdi olduğu gibi bir tünelden "a hot rabbit"ten[2] uzun ve çileli bir geçişi çağrıştırır. Evet, uzak Güney Avrupa edebiyat çevrelerinde bile sıklıkla bir edebiyat başkentinde olduğundan daha şiddetli, daha tehlikeli ve daha zor bir hayat yaşanır. Sırp, Hırvat, Bosna ve Karadağlılardan oluşan edebiyat ortamı dışarıdan bakıldığında kitapları tutkuyla tahrip edenlerin yuvasını çağrıştırır: ısrarla edebiyatla uğraşan kâğıt bakterilerini. Burada kimse tek başına var olamaz; sürülerde, yığınlarda, paketlerde var olursunuz. Edebiyat grupları her zaman, tıpkı yunuslar gibi, belirli

2. "The hot rabbit" siyasi tutukluların bulunduğu eski Yugoslav kampı Goli otokta mahkûmlara bir tür işkence yöntemiydi. Yeni gelen mahkûm için bir "kabul töreni" yapılması gerekirdi: Mahkûmun, kendisine dalaşan, kendisini acımasızca döven ya da taşlayan mahkûmların arasından geçmesi gerekirdi.

bir düzende hareket eder. Birbirlerine eşlik ederek tarihsel anın gereklerine ve güncel efendinin isteğine bağlı olarak bir şerit, gamalı bir haç, kırmızı bir yıldız oluştururlar. Üst üste yaşarlar ve sadece ortak yaşamda var olurlar. Hiçbirinin büyük bir yeteneği yoktur; birbirlerinin yeteneklerinden beslenirler. Bir önceki rejimin kendilerine hediyesi olan ahırlarda yaşarlar; ama bugün ahırlarından da vazgeçmeden o rejime saydırmaktadırlar. Ne de olsa tüm savaşlarını ahırlar için vermişlerdir: bir editörlük, bir edebiyat ödülü, önemli bir konum. Bu doruk noktasıydı, daha ötede ulaşabilecekleri bir yer yoktu. Hepsi bir şeyler elde etmek için birilerine bir şeyler verdi; hepsi kendilerinden bir şeyler sakınıldığı için bir şeyleri birilerinden sakındı. Birbirlerinden nefret ederler, birbirlerine karşı komplo düzenlerler, birbirlerinin kanını akıtırlar, diş gösterirler, ısırırlar, homurdanırlar, havlarlar, gıdaklarlar, ıslıklarlar ama bir arada kalırlar; çünkü birbirlerine ihtiyaçları vardır. Sadece birlikteyken ayakta kalabilirler. Büyük ve küçük kitaplarını yayımlarlar ve ulusal edebiyat eserlerinin bulunduğu raflarda itişip kakışırlar; başka raflarda kendilerine pek yer yok gibidir. Yalnızdırlar ve bundan gurur duyarlar çünkü sadece yalnız olanlar rahatsız edilmeden kendilerini işlerine verebilirler. Gıpta edilesi bir canlılıkları vardır; asalaksal bir kararlılıkla işlerine tutunurlar.

Onları yerlerinden edebilen bir fırtına çıkmamıştır. Katılardır, kana bulanmışlardır, birbirlerini iğneleme fırsatını kaçırmazlar. Özenilesi bir elastikiyetleri vardır, kendilerini hemen dönüştürebilirler; hayatta kalmak onlar için hayatın kendisinden daha önemlidir. Hayatta kalmak adına ahlaki standartlarını düşürürler, yalan söylerler, birbirlerini taklit ederler, mutasyona uğrarlar, kendilerini gizlerler. Doğaları gereği muhbir ve köledirler. Memnuniyetle büyük laflar ederler; "ulusal mevzularla", kültürle, sanatla ilgilenirler. Entelektüel aktiviteleri yargıya indirgenir: şunu atacağız, bunu keseceğiz, buna zarar vereceğiz, şunu sileceğiz. Çoğalırlar, zayıf olanları

aralarına alırlar ve böylelikle kendileri daha güçlü görünürler. Açgözlüdürler, asla ellerindekiyle yetinmezler.

Yakın zamanda ağır silahlarını birbirlerine doğrulttular, tek dillerinde savaşa giriştiler ve onu üçe böldüler: Hırvatça, Sırpça ve Boşnakça. Ve bu diller arasındaki farkı gören sadece onlar olmasına rağmen yaptılar bunu. İyi niyetli yabancı bir Slavist tüm bu dilleri önemsiz ayrımları olan lehçeler olarak görür ama yabancılar ne bilir ki! Zaten onları da ilgilendirmez! Daha sonra yerel edebiyatlar arasında siperler kazdılar ve onları da üçe böldüler: Hırvatça, Sırpça ve Boşnakça. Sınırlar koydular, edebi denetim noktaları oluşturdular, edebi geçiş belgeleri getirdiler, "yabancıları" kütüphanelerden attılar, okul müfredatını temizlediler ve artık neyse ki aralarında herhangi bir "yabancı" bulunmuyor. Bu bile onlar için yeterli değildi; her biri kendi kabiliyetleri doğrultusunda, kendi kimlikleri, dilleri, bin yıllık okuryazarlıkları adına kütüphaneleri ayıkladılar, binlerce kitaba zarar verdiler. Bu da yeterli olmadı. Kültürlerinden kendi yazarlarını, yeni zamanlara uyum sağlayamayanları, "kendini beğenmiş hallerde horozlananları" sildiler. Cahilleri kültür bakanı, editör, yayıncı, akademisyen yaptılar. Dahası iş tanımında "uygunsuz" kitapları çöpe atmak olan insanları kütüphaneci yaptılar. Zaten çok fazla kitap var ve *kitaplar toz toplamaktan başka bir işe yaramıyor.* Ama aslında artık geçmişte olduğundan daha fazla kitap var. Başkanların yazdığı kitaplar yayımlanıyor –Hırvat, Sırp ve Boşnak– ve başkanların karılarının, generallerin, politikacıların, askerlerin ve katillerin yazdığı kitaplar. Yobazlar, hırslılar, lobicilik yapıyorlar, protesto mektupları yazıyorlar, ajitasyon yapıyorlar, yabancı üniversitelerde kendi dil ve edebiyatlarına ilişkin bölümleri olmasını talep ediyorlar, yabancı kütüphanelerde kendilerine ait özel ulusal raflar talep ediyorlar, kendilerini zorla kabul ettiriyorlar, sanal gerçeklikte savaşlar yürütüyorlar, öfkeyle diğerleriyle yan yana olmayı reddediyorlar. (O yabancılarla biz bir arada mı? Tanrı aşkına, bu

Goethe'yle Musil'i aynı rafa koymaya benzer!) Ulusal kültürlerini, ulusal kimliklerini savunuyorlar. Aktifler, hiçbir zaman yeterince aktiviteleri olmuyor, kendi yazarlarını vatan haini ilan ediyorlar, bu *hain*lerden biri *yurtdışı*nda kitap yayımlamayı başarırsa kıskançlıktan deliriyorlar; yabancı gazetelere isimsiz mektuplar yazıyorlar, kendi *vatanda*şlarını protesto ediyorlar; o hainleri gerekirse Alaska'ya kadar izleyebilirler çünkü durdurulmaları gerekmektedir... Nadiren kitap alıyorlar çünkü nadiren okuyorlar. Ayrıca tüm o kitaplara kimin evinde yer var ki! Hem *kitaplar toz toplamaktan başka ne işe yarar!* Aktifler, hiçbir zaman yeterince aktiviteleri olmuyor, arkalarında önemli anıtlar bırakıyorlar: Hırvatlar Neretva Nehri'nin dibinde Mostar Köprüsü'nü bıraktı, Sırplar Ulusal Saraybosna Kütüphanesi'ni bir ton karbona dönüştürdü. Yıkıntılar onların bıraktığı iz, ikonları, imzaları, kültürel anıtları, sembolleri ve metaforları; yıkıntılar edebi çabalarının gerçek sonuçları.

Ziyaretçi boş Slav Dilleri kütüphanesinin karanlığında durmuş, bir kitabın sırtındaki küçük kırmızı noktaya gözlerini dikmiş, küçük Yugo dillerinde yazılan kitapların dramatik tarihini düşünüyor. Bu, kimsenin herhangi birine aktaramayacağı bir tarih çünkü kimse bunu anlayacak konumda olamaz; çünkü bunu anlamak zor. Ziyaretçi kitabın sırtındaki küçük kırmızı noktanın Yugoslav edebiyat dünyasından bir yazarın elde edebileceği en büyük edebi ödül olduğunu biliyor; Nobel Ödülü'nden daha önemli bir ödül bu. Bu, kütüphanenin kimliği bilinmeyen ziyaretçilerinin (Hırvat, Sırp ve Bosnalı) canlı ve anlamlı olduğunu düşündükleri tek kültürel mirası seçtikleri gizli bir oylamanın sonucu. Bu ziyaretçilerin kim olduğunu kim bilebilir ki: öğrenciler, mülteciler, sürgün edilenler, sevgililer, kitap hırsızları ve belki de, edebiyat krallarını seçen kaybedenler. Ayrıca bu kimin umurundadır ki! Onlar seçimlerini yapmışlardır ve diğer kitaplar toz içinde kalır, şimdi ve sonsuza dek.

Kırmızı nokta Slav Dilleri kütüphanesinin o boş köşesinde yanıp söner. Ziyaretçimiz çakılıp kalmış, öylece bakmaktadır. Sonra kırmızı noktalı kitabı dikkatle raftan alır ve nazikçe cebine koyar, sanki bir canlı, kaybolan bir fareymiş gibi. Ve kütüphaneden dudaklarında acı bir tebessümle ayrılır.

1998

Nasıl Ivana Trump Olabilirdim ve Nerede Yanlış Yaptım?

Yeni Doğan Ülkelerin Amacı Nedir?

Liderlerinin şairane bir edayla söylemekten hoşlandığı gibi, *kanın içine doğmak zorunda mıdırlar*? Bıktırıcı bağırtılarıyla dünyanın gürültüsünü bastırıp seslerini duyurmaya çalışan bu bebeklerin amacı nedir?

Ben bu ülkelerden birinin, Hırvatistan'ın pasaportunu taşıyorum. Bir pasaportumun olduğu gerçeği devletle ilgili mevzuları yargılama konusunda beni uzman yapmaz; ama yine de bir şeyler söylemeye cesaretim var ve yakın zamanda keşfettiğim kadarıyla yeterliğim şeylerin istatistiksel doğasından kaynaklanıyor.

Bir Çinli yakın zamanda bana şöyle bir soru sordu: "Peki burada kaç Hırvat yaşıyor?"

"Yaklaşık dört buçuk milyon."

"Ah bu harika! Demek ki hepiniz birbirinizi tanıyorsunuz!"

Küçük ülkeleri bir arada tutmak büyük ülkelere nazaran daha kolaydır.

Hırvatistan gibi küçük, yeni doğmuş ülkeler vatandaşlarına doğa ve toplum, tarih, antropoloji, sosyoloji ve insan davranışı psikolojisi alanlarında özel bir ders sunarlar. Bu türden bir şans insanın yaşamında bir kez karşısına çıkar; hatta, yerleşik bir düzeni olana ülkelerde yaşayanlar bu şansı bir kez bile elde edemezler. Bu arada, yeni doğan ülkeler yerleşik olanlardan daha heyecan vericidirler; çünkü tıpkı bebeklerinin ebeveynlerinin yaşamlarını değiştirmesi gibi yeni doğan ülkeler de temelde vatandaşlarının yaşamlarını dönüştürürler. Bana olan buydu ve muhtemelen bu yüzden ülkeyle ilgili durumları böylesi bir özgüvenle değerlendiriyorum.

Yeni doğan ülkeler hem kirli parayı hem de kirli sırları aklarlar. Bir suçlunun bir kahramana ya da yoksul bir aptalın zengin bir adama dönüşmesinin en hızlı ve en etkili yolu küçük bir ülkenin doğuşu için savaşmaktır; çünkü burası yaratıcı finansal işlemler, zenginlik ve gücün hızlı ve etkili biçimde elde edilmesi ve özellikle başka birine aitse o hep istediğiniz villa için ideal bir yerdir. Bu ülkeler insan davranışının yeni ve mucizevi biçimleri için bereketli alanlardır. Yaşam kalıplarını sanki bir mikroskobun altında inceliyormuşsunuz gibi öyle coşkulu, çekincesiz ve bütüncül olarak görürsünüz ki antropolojik ajitasyon soluğunuzu keser.

İnsan malzemesinin yeni doğan ülkelerdeki devinimi şaşırtıcıdır: Bazıları içten dışa akar, bazıları ise dıştan içe dökülür. Mevki değişiklikleri hızlandırılmış bir film şeridi gibi geçer gözlerinizin önünden. Doğmak üzere olan ülkenize geri dönün ve ülkenin ebelerine yardımcı olun: Bir Kanada pizzacısında çalışan Hırvat bir göçmen konumundan Savunma

Bakanı konumuna ya da bir kasabada ilkokul öğretmenliğinden Kültür ve Eğitim Bakan-lığı'na geçmek için daha iyi bir zaman yoktur. Cahil bir su tesisatçısıyken Dışişleri Bakanı olmanın küçük ülkeyi doğumunda yürekten kutlamaktan daha hızlı bir yolu yoktur. Hindistan, Avustralya ya da Amerika'da bir konsolosluk görevine getirilmenin yeni doğan bir bebeğin şerefine bir şiir yazmaktan daha kolay bir yolu yoktur. Bir devlet heykeltıraşı, ressamı, oyun yönetmeni, yazarı olmanın bebeğin biberonunu tutmaktan ve doğru anda poposunu silmekten daha kolay bir yolu yoktur.

Kısacası, yeni bir ülkenin doğuş zamanı şaşırtıcı biçimde çekicidir: İnsan ilişkilerine dinamizm getirir, vatandaşlarını sersemletene kadar parlatır; o ana kadar imkânsız olan her şeyi mümkün kılar. Bunun tersi de geçerlidir: ellerinin bomboş olduğunu görmenin ve kendini yabancı bir ülkede elinde bir bavulla bulmanın, doğumu özellikle kanlı olduğunda iğrenç bulduğunuzu söylemekten daha hızlı ve etkili bir yolu yoktur. Bana olan da buydu. Tanrı'ya şükür, bir bavulum vardı.

Ivana Trump Kimdir?

Ivana Trump 1949'da Çekoslavakya'da doğmuştur ve küçük Gottwaldovo'nun küçük bir kasabasında büyür. Babası mobilya işindedir ve eski bir yüzme şampiyonudur. Ivana küçük bir kızken yaz tatillerini anne babasıyla birlikte Adriyatik kıyılarında geçirir. Bütün Çekler gibi Adriyatik'i sever ama onu mutsuz eden ilk anıları da burada yaşanmıştır. Turistlerin gelişinden önce bu bölgenin yerli halkı başka ülke paralarına çevrilemeyen paraya, yani *Dumplings*'e karşı oldukça kaba, çevrilebilir paraya, yani *Krauts*'a karşı ise çok kibar olabilmektedir. Ivana, muhtemelen bu Adriyatik travması yüzünden yüzmeyi bırakır ve kayağa başlar. Çek takımının bir üyesi ve bir güzellik simgesi olur. Çek moda dergisi *Moda*'nın kapağını süsler. 1973 yılında erkek arkadaşı kayakçı George Syrovatka ile birlikte Kanada'ya göç eder. Erkek arkadaşının bir spor

ekipmanları mağazası vardır. Ivana model olur. Bundan sadece üç yıl sonra, bir model ve George'un karısı olarak gerçekleştirdiği kısa kariyerinde Donald Trump'ın karısı olarak yükselir. Donald Trump'ın kim olduğunu bilmeyenler New York'a gelmeli ve Fifth Avenue'daki, Plaza Hotel'den çok uzakta bulunmayan Trump Tower'ı ziyaret etmeli. Ivana Trump on yıllık muhteşem evlilik kariyeri boyunca yukarıda sözü edilen Plaza'nın müdürlüğünü yapar ve 1990 yılındaki boşanmasından sonra hem Plaza'yı hem de yüksek miktardaki kıdem tazminatını alır ve başarılı bir iş kadını, yazar ve uluslararası jet sosyetede aktif bir katılımcı olur. *Ben bir aktrist değilim. Dans edemem ya da şarkı söyleyemem. Ben bir süper star değilim. Benim bir kişiliğim var. Ben büyük oranda seyyahım ve nereye gidersem gideyim idrak yeteneğim ürünlerimi satmama yardımcı oluyor. Belki de kendimi satıyorum,* demişti bir keresinde.

Benim Ivana Trump'la Ne İşim Olabilir?

Hiçbir işim olamaz. Ama ısrar ediyorsanız:

a) Bir keresinde Plaza'da bulundum. Biri beni oraya İngiliz kekleri için götürmüştü.

b) Bir keresinde *The New York Times Book Review*'u okuyordum ve Ivana Trump'ın romanının uzun bir eleştirisiyle karşılaştım. Aynı sayıda Joseph Brodski'nin son kitabı *Watermark*'la ilgili acımasız derecede kötücül bir yorum olmasaydı onunkini fark etmezdim. Eleştirmenlerden biri Brodski'yi "metaforlarla dolu dili"nden ötürü yeriyor, bir diğeri Ivana'yı özellikle kitabının Rus istilasından önceki Çek komünizmi ile ilgili bölümlerindeki analitik zekâsından ötürü övüyordu. Ben Ivana Trump'ın romanını okumadım; ama ondan uyarlanan bir TV filmi izledim. En çok, Ivana'nın Çek sınırından çarpıcı biçimde kaçtığı bölümü beğendim. Oldukça formdaydı, sınırdan kayakla geçiyordu. Kanada'ya da işte böyle gitmişti: sadece kayakla.

c) Bir keresinde New York'tayken, Ivana Trump'ı nasıl ziya-

ret ettiğini, onu yoksul Çek kütüphane koleksiyonları için para bağışlasın diye nasıl ikna etmeye çalıştığını anlatan Çek bir yazarla karşılaştım. Ivana Trump beş kuruş bile vermemiş.

d) Bir dönem Londra'dayken, kendimi ortama uyum sağlayamadığım bir partide buldum. Ivana Trump da oradaydı. Partiyi düzenleyen kişi lütfeder gibi, sanki Thomas Mann'ın kendisiyle tanıştırıyormuşçasına, beni ona takdim etti. Ivana Trump'a elimi uzattım ve şöyle dedim: "Sizinle tanıştığıma sevindim." Hiçbir şey söylemedi. Görüntüsünü biraz acıklı bulmuştum. Abartılı biçimde beyazlatılmış saçları, oldukça ağır makyajı ve sosisli sandviç gibi görünen dudaklarıyla bir an için bana yetmişlerin harika Çek filmlerindeki kadın kahramanları hatırlatmıştı.

Ivana Trump'ın Benimle Ne İşi Olabilir ve Devletin Tüm Bunlarla Ne İlgisi Olabilir?

Her zaman kaybedenler için bir özür olarak okuduğum, Andre Gide'in küçük kitabı *Marshlands*'te [Bataklıklar] şöyle bir cümle geçer: "Muzaffer askeri liderlerin güçlü bir itibarları vardır." Bu alıntı beynime kazınmıştır.

Savaş vurgunculardan uzaklaşmak için yeni doğan küçük devletimi, eski Yugoslavya'daki savaşın gerçek fatihlerini terk ettim: saçları yağlı, boyunları altın zincirli, Rolex marka saatler takan ve yeni aldıkları oyuncakları (silahlar, fabrikalar, yatlar ve oteller) ile oynayanları. Aydınların oturması gereken, fakültelerdeki, okullardaki, yayınevlerindeki, gazetelerdeki koltukları neşe içinde işgal etmiş olan cahillerden kaçtım. Yeni küçük devletlerinin her metre karesini yapış yapış bir içtenlikle işgal eden muzafferlerden ve onların vatanseverliğinin şamatasından kaçtım. Zaferlerinin kokusuna dayanamıyordum.

Öte yandan Ivana Trump doğrudan Hırvatistan'a, çocukluğundan hatırladığı denize koştu. Saçları yağlı, yerli tiplerden birtakım oyuncaklar aldığı söyleniyor: oteller, kumarhaneler, alışveriş merkezleri... Yerli halka, özellikle de kadınlara yar-

dımcı olacağına söz vermiş. *Hırvat kadınlar pek çok yönden yeteneklidir; iyi yemek pişirirler, iyi dikiş dikerler, iyi resim yaparlar.* Kendisi için, yazar Ivana Trump için de küçük bir şey almış: Bölünmüş günlük gazete *Free Dalmatia*'yı. Yayın politikasına karışmayacağını, sadece kendisi için gazete bir köşe ayıracağını söylemiş.

Yazar Aslında Ne Demek İstedi?

Ivana Trump'ın Hırvatistan medyasının belirttiği gibi gazeteyi gerçekten alıp almadığını bilmiyorum ve bunun pek bir önemi de yok. Ama öğrencilerim bana nasıl yazar olunduğunu sorduklarında tam bir otorite gibi cevap veriyorum. "Bir spora başlayın ve çılgınca egzersiz yapın. Başka her şey sizi yanlış yöne sürükleyebilir."

Gerçekten de, dünyanın tanıdığı bir yazar haline gelen Joseph Brodski'nin parlak bir kayakçıya dönüşmesi güç olacaktır; ancak *The New York Times Book Review*'daki eleştirmenin de söylediği gibi Ivana Trump, kayakçılıktan yazarlığa, hatta eski komünist yurdundaki politik durumların parlak bir analisti olmaya giden yolda son derece kolay ilerlemiştir. Yazar olmuş biri olarak bir gün futbolcu olabileceğimi düşünmüyorum; ama her futbolcu kolaylıkla benim alanıma, edebiyata adım atabilir. Zira tanınmış futbolcu Davor Suker, Hırvatistan Milli Takımı'nın üçüncü olduğu 1998 Dünya Kupası'ndan sonra şöyle bir açıklama yaptı: *Hırvat yazarlar alınmasın ama belki de Hırvat edebiyatının tarihindeki en güzel peri masalını yazdık.*

1998

SY: Sıkıntılı Yazar

"Bir şeyiniz mi var sizin?" diye sordu
Christopher Robin dolu ağzıyla.
"Benim dışımda herkesin var" dedi Eeyore.
"Her zaman olduğu gibi."

Edebiyat piyasasının parlak renkli ve gürültülü yaşantısında bir sıkıntılı katılımcı var. Piyasaya ilk seferinde, Blake Edwards *in Party* filmindeki Peter Sellers tarzında dalıyor, her zaman ait olduğu, sadece daha önce hiç davet edilmediği bir yere gelen bir adam gibi. Ancak katılımcımız yavaş yavaş özgüvenini kaybediyor. Uzakta, gösterişsiz bir koltuğun yanında dikilirken o ihtişamlı ortamda onu kimse fark etmiyor. Burada zamanını, orada bulunma amacına, edebi üretimlerini satma amacına, yönelik değil de daha çok homurdanarak geçiriyor. Homurdanmak onun en sevdiği aktivite, bu alanda kesinlikle

şampiyon. Bir homurdanma kültüründen geliyor; yüzyıllarını homurdanarak geçirmiş insanların arasında büyümüş ve eğitim görmüş. Nasıl her Norveçli doğar doğmaz kayaklarını ayağına geçiriyorsa, nasıl Hollanda'da bisiklete binmeyen hiç kimse yoksa, sıkıntılı yazarımızın da homurdanma konusunda gerçekten üstüne yoktur, özellikle de homurdanan ulusunun sözcüsü bir yazar olduğu için.

Katılımcımıza SY diyeceğiz. Evi yıkıldı; duvar ve demirden perde artık onu korumuyor. Istırap çekme konusunda tarihsel bir ünü var ve burada betimlenmeyi hak ediyor.

SY size edebiyat çevrelerinden hastalıklı bir figürü hatırlatıyor. Merkezde olan ya da olduğunu zanneden siz onu fark ettiğinizde aniden belli belirsiz bir suçluluk duygusuyla doluyorsunuz. Ve işte baştan çıkarma öyküsü de burada başlıyor. Edebiyatçı tipimizin bir aşağılık kompleksi var. Kompleksli insanlar sıklıkla baskıcı olur. Bu yüzden dikkat edin, siz hiçbir şeyi olmayanlar başarıyı yakalayıp ilgi odağı olsanız dahi kolaylıkla oltaya gelebilirsiniz.

Görüntülerin, kopyaların, taklitçiliğin ve sanallığın dünyasında SY'leri en kolay nasıl tanırız? Yazar arkadaşlarını kötülemek için hiçbir fırsatı kaçırmamasından. Pasternak'a ilişkin, Stalin tarafından davet edilip, kendisine Mandelstam'ın iyi bir şair olduğunu düşünüp düşünmediğini sorduğu anekdot tipin gerçeğe en yakın profilini verir. Anekdotun sonunu anlatmaya gerek bile yoktur; herkes Mandelstam'a ne olduğunu bilir.

Elbette SY aldatıcıdır. Başlangıçta X'in çalışması hakkında pek fazla şey bilmiyormuş gibi yapar, genellikle kendi ülkesinden yazarları okumaz. Ama kendisine biraz daha baskı yaparsanız, baskılanmış kalbini size açacak, bir mürekkep balığı gibi etrafına siyah mürekkep saçacaktır ve siz, SY'nin rakibinin çalışmalarını ayrıntılarıyla bildiğini göreceksinizdir.

Elbette SY Shakespeare, Goethe, Tolstoy gibi yazarlara yakındır, onlardan yakın akrabalarıymış gibi söz eder. Bizim SY'nin ters eleştirilerini bu kadar pervasızca savurabilmesinin nedeni

belki de edebiyat tarihiyle bu yakın ilişkisidir. Hepsini kesip biçtiğinde ve yere serdiğinde kendini daha rahatlamış hisseder.

SY çağdaşlarına, küçük, önemsiz dilinde yazanlara karşı çok acımasızdır: Bulgar'sa Bulgarlara saldırır, Rumen'se Romanyalılara, Hırvat'sa Sırplara. Vatandaşlarından eserleri daha önemli bir dile çevrilen olursa, o eserlerin çevrildikleri dilde daha iyi olduklarını söyleme fırsatını asla kaçırmayacaktır. (O cahillerin kaynak dilde neye benzediğini bir bilseydiniz!)

SY ünlü, yabancı çağdaşlarına karşı biraz daha kibardır. Bu yüzden Salman Rüşdi'nin başarısının politik bir skandalın sonucu olduğundan, Umberto Eco'nun bir öğretmenin oyunlarını kullandığından, John Updike'ın üçüncü sınıf bir yazar bozuntusu olduğundan bilgiçlikle söz eder.

SY'nin canını en çok yakanların kendisinden en uzakta olanlar olduğu görülüyor: örneğin Nobel Ödülü. Bu ödülü kazanan her bir yazarla ilgili o kadar yakıcı konuşur ki tiradını dinleyen herhangi biri bir an için kazananın aslında SY olması gerekip gerekmediğini merak eder. SY aynı zamanda tiradlarını kendi yüksek ahlaki değerlerine dikkat çekmek için de kullanır ve elbette bunlar doğrulanması en zor olanlardır.

Yazdıklarının aksine SY'nin karakterini okumak her zaman kolay değildir. Önce taşralı rolünü oynar: Önemsiz bir ülkenin, önemsiz bir edebiyatın önemsiz bir yazarıdır; kimse dilini bilmemektedir ve o, kültürel taşrada yaşamaktadır. Rus'sa, büyük bir edebiyata ait olduğunu biliyorsa, tarihsel anlamda travmatize olmuş yazar kartını oynamayı tercih eder. SY o kadar becerikli bir biçimde kafası karışmış gibi görünür ki ona restoranın tuvaletini gösterdiğinizi fark etmezsiniz; çünkü kapılardaki işaretleri bile okuyamamaktadır, zavallıcık!

Bu arada, SY ile yemek yediğiniz restoranda olduğumuza göre cüzdanına uzanmasının söz konusu bile olmadığını bilmelisiniz. Öğle yemeğinin parasını siz ödersiniz; ki beklediğiniz de budur zaten, öyle değil mi? SY kişisel, kitlesel ve tarihsel

anlamda kendisine kötü davranıldığını hissetmektedir ve bu yüzden başkalarının kendisinin yerine geçmesine doğal biçimde izin verir. Daha sonra, öğle yemeği sonrası bir gezinti sırasında, mağaza vitrinlerine geniş ailesi için hediyeler alması gerektiğini söyleyip homurdanarak öyle net biçimde bakacak ki hemen kendisine yardımcı olmak isteyeceksiniz. SY'nin asla döküntü bir şey almadığını göreceksiniz. Tuhaf, taşralı ve mütevazı olmakla birlikte, belki kendinizi şımartmak için almayı düşünüp de asla almayacağınız türden ayakkabılar alacak.

Bir keresinde Roma'da, kendine bir çift Louis Vuitton ayakkabı alan bir vatandaşımı izledim. Vatandaşımın tuhaflığından ve hem tarihsel hem yakın dönemdeki travmasından etkilenen İtalyan çevirmen ayakkabı bağcıklarını onun için bağlamak üzere eğildi. SY incelikli bir doğallıkla buna izin verdi.

SY taslak halindeki yazılarını ve kendisi hakkındaki gazete kupürlerini elinize tutuşturma fırsatını asla kaçırmaz. Bunun nasıl olduğunu bilmezsiniz ama kendinizi yayıncı ve ajansların adreslerini yazarken, samimi biçimde okur raporları hazırlamayı önerirken bulursunuz. Asil bir bezginlikle beli bükülen SY de meslektaşlarının yetenekten yoksun metinleriyle onu bombardımana tuttuklarından, ondan bir şeyler isteyip durduklarından ve bu yüzden, edebiyat konusunda yüksekten atan bu yarı aydın önemsiz kişiliklerin ona kendi çalışması için pek zaman bırakmadığından şikâyet edecektir.

SY çoğunlukla erkektir. Bu yüzden edebiyatı özellikle eril bir şey olarak deneyimler. Kitaplarını ve şiirlerini memnuniyetle başka erkek yazarlara ithaf eder. Bağlılıklara dayanarak konuşmak gerekirse, Doğu Avrupa taşrasının edebiyatının derin bir homoseksüel karakteri vardır. Edebiyat tartışmalarında özellikle erkeklerle ilgilenir, onlarla polemiklere girer, edebiyat örneklerini sadece erkekler arasından seçer, sadece erkeklerle bitimsiz arkadaşlıklar kurar, önemli yerlerde olan ve her zaman erkek olan tanıdıklarıyla övünür.

Kadın meslektaşlarına karşı hoşgörülüdür ama onları ciddiye almaz. Kadınlar gençse onlarla flört eder, kadın güzelliğine, anneliğe ve dişiliğin gizemine kadeh kaldırmayı sever; daha yaşlılarsa (yani yaklaşık olarak kendisinin olduğu yaştalarsa) onları fark etmez. Özel olarak kadınlardan söz etmeyi sever. Aşk evliliği biyografisi çoğu zaman oldukça zengindir. Doğu Avrupa taşrasındaki kadınlar yazarların çoraplarını yıkarlar, çalışmalarını kopyalarlar, sayısız çocuklarını büyütürler, onların daha iyi ücretler alması için mücadele ederler, çevirmenlere rest çekerler, SY yabancı gazetecilerle konuşurken bir işe yaramak için yabancı diller öğrenirler. Besledikleri dehalar bu türden yorucu işlere girişmez. Soyunun tükenmesinden korkan SY sıcak, haremvari yapılar oluşturmaktan hoşlanır. Hayatta olan eşlerinin edebiyat mabedindeki sonsuz ateşi yakmayı sürdüreceğini ve yeni baskılarla ilgileneceğini (gayet haklı olarak) umar (ve muhtemelen bu yüzden her defasında daha genç bir kadınla evlenir). SY, yazarının mezbelesini temizlemekten hoşlanmaz; bir gün bu tür şeylerin kendi adına açılan bir edebiyat müzesinde yerini bulacağı umuduyla bilinçsiz olarak ortalıkta aralarında sıradan otobüs biletlerinin de bulunduğu büyük miktarda kanıt bırakır.

SY yalnızlığı seven biri ya da bireyci olmayı hiçbir zaman öğrenememiştir çünkü bunu hiç denememiştir. Özel hayatında haremlerle çevrili, kliklerle, edebiyat arkadaşlıklarıyla, politik gruplaşmalarla, yayın kurullarıyla ve benzer yapılarla şımartılmış biri olarak, çevresindekiler olmadan hayatta kalmayı güç bulur. Bu yüzden *bizim edebiyatımız, bizim neslimiz* gibi ifadeler kullanmaktan hoşlanır. SY her zaman grubunun, ulusunun, neslinin, insanlarının, bir edebiyat trendinin arkasına gizlenir; çünkü tüm bunlar olmadığında kendini açıkta ve çıplak, sadece kendi yeteneğine bağlı hisseder. Tecrübeler de kimsenin sadece kendi yeteneğiyle hayatta kalamadığını göstermektedir.

Bu noktada SY'nin homurdanmasının ciddiye alınmaması gerektiğini de ekleyelim. Onun geldiği kültürde homurdanmak çoğunlukla bir sosyalleşme biçimidir. O ağzını sızlanmak için açar açmaz şikâyet etmeye başlamalısınız. Ondan kurtulmanın en iyi yolu budur. Seyirciye ihtiyacı olduğundan, SY'nin favori öyküleme stratejisi monologdur.

Yaklaşık yirmi yıl önce, eğlenmek için roman yazan genç bir Hırvat doktorla tanıştım. Oldukça düzgün bir "hastane romanı" yazmıştı. Seneler sonra beni aradı. New York'ta önemli bir yayıncı romanını yayımlamayı kabul etmişti.

"Tebrikler! Bu harika bir şey, öyle değil mi!" dedim.

"Kesinlikle öyle!" diye homurdandı öfkeyle.

"Bu türden bir yayıncının kitabınızı basacak olması harika bir şey."

"Kitabı hiç yayımlamayabilirdim de! Aylardır internette geziniyorum ve hakkımda tek bir haber yok. Ne yapabilirim?" diye sordu vatandaşım ümitsiz bir ses tonuyla.

"Bilmiyorum, gerçekten..."

"Hırvat olduğum için bilinçli olarak görmezden gelindiğimi mi düşünüyorsunuz?"

"Bunu söylemek zor..."

"Öyleyse neden benim hakkımda bir şey yazmıyorlar?"

"Muhtemelen her sene buna benzer yüzlerce roman yazdıkları için..."

"Ama romanım şimdiden üç ülkede çoksatar oldu!"

"Hangi üç ülke?"

"Hırvatistan, Slovenya ve Slovakya!"

Bugün SY küresel edebiyat pazarının parlak renkli ve gürültülü yaşantısının eşit bir katılımcısı. Çünkü artık elinde olanları satıyor: Doğu Avrupalı edebiyat hatıralarını. Ancak her şeyin edebiyat piyasasında bir değeri vardır; her şey sadece, onları satın alacak insanlar olduğu sürece satar. Bu yüzden SY ile selam-

laşmalı, ona el sallamalı, gülümsemeli, onun için kendinizi biraz kötü hissetmelisiniz, insanın neşesini kaçıran ve oyunbozan biri olsa da. Ne de olsa evi yıkılmıştır ve bu gülünecek bir şey değildir. Bu yüzden düzenini kurmasına yardımcı olmalısınız. Bu yüzden ona iyi, başarılı bir gün dilemelisiniz.

1997

Muhteşem Buli

Küçük uluslarda, dehanın yuvası gizlidir.
P.P. Njegos

Kapalı, ticari olmayan kültürlerden evrensel edebiyat piyasasına tırmanan edebiyat üreticilerinin tipolojisinde nadir ama ilginç bir edebi tür vardır. Hadi bir çırpıda söyleyelim: Muhteşem Buli bir dâhidir. Dâhiler bile –ve sadece sayıca onların çok üstüne çıkan ortalama bir yeteneğe sahip olanlar değil– edebiyat ailesinin üyeleridir.

Buli'yi hüzünle homurdanan Doğu Avrupalı yazar arkadaşlarından ayıran ilk şey neşesi ve arkadaş canlısı oluşudur. Örneğin rastladığı ilk İtalyan'a samimiyetle soracaktır:

"Umbi bugünlerde nasıl, yeni bir şeyler yazdı mı?"

"Umbi mi?" diye sorar kafası karışan İtalyan.

"Umberto Eco işte canım!"

Bu zararsız samimiyet araştırmacıyı doğrudan Buli'nin ruhunun merkezine götürebilecek ilk belirtidir.

Buli'nin dehasının merkezinde, pek çok insanın hafızasından silinen ama onda sonsuza dek korunan bir görüntü vardır. Bu görüntüyü hepimiz biliriz: Bir anne neşeyle bebeğini kaldırır, onun bebek bezine sarılı küçük poposunu burnuna yaklaştırır, kaygısızca koklar, şaka yollu somurtur ve şöyle der: *Öf-öf, kim kaka yapmış, kim yapmış ka-ka-sı-nı...* Bebek mutlulukla küçük bacaklarını sallar; anne ise bebeğin poposunu temizler ve her iki bacağını da tek eliyle kavrayıp kaldırarak poposuna bir öpücük kondurur... *Kim öpüyormuş popoyu bakalım? Anne öpüyormuş...*

Biraz daha büyüdüğünde bu bebeğin ilk küçük kakasını lazımlığa yaptığı sahne de aynı derecede tanıdıktır. Bebeğin bu eylemine büyük oranda çevresindekilerin çığlık çığlığa sevinci eşlik eder: Bebeğin küçük kakası aileye gösterilir ve ilk zaferinden ötürü bebeği neşe içinde kutlarlar. Lazımlığı ilk defa kullanmak, sembolik anlamda, insan ırkına dahil olma ve hayata birey olarak katılma eylemidir. Yaşantımızın sonraki döneminde, hiçbir eylem bu kadar şefkatli ve samimi sevgi ve haz duyguları uyandırmayacaktır. Ama yine de po-po deneyimi her birimize bireysel olarak ait olsa da, aslında hiçbirimiz bu deneyim ile kendimiz arasında bir bağ kurmayız. Hatırladığımız, çocuklarımızın ve torunlarımızın ilk performanslarıdır, bizimkiler değil.

Ancak Buli hatırlar. Peri masallarındaki canavarların acımasız güçleri nasıl gizli kalıyorsa ve sonunda beklenmedik bir yerde (küçük bir kuşun kalbinde) ortaya çıkana kadar biçim değiştiriyorsa, aynı şekilde Buli'nin dehasının gücü de uzakta gömülü bir parçacıkta gizlidir. Buli'nin tüm yaşantısı bilinçaltında sadece bir amaca tabi kılınır: o saf sevgi anını çevresin-

dekilerle yeniden yaratma, lazımlığı ilk kullandığında yarattığı etkiyi tekrar etme amacına. Bu saf mutluluk formülü Buli'nin zihnine kalıcı olarak kazınmıştır.

İşte bu yüzden Buli'nin çalışma alanı olarak edebiyatı seçmesi bir tesadüf değildir. Yine bu yüzden Buli yazarlık yaşantısında yalnızca kadınlara dayanır: Öncelikle eşine, yani edebi üretiminin düzenliliğini garantileyen kadına. Sonra ise bir çevirmen, dehasının gönüllü destekçisi, edebi yapıtlarının analisti, gazeteci, arkadaş ve hayranı olan kadınlara. Buli aynı zamanda cinsel anlamda kayıtsız bir çift cinsiyetlidir, küçük, hayali bir kraliyetin cinsiyetsiz kralıdır; aynı bedende hem harem ağası hem de harem sahibidir. Buli çevresindeki kadınların ad ve soyadlarını hiçbir zaman tam olarak kullanmaz. Onları Beba, Bibi, Boba diye çağırır; tıpkı po-po kelimesindeki gibi, sözcükleri bir tür şefkatle, şaka yollu dayatmacı bir sıcaklıkla telaffuz eder.

Aslında Buli'nin dünyasında Buli'nin kendisi dışında kimse adını ve soyadını tam olarak kullanmaz. Buli, "Sasha daha şimdi burada borumuzu onarıyordu!" dediğinde Sasha, Buli'nin, adını Alexander Puşkin'den alan tesisatçısının takma adı olabilir. Buli'nin dünyasında Fedja, Fyodor Dostoyevski için kullanılan takma addır; Robert Musil Rob, William Shakespeare ise Bill'dir. Buli (her çocuk gibi) kendini tam merkeze yerleştirir ve çevresindekiler Buli'nin boylarını, ölçülerini ve önemlerini azaltarak isimlerini neşeyle değiştirdiği insanlardır.

Buli'nin dehasının sırrı edebi üretiminin istikrarında gizlidir. Yaratıcı sürece karşı özellikle fiziksel bir tavrı vardır. Edebi süreç önce tüketmek sonra yapmaktır. Buli gün içinde "yediği" şeyi her sabah kahvaltıdan önce düzenli olarak "sıçar". Buli sindiriminin düzenine hiçbir zaman müdahale etmez; bu yüzden çalışma hayatında, bir yazarın sıradan hayatını sürer. Buli bilinçaltında bebek evresinden hiçbir koşulda çıkmama kararı almış ve böylece hayatın ne iyi sindirilebilen ne de uzun süre dayanan aşırı karmaşık, baharatlı ve tehlikeli bir yiyecek olma-

dığını çabucak anlamıştır. Bu yüzden Buli işlemden geçirilmiş bir yaşam tüketir: yüksek kalitede, önceden öğütülüp yumuşatılmış olanları; kısacası, başka insanların kitaplarını. Buli en iyi yiyecek markalarını seçer. Bilinmeyen, tanınmayan ve denenmeyen ürünler denemek aklına gelmez. Yakın zamanda Jim adında birine gönderme yaptıysa bu güncel menüsünde Bay Joyce'un olduğunun kesin bir göstergesidir.

Buli sıradan bir parazit değildir. O bir organizmaya yerleşen, onun sırtından geçinen ama kendi evini tüketmemeye ve onu besleyen organizmaya zarar vermemeye çalışan bir tenya değildir. Buli başka insanların kitaplarını lapaya dönüştürmek için kendi mide sıvılarını kullanır ve sonra da boyutları her zaman yediklerini aşan yapıtaşları sıçar. Çalışmalardan geriye kalan tek şey ise, bilinmeyen bir tür kimyasal reaksiyon sonucunda Buli'nin kendisine aktarılan bir sevimlilik aurasıdır. Buli'nin sindirimi kusursuzdur. Kimsenin böyle dişleri ve bu türden bir midesi yoktur.

Buli'nin dehasının sırrı aynı zamanda okurunda gizlidir. Buli bir edebiyatçıdır; ne var ki edebiyat yazımının tüm kurallarını reddetmektedir: Buna kafa yormak üretimini zayıflatmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Sonuç olarak okurları Buli'nin kitaplarında bir konu, karakterler, eylem, öykü bulmadan önce hiç bitmeyen cümlelerinin sarmaşıklarıyla boğulmaktadırlar. Buli'nin "kitapları" anıtsal monologların hızla yiyip bitirdiği yiyeceklerin yorucu bir tasavvurudur. Ne tür yiyeceklerin olduğunu söylemek güç. Ancak Buli'nin anıtsal sözel yapıtaşlarının *Proust's Finger, Flaubert's Granny, Broch's Foot, Freud's Will, My Dinner with Walter Benjamin* gibi çoğunlukla etkileyici isimleri olduğundan, okurun kafa karışıklığını Buli'nin hiper-bilgeliğine ve kendi yetersizliğine bağlamaktan başka çaresi yoktur.

Buli'nin kitaplarını kimse okumuyorsa nasıl olup da dehası okurunda gizli oluyor? İşte bu! Buli'nin kitapları obsesif bir edebiyat bulimiası için anıt niteliğindedir. Anıtlar da onların

neden yapıldığını öğrenmemiz için parçalara ayrılmazlar; dimdik dururlar. İşte bu yüzden Buli'nin dehası sorgulanamaz. Onun yapıbozumuyla uğraşacak kimse yoktur. Onun yapısökümü bir ömür sürecektir.

Buli'nin aklının zaman zaman, bilinçaltında gömülü o görüntüden ötürü karıştığı ve çevresindekileri öfkeyle, yaptığı şeye bir bakmaya zorladığı doğrudur. Çevresindekiler bu konuda sözüne güvenirler ve artık lazımlığa bile bakmadan mekanik biçimde hayranlıklarını ifade ederler. Buli için bunu kabul etmekten başka çare yoktur. Edebiyatının, ona hayranlık duyulsun ya da duyulmasın, başka hiçbir şey için değilse bile anıtsal ölçüsünden ötürü sonsuzluğu garantilediği gerçeğiyle teselli bulur.

Buli memnuniyetle, yazar arkadaşlarını sorgular:

"Eee, son dönemde kâğıtlara yeterince eziyet ettik mi?" Tahmin edilebileceği gibi, Buli yazmak fiili için konuşma dilinde *kâğıda eziyet etmek* ya da *kâğıda işkence etmek* ifadelerini kullanmaktadır; bu dillerde *tabağa işkence etmek* gönülsüzce, iştahsız yemek anlamına gelir.

Yazar arkadaşı, yüzünde yaratım kabızlığının bariz işaretleri, sıkılı dişleri arasından homurdanır: "Hmm... tam olarak değil..."

Buli, sağlık durumundan memnun bir insan olarak neşeyle ekler: "Tanrı'ya şükür benim her sabahım böyle geçiyor. Otuz yıl önce de böyleydi, şimdi de böyle. Sadece son birkaç ay zarfında yüzlerce sayfa birikti... *Mann'ın Dağı*'nın yükseldiğini söylemeliyim."

Ve Buli gözlerini kayıtsızca, muhatabından ayırır ve karlı dağ zirvelerinin görülebildiği hayali uzaklara diker. İnsan ruhunun zirveleri arasında kendi dağı parıldamaktadır. Dahası diğerlerinden daha büyük ve yüksektir. Geri kazanılmış kâğıt yapıtaşlarından yapılmış olmasının bir önemi yoktur. Bunu sadece dağcılar bilir. Dünyada da pek fazla dağcı yoktur.

1998

Ulusal Edebiyat Tarihine Ufak Bir Katkı

Hırvat Bir Yazar Olmak İçin On Neden

Yazar olmak bir lütuf değildir. Harika bir edebiyatın temsilcisi olmak aydınlatıcıdır ancak en makbul duygulanım değildir; devler arasında kaybolmak kolaydır. Özellikle taze ve gençse küçük bir ülkenin yazarı olmak en iyisidir. Yugoslav bir yazar olmak fena değildi; ama kendi devletinin düşüncesini saplantı haline getirmiş bir ulusun kararı neticesinde bir gün Hırvat bir yazar olarak uyanmak söz konusuysa eğer, işte gerçek büyük ikramiye budur!

Hırvatlar kimdir? Hırvatistan yerleşik halkının bin yıllık tarihlerinin reklamını övgüyle yaptığı, Avrupa'nın güneyinde

küçük bir ulustur. Kravatı icat etmeleriyle ünlüdürler. Hikâyesi ise şöyledir: Napolyon'un ordusundaki Hırvat askerler kendilerini boyunlarına zarif, küçük bir kurdele takarak belli ederlermiş ve o dönemde bu kurdeleye Hırvatlara ithafen "kravat" denilirmiş. Bu, Hırvatların bin yıllık tarihinde en iyi bilinen efsanelerden biridir. Diğeri, bir Çek olan Joseph Penkala tarafından 1902'de icat edilen "penkala"ya, yani tükenmezkaleme ilişkindir. Bu önemli bilgilerin her ikisi de gururlu, yüksekten uçan Hırvat Havayolları'nın reklam broşürlerinde bulunabilir.

Hırvatların bin yıllık tarihlerinin yanı sıra, taş bir levhayla başlayan bir okuryazarlık geçmişi vardır. Taş on birinci yüzyılda oyulmuş, Baska denilen yere yakın bir yerde keşfedilmiş ve dolayısıyla ona Baska Taşı adı verilmiştir. Hırvatlar bu başlangıçtan o kadar mutludurlar ki o ana kadarki hiçbir şey (taş birinin kiliseye bir arazi bağışladığı gerçeğinin belgesidir) bu sembolün önemini gölgeleyemez. Dolayısıyla Hırvatların sembolü varken başka ulusların edebiyatları olduğunu söyleyebiliriz. Baska Taşı'nın imitasyonları hediyelik eşya olarak satılmaktadır ve bu şekilde Adriyatik sahilinde geziye çıkan her turist kendisi için bu başlangıcı satın alabilmektedir.

Baska Taşı, zarif kravat ve tükenmezkalem: Hırvatistan'da bu kadar çok yazar olması şaşırtıcı değil. Bugün Hırvat Yazarlar Birliği'nin 536 üyesi var. Hırvatistan istatiksel olarak yazarlar için gerçek bir cennet. Ve sadece istatiksel olarak değil. Şimdi gelin, herhangi bir yazar olmaktansa Hırvat bir yazar olmanın neden daha iyi olduğuna ilişkin temel nedenleri belirlemeye çalışalım.

1. Dil Sayesinde

Kesinlikle, dil sayesinde. Çünkü Hırvat bir şairin çok uzun zaman önce söylediği gibi bu "fırtına koparan, tınlayan, çınlayan ve şarkı söyleyen" bir dildir. Hırvatların, Bosnalıların, Sırpların ve Karadağlıların konuştuğu ve yazdığı dil bugün resmi olarak Hırvat, Sırp ve Bosna dillerine bölünmüştür.

Onurlu dilbilimciler Hırvatça, Sırpça ve Boşnakça'nın gerçekten de sadece politik öneme sahip lehçeler olduğunu onaylarlar; ancak ne yazık ki pek fazla onurlu dilbilimci bulunmamaktadır. Ancak yakın zamandaki bu dilbilimsel ayrılık pek çok avantajı da beraberinde getirmiştir. Dil "ulusal kimliğin özü" olarak Ulusal Özün Savunması İçin Komiteler ile birlikte bir devlet meselesi haline gelmiş ve bu da bu tözün sermayedarı olan yazarlara yeniden önem verilmesiyle sonuçlanmıştır. Yazarlar rekabetin ortadan kalkmasıyla derin bir nefes almışlardır: Kendi kasabanda yazar olmak üç kasabada birden yazar olmaktan daha kolaydır. Artık Hırvat yazarların eserleri Sırpça ve Boşnakça'ya çevrilebilir ve pek fazla çaba sarf etmeden uluslararası bir kariyere sahip olabilirlermiş gibi görünüyor. Hırvatistan'ın büyük bir bölümü Dalmaçya'yı içine alıyor ve buradaki insanlar biraz farklı bir lehçeyle konuşuyorlar. Bu lehçe de politik bir önem kazanıp, bir dile dönüşecek olursa Hırvat yazarlar bu "malzeme"yi de kullanabileceklerdir.

Hırvat dilinin kendisine ait dilbilimsel olanaklar sonsuz olmasına rağmen bazı Hırvat yazarlar "işgalci"lerin dilinde, yani İtalyanca ya da Macarca olarak da eserler vermişlerdir; hatta nadiren bir vatan haini, Sırpça bile yazmıştır. Dolayısıyla Ivo Andriç gibi bazı yazarların çalışmalarının üçte ikisi Hırvat edebiyatından çıkarılmıştır. Andriç Hırvat bir şair olarak anılmayı sürdürmüştür ama Sırplar ve Bosnalılar onu bir edebiyatçı ve Nobel Ödülü sahibi olarak paylaşmak durumunda kalmıştır.

Hırvatlar dillerini severler ve bir yabancıya Hırvat dilinin sıra dışı güzelliğini nasıl göstereceklerini bilemediklerinde ses taklidini başvurur ve birkaç örnek alıntılarlar (*I cvrci, cvrci cvrcak na cvoru crne smrce*, "Bir cırcırböceği siyah bir çam ağacının dibinde cıvıldıyor"). Yabancılar anında mat edilir.

Hırvat bir yazar olmak dilin kendisinin öneminden, özündeki güzellikten ve dünyadaki hiçbir dilin, özellikle de

Sırpça'nın böylesine zengin bir ses taklidine sahip olmamasından ötürü iyidir.

2. Esneklik Sayesinde

Hırvat yazar pek çok farklı eğilimi olan biridir. Bu yüzden Hırvat bir yazar başkan olabilir ve her başkanın prensipte şair olduğu tezini kabul edersek bu çok da ayrıksı bir durum değildir. "Bana zulmedildiğinde, hatta insanlar beni düzmece bir araba kazasıyla öldürmeye çalıştıklarında bir yabancı bana şöyle dedi: Biliyorsunuz, Profesör-General, bir Hırvat olmasaydınız Nobel Ödülü'nü kazanırdınız." Yetenekli Hırvat yazar ve başkan Franjo Tudjman ölmeden önce böyle söylemişti. Bugün Hırvat bir yazar başkan olarak değilse de bir kültür ateşesi olarak kendine kolaylıkla iş bulabilir; çünkü Hırvatistan'ın tüm dünyaya yayılmış yüz seksenden fazla elçiliği bulunuyor.

Hırvat kültür ortamı dinamik ve esnektir ve bu yüzden de başka yerlerden çok daha heyecan vericidir. Örneğin ben polislerin şefi olan bir editör ve ücretli bir devlet askerlik danışmanı olan bir estetik profesörü tanıyorum. Yanı sıra hümanist olan pek çok hırsız ve hırsız olan pek çok hümanist; savaş suçlusu olan yazarlar ve yazar olan savaş suçluları tanıyorum. Hatta edebiyat dünyasından sadece yazarlık yapmak istedikleri için silinen yazarlar tanıyorum.

Hırvat bir yazar olmak güzeldir çünkü hayatınız hiçbir zaman sıkıcı geçmez.

3. Yenilenme Sayesinde

Hırvat yazarın diğer yazarlar karşısında büyük üstünlüğü vardır; çünkü Hırvat edebiyatı başından itibaren yeniden yazılmaktadır. Büyük Hırvat ulusal miti, Hırvat okuryazarlığının Baska Taşı'yla sembolize edilen başlangıcıdır; bu yüzden Hırvat yazarlar bilinçaltında bu taşa dönmeyi sürdürürler.

Belki de genç ve dinamik Hırvat devletinde en çok değer verilen mesleğin kütüphanecilik olmasının nedeni de budur.

Hırvatlar bir edebiyatları olması gerektiğinin fazlasıyla farkındadırlar, her şeyden önce diğer Avrupa devletlerinin, hatta Sırpların bile bir edebiyatları olduğu için ve bu yüzden edebiyat ve kültür Hırvat kültür çevrelerinin sürekli olarak dikkat ettiği konulardır. Kütüphaneciler kütüphaneleri uygunsuz, sakıncalı ve modası geçmiş kitaplardan harıl harıl temizlerler. Edebiyat tarihinin gözden geçirilmesinin, yenileştirilmesinin ve canlandırılmasının en çarpıcı örneği okul çocuklarının bazen kütüphanecilere kitapları çöpe taşımakta yardım etmeleridir.

Aslında Hırvat yazarların kökenleriyle uzlaşması, örneğin heykeltıraşlar için olduğundan çok daha kolay olmuştur. Sırp olduğu anlaşılan Hırvat bir heykeltıraş düşüncesizce, Hırvat topraklarına dikilen tüm heykellerini yıktırmıştı. Heykeltıraşın uluslararası bir üne sahip olduğu gerçeğinin, yerel sanat hayranlarının çalışmasını çöpe gönderme konusundaki ortak kararında hiçbir rolü olmadı.

Hırvat yazarlar tavırlarını, fikirlerini, hatta biyografilerini sıklıkla değiştirirler. Herhangi bir edebiyatın kurumsallaşmadığını söylemek mümkünse, bunun Hırvat edebiyatı olduğu söylenebilir. Örneğin bir yazarın yasaklanması için kültür bakanının açıkça şu ya da bu yazarı umursamadığını söylemesi yeterlidir. Diğer yazarlar meslektaşlarının biyografilerini değiştirmeye yönelik bu sürece memnuniyetle destek olurlar. Bu, yazarların kendisi için de sıra dışı biçimde heyecan verici ve yenileyicidir.

4. Açıklık Sayesinde

Hırvat edebiyatının kapıları her zaman herkese açık olmuştur. Bugün Hırvatistan'da, Hırvatistan'ın tam anlamıyla ifade özgürlüğü tanıdığı aktif bir Boşnak yazar, bir Saraybosna göçmeni, hatta Adriyatik sahilindeki yazlık evleri kimse tarafından yasadışı biçimde işgal edilmeyen iki Sırp yazar bulunmaktadır. Birinin Hırvat bir karısı, diğerinin Hırvat bir

annesi olduğu doğrudur; ancak edebiyatın kendisi söz konusu olduğunda bunlar küçük ayrıntılardır.

Hırvat kasabası Pula kendi edebiyat tarihinde, burada 1904 yılının Ekim ayından 1905 yılının Mart ayına kadar İngilizce öğreten James Joyce'la ilgilenmiştir. Joyce'un fiziksel görünüşü Hırvatistan sayesinde iyiye doğru evrilmiştir: Joyce Pula'da kesin olarak dişlerini yaptırmış ve bıyıklarını son modaya uygun olarak tıraş ettirmek için bir semt berberine gitmiştir. Joyce'un Pula'da kalışından (dişlerini yaptırdığından ve artık sevdiği soğan çorbasını rahatsız olmadan yiyebildiğinden bahsetmesi dışında) söz etmediği doğrudur. Ancak Hırvat tarafında, burada kalmış olmasına ilişkin zengin bir bilgi kaynağı mevcuttur. Hırvatistan'da edebiyat ile ilgili bölümler, Hırvat yazarların James Joyce ve diğer ünlü İrlandalı yazarlarla yan yana durduğu akademik çalışmalarla doludur; çünkü Hırvatistan ve İrlanda yüzyıllarca güvenilmez ve baskıcı federal yapılardan bağımsız olmak için çalışmış küçük Katolik ülkelerdir. Tanrı'ya şükür, Hırvatistan yakın zamanda düze çıkmıştır; ama İrlanda hâlâ eziyet çekmektedir.

Hırvatistan'da ortaya çıkan bir diğer kişi de, Vrsar'da belsoğukluğuna yakalanan Kazanova'dır. Sonra bir de, Venedik'teki ölüm yolunda, daha sonra Tito'nun inziva yeri olarak bilinen, Hırvat adası Brioni'ye ayak basan bir edebiyat karakteri olan Gustav Aschenbach vardır.

Amerika'da Croatan [Hırvat] adında bir Kızılderili kabilesi olmasına rağmen (bu kabile Yerli Amerikalıların statüsünü kazanmakta biraz güçlük çekmiştir; çünkü kökenlerinin Kuzey Carolina sahillerinde yolunu kaybeden ve yerel kadın popülasyonuyla "uluslararasılaşan" bazı Dalmaçyalı denizcilere dayandığına dair bazı kanıtlar vardır) öylece Amerikalı yazara dönüşen hiçbir Hırvat bulunmamaktadır. Ancak Amerikalılar böyle bir eğilim hissettikleri an birer Hırvat yazara dönüşebilirler. Julienne Eden-Busiç bir Amerikan hapishanesinde Hırvat kocası Zvonko Busiç-Taiko'yla birlikte on üç yıl geçiren

Amerikalı bir teröristti. Bu önemli yazarın biyografisinde belirleyici iki tarih vardır. İlki 1970'lerde, Julienne'in bir Hırvat gökdeleninden bildiriler saçarak Hırvatları bağımsızlıkları için savaşmaya çağırdığı gündür. Diğeriyse, kocasıyla birlikte, New York'a gitmek üzere olan bir uçağı (yollara aynı bildirileri saçarak) kaçırdığı gündür. Amerikalı bir polis öldürülmüştür. Julienne hapishaneden çıktığında Hırvat vatandaşlığına terfi ettirilmiş, cesareti ve Hırvatistan'ın namını yurtdışında yürütmesiyle tanınmış ve Washington'daki Hırvat elçiliğinde danışmanlığa getirilmiştir. Julienne sonrasında Hırvatistan'a dönmüş ve yeni Hırvat devletinin güvenliğinden sorumlu bir askeri birimde çalışmaya başlamıştır. Julienne 1995'te otobiyografik romanı *Lovers and Lunatics*'i yayımlamış, roman Hırvat dilinde iki baskı yapmış ve Hırvatistan'ın önemli bir edebiyat ödülünü almıştır. Bu eski Amerikan vatandaşı Adriyatik sahilinde Hırvat vergi mükelleflerinin parasıyla Hırvat ordusu tarafından kendisi için inşa edilen bir villada yaşıyor ve yeni romanı *Lovers and Lunatics, Part II* üzerinde özenle çalışıyor.

5. Dağcılık Sayesinde

Hırvatların küçük bir ulusun temsilcileri olarak boyut konusunda saplantılı olmaları oldukça anlaşılır bir durumdur. Konuşurken "anıtsal bir ruh", "bir ahlak anıtı", "dev bir ruh", "Hırvat bir titan" ifadelerini kullanmaktan hoşlanırlar. Herhangi bir yazarın özgüven sorunu olduğunda Hırvatistan bununla yakından ilgilenecektir.

Hırvatlar sıklıkla edebiyatlarını yükseklere taşırlar ve bunu yapmak için dağcılık metaforları kullanırlar. Ancak ne de olsa denize yakın insanlar oldukları için sıklıkla, kullandıkları metaforları karıştırırlar. Önemli bir Hırvat entelektüeli, Hırvat üniversitelerinde ve yabancı üniversitelerde Hırvat edebiyatı profesörü olarak çalışan S.L. Hırvat edebiyatından şu şekilde söz eder: "Bir anne nasıl ki neredeyse şaşmaz bir biçimde, öğ-

renme güçlüğü çeken çocuğunun kırılgan, zayıf, hasta olmasını ve özel sınıflara yerleştirilmesini tercih ediyorsa ben de her zaman değil ama sıklıkla ve görev bilinciyle, entelektüel anlamda ve ruhen yönlendirildiğim Hırvat edebiyatını Himalayalar'a tercih ederim. Hırvat edebiyatının kendi doruk noktaları, kendi deniz fenerleri vardır. Belki de Himalayalar'la kıyaslandıklarında ikinci sınıftırlar ancak Himalayalar'a duyulan özlemin tezahürüdürler. Himalayalar'dan doğal olarak akan serinlik, kayıtsızlık ve gurur sakince taşınmalıdır: Avrupa yükseltileriyle sessiz diyalogumuzu sürdürecek olursak yeni deniz fenerlerinin kendi istekleriyle, neredeyse hiç dış diyalog ya da propaganda olmaksızın, kendilerini de zenginleştirecek olan 'Söz'ümüzü duyacakları zaman gelecektir." Profesör S.L. öğrencilerine tek bir fikirle desteklenen bir Hırvat edebiyatı sevgisi aşılar: "İnsan ruhuna ilişkin bir fenomen olarak edebiyatın dikey bir ekseni vardır ve eğer onunla gerçekten diyalog kurmak istiyorsanız buna yalnızca devler, yalnızca Himalayalar erişir. Dostoyevski benim Himalayalar'ımdan biriydi ve hâlâ da öyledir" diye ekler Profesör.

6. Ahlak Sayesinde

Hırvatistan Nepal değildir. Başkent Zagreb, Zagreblilerin yüksekliğinden ötürü "Gökdelen" dediği on katlı bir binayla övünebilir. Dolayısıyla Hırvatlar doğal olarak zirveye hayranlık duyarlar. Konuşmalarında "ruhsal zirve" ya da "ahlaki zirve" gibi kavramları şaşırtıcı bir sıklıkla kullanırlar. "Şuna baksana, işte ahlaki bir zirve" derler.

Tipik bir örnek Hırvat Yazarlar Birliği Başkanı'dır. Yaklaşık on yıl boyunca "ahlaki bir zirve" olarak yazarlardan "uluslarının ahlaki vicdanı" olmalarını istemiştir. Söyledikleri pek çok kişinin hoşuna gitmiş, o "vicdan" ve o "zirve" olmak için çabalamışlardır. Bunu yapan, erkek yazarlardır elbette. Hiçbir kadın hiçbir dönemde "zirve" kelimesiyle birlikte anılmamıştır.

Bu arada, zirveye meydan okuyan, Hırvat Yazarlar Birliği Başkanı'mn hayat boyu muhafaza edilebilecek, her yazarın gerçek edebiyatın nasıl olması gerektiğine ilişkin bir hatırlatıcı olarak masasında bulundurması gereken, "ahlaki zirve" isimli heykelciklerinin yapılmasına ilişkin önerim şaşırtıcı biçimde hiç ilgi görmedi. Belki de Hırvat yazarların çoğunun bir çalışma masası olmadığı içindir.

7. Önemleri Sayesinde

Günlük Hırvat gazetesi *Morning Paper*, boyut ve önem ölçmeye ilişkin saplantılarının bir parçası olarak, *Time* dergisinden ilham alıp bir okur anketi yaptı. *Time,* Albert Einstein'ı yüzyılın insanı seçti; Hırvatların seçtiği yüzyılın insanıysa Tito'ydu. Küçük Hırvat edebiyatının kendisini edebiyat diye adlandırmasına yetecek kadar kitabı tek başına yazan bir adam olan Miroslav Krleza müthiş biçimde dokuzuncu sıraya yerleşti. İkinci sıra Hırvat başkanı ve bir diğer yetenekli yazar Franjo Tudjman'ın oldu. Bir savaş suçlusu olan Gojko Susak mutevazı on dokuzuncu sıraya yerleşirken, daha büyük başka bir savaş suçlusu, Ante Paveliç on altıncı oldu.

Pek çok Hırvat kendisi hakkında yazdıkları yüzünden Bay Krleza'dan hoşlanmasa da, oportünistler kendisini oportünizmle, yarı-entelektüeller âlimlikle ve yeteneksizler yetenek fazlalığıyla suçlasalar da oy veren Hırvatlar yüce gönüllülükle, büyük yazarlarını dokuzuncu sıraya yerleştirdiler. Hırvatların çoğu sadece kitapların değil tuvalet kâğıdı haricinde tüm kâğıtların *toz toplamaktan* başka bir işe yaramadığına inansa da Miroslav Krleza dokuzuncu sıraya yerleşmeyi başardı. Hırvat bir yazar olmak iyidir çünkü üçüncü binyılda dokuzuncu sıraya yerleşme şansınız son derece yüksektir.

8. Cinsellik Sayesinde

Hırvat yazarlar ağırlıklı olarak erkektir. Hırvat bir yazar olmak seksidir. Edebiyatın işleri oluşu, erkek Hırvat yazarları

çekici kılar, onların özgüvenini artırır ve onlara bir yeri doldurulamazlık duygusu verir. Bunların tümü de seks yaşantısı için çok iyidir. Hırvat yazarların pek çoğu yaşamları boyunca pek çok kez karılarını boşayıp yeni kadınlarla evlenirler. Hırvat yazarlar sadece tüm yazarlar gibi ölümsüz değildirler, aynı zamanda uzun bir süre genç de kalırlar. Kırk yaşındakiler için "en genç yazarlarımız" denilirken elli yaşındakiler "daha genç neslin temsilcileri"dir.

Erkekseniz Hırvat bir yazar olmak iyidir. Hırvat kadın yazarlar seksi değildir. Sadece çok sessiz ve uyumluysalar Hırvat bir yazar olabilirler.

9. Yine Cinsellik Sayesinde

Hırvat bir yazar aslında aynı kimlikte iki ayrı yazar taşır; biri sadisttir, diğeriyse mazoşist. Bu yüzden Hırvat edebiyatının her zaman iki temel konusu olmuştur: Hırvat toplumu adaletsiz biçimde, uyum sağlayamayan düşünen bireye zarar verir ve Hırvat toplumu adil biçimde, uyum sağlayamayan düşünen bireye zarar verir. Hırvat edebiyatının sürekliliğinin nedeni bu ikisi arasındaki etkileşimdir.

Son on yılda, düşünen birkaç birey Hırvat toplumundan dışlanmıştır; ancak diğer bireyler Hırvat toplumuna entegre edilmiş, hatta kendilerine düşünecekleri bir alan verilmiştir. Ölmüş yazarlardan birinin anıtı zarar görmüşken, başka bir ölmüş yazar kendi anıtını diktirmiştir. Yazarlardan birinin evi havaya uçmuş, başka bir yazar yeni bir ev almıştır. Pek çok yazar silah zoruyla tehdit edilmiş, medyada alenen itibarsızlaştırılmış, isimleri okul müfredatından, çalışmaları kütüphanelerden çıkarılmış; ancak başka yazarlar kitaplarını yayımlatmış ve terfi etmişlerdir.

Farklı edebi akımlarda gelişen diğer edebiyat türlerinden, trendlerden ve tarzlardan farklı olarak Hırvat edebiyatı sadomazoşizm denilen kendi özgün edebi akımında gelişmiştir.

Hırvat edebiyat yaşantısı sıra dışı biçimde ufuk açıcıdır.

10. Farklılık Sayesinde

Hırvat bir yazar olmak için en önemli gerekçe bunun Sırp bir yazar olmadığınız anlamına gelmesidir. Aynı şey Sırp yazarlar için de geçerlidir; Sırp yazar olmanın en geçerli nedeni Hırvat olmayışınızdır. Aslında Hırvat bir yazar olmanın neden daha iyi olduğuna ilişkin en önemli on nedenin tümü Sırp yazarlara uyarlanabilir. Bosnalı yazarlara da. Diğerlerine de.

2000

KUYRUKSUZ BİR YAŞAM

"Biri onu almış olmalıydı" dedi Eeyore. "Nasıl seviyorsa" diye ekledi uzun bir sessizlikten sonra.

Sürgündeki Yazar

Düş

Kâğıtsız, işsiz, mülksüz ve daimi bir adresten yoksun yaşıyorum.

Darryl Pinckney

Bir rüyam vardı. Havaalanında birini bekliyordum. Sonunda beklediğim kişi, ben yaşlardaki kadın belirdi. Birlikte taksiye binmeden önce ona sordum: "Bagajınız yok mu?"

"Hayır, sadece yaşagajım var!" dedi kadın.

Rüyadaki benzerimin söylediği cümleyi şöyle tercüme edebiliriz: Hayat yanımda taşıdığım tek bavuldur.

Telif Hakkı

Çok fazla evsizin olduğu yarı barbar bir uygarlıkta sanatı yaratanların evsiz şairler ve diller arasında gezinenler olması normaldir. Eksantrik, ilgisiz, nostaljik, alenen zamansız...

George Steiner

Savaşların, işkencenin, terörün, soykırımların, devrimin, totaliter sistemlerin olduğu, haritaların değiştirildiği, devletlerin ve devlet sınırlarının oluşturulduğu ve yok edildiği, kitlesel göçlerin gerçekleştiği bir yüzyılda, yirminci yüzyılda, yazarların gerçekten de sürgün konusunda bir telif hakkı yoktur. Ancak, yazarlar istatiksel olarak en önemsiz ve güvenilmez tanıklar olmalarına rağmen dünyanın kültür haritasına ayak izlerini bırakan nadir göçmenlerdir.

Bir yazar konuyu çifte sürgünlük konumundan irdeler: gerçek bir sürgün olarak ve kendi "sürgünlük denilen durum"unun yorumcusu olarak (Brodski).Yazar kişisel kâbusunu yazıyla mantıklı kılmaya çalışır; sürgünlüğünün korkularını yazıyla dindirmeye çalışır; dağılmış yaşamını yazıyla bir düzene koymaya çalışır; içine girdiği kaostan yazıyla çıkmaya çalışır; içgörülerini yazıyla biçimlendirmeye çalışır; kendi acısını yazıyla hafifletmeye çalışır. Bir sürgünün yazılarına belki de bu içsel çaba yüzünden kabaca post-travmatik bir çözülmeyle karşılaştırılabilecek özel bir tür "soğukluk" damgasını vurur. Bir yazarın yazıları sıklıkla "endişeli", parçalara ayrılmış, açık ya da gizli biçimde tartışmalı, anlamsal açıdan çokdeğerlikli, ironik, self-ironik, melankolik, huzur bozucu ve nostaljiktir. Bunun nedeni sürgünün kendisinin bir tür nevroz, bitmeyen bir değerleri sınama ve iki yarı dünyayı karşılaştırma süreci oluşudur: geride bıraktığımız ile sonunda ulaştığımız dünyayı. Sürgüne gönderilen yazar uçta duygular yaşar: Sürgün bir kendine acıma ama aynı zamanda münferit bir isyankârın cesaretine sahip olma (Gombrowicz), özgürlükten sarhoş olma (Eberhardt) ama bunu gizli bir teslimiyet içinde yapma duru-

mudur; sürgün bir "sarhoşluk akademisi" (Cioran) ama aynı zamanda bir "alçakgönüllülük dersi"dir (Brodski).

Janr

Sürgün klasik olarak, emri yukarıdan verilen bir cezaydı, tıpkı Âdem ve Havva'nın insanlık tarihini başlatan ilk sürgün cezası gibi.

Mary McCarthy

Sürgün edebi bir durumdur; size sadece zengin bir edebi alıntılar menüsü sunmaz, kendisi de bir edebi alıntıdır. Hıristiyanlıkta dünya tarihi bir sürgün öyküsüyle başlar. Sürgün aynı zamanda kayıp oğlun, ihanetin, kovulma ve kınanmanın, çift olma ve rol değiştirme mitinin, Odysseus mitinin, Faust ve Mephistopheles'in öyküsünün meselidir. Sürgün evden atılma, ev arama ve eve dönüş üzerine bir peri masalıdır; yanı sıra Aptal Ivan hakkında bir Rus peri masalı, büyümekle ilgili bir hikâye, bireysel isyana dair romantik bir epiktir. Metamorfozla ilgili sıra dışı ölçüde cazip bir mittir.

Yanı sıra sürgün bir tarz, bir öyküleme stratejisidir. Kırılmış bir yaşam sadece parçalar halinde anlatılabilir (Rilke); "bazı edebi janrlar ve tarzlar tanımları gereği sürgünde deneyimlenemez". Sürgün durumunun kendisi "bir yazarı pek çok perspektife zorlayarak" geleneksel olanlardan farklı janr ve tarzları destekler (Milosz).

Okur, yazara alışır ve sürgündeki yazar, okura elini uzatır. Yazarın aklına kendi yaşam öyküsünün itibarını zedelemek gelmez; zaten, okuru da böyle bir şeyi affetmez. Bu yüzden yazar ve okur birlikte, sürgün teması etrafında etkileyici bir münhasırlık aurası oluşturur. Nadir denilemeyecek sıklıkta sürgün kavramını romantikleştirirler, bir aşk hikâyesiymiş gibi. Gerçekten de aşk hikâyesi ile sürgünün hikâyesinin janrı bir anlamda benzerlik gösterir: ikisinin de ağzında bakla ıslanmaz.

Bu yüzden sürgünün önemli yanı, bürokratik yanı, her zaman gölgede kalır. Hiç kimse, hatta sürgünün kendisi bile, bü-

rokrasiyle acı verici karşılaşmaların öyküsünü dinlemek ya da Walter Benjamin'in sırf belgeleri olmadığı için kendini öldürmüş olabileceğini düşünmek istemez.

Bir aşk hikâyesinin gerçek içeriği özlemdir ve hikâye özlem bittiğinde sona erer. Bir aşk hikâyesi evlilikle sonlanır; sürgün ise adamın başka bir ülkeden pasaport almasıyla.

Düzgün İnsanlar Evlerinde Otururlar

Siz sürgün edilenler, her şeye hazırlıklı olun. Fırlatıldınız ama özgür bırakılmadınız.

Victor Hugo

Devletler evrak peşinde koşanlardan hoşlanmazlar. Her türden her devlet başka tüm devletlere saygı duyar; bir bürokrat başka bir bürokrata saygı duyar. Bu yüzden göçmen, oturma izni almak için uzun, işkence gibi bir bürokratik süreçle cezalandırılır. Düzgün insanlar devletlerini ya da eski ebeveynlerini öylece terk etmezler. Düzgün insanlar evlerinde otururlar.

Sınırları kaldırılmış bir dünyaya ilişkin ütopyalar, Khlebnikov'un şairlerin dünyanın herhangi bir yerinde bir odaya sahip olmaya hakları olduğuna dair fikri, daha kötü dünyalardan daha iyi dünyalara büyük göçler, hatta bir yaşam tarzı olarak göçebelik, hatta turizm; hepsi aynı şekilde, sonunda bürokratik düzenlemelerin duvarına çarpar. Burada, göçmenin duvara bakan yüzüyle de yeni bir alan açılır: tevekkül ve umutsuzluğun, üretim ve tahrifin, taklitçilik ve ikiyüzlülüğün alanı. Sadece aptallar rüzgâra karşı işer, sadece aptal insanlar dağılmış yaşamlarını daha da güçleştirir, sadece dik kafalılar haklarının sınırlarını sınar. Sadece isyankârlar her durum karşısında sabırsız olur; ama öte yandan, isyankârlar göz ardı edilebilir bir azınlıktır. Pragmatistler bürokratik süreçlerden direnmeden geçer, sıradan evrak takipçileri sakince amaçlarına ulaşırlar ve mafya sınırlardan yağ gibi kayar. Öte

yandan sürgün edilen yazardan sıklıkla, herkesin önünde ülkesini neden terk ettiğini açıklaması istenir. Öyle görünüyor ki bir suçlu için "kozmopolitanizm" işle uyumlu bir yaşam tarzıdır; ancak yazar için sıra dışı bir durumdur.

Kişisel olarak ben ne bir göçmen ne mülteci ne de sığınacak yer arayan biriyim. Bir noktada, ülkesi artık kendisine ait olmadığından daha fazla orada yaşamamaya karar vermiş biriyim.

İyi Kızlar Cennete, Kötü Kızlar Her Yere

Bir sürgün ya da köklerinden koparılmış bir aylak olmama (bir serseri olmama rağmen) iddiasında bulunmamın nedeni romantik ağıt mitini üzerine geçirmiş sürgün kavramından tiksinmemdir.

Breyten Breytenbach

Bir keresinde yazar bir arkadaşımı, Doğu Avrupalı bir yazarı, bir gazeteciye ailesinin fotoğrafını gösterirken ilgiyle izlemiştim. Derin duygularla, kendisinin, karısının ve çocuğunun uyumlu bir düzende oturduğu bir fotoğraf üretmişti. Yalan söylüyordu. Fotoğraftakiler, ikinci karısı ve ondan olan çocuğuydu; ilk çocuğu bile değildi! Yazar o günden sonra üçüncü evliliğini de yapmıştı ve üçüncü çocuk da yoldaydı. Sıradan bir hayatı olan bir insan imajı çizme tutkusu öylesine güçlüydü ki yazarın kendisi dahil hepimiz söylenenlere inandık.

Tüm bu gösteride beni etkileyen, kendini takdim ettiği sahneydi. Yazar imajını genel olarak kabul gören standarda uyarlamıştı. Bu fotoğrafı yanında taşıyordu çünkü ilk karısı çok yaşlıydı (bundan utanıyordu) ve çocuk da yaşça çok büyüktü (dolayısıyla kendisi yaşlıydı). Üçüncü karısı kendisine göre çevresindekilerin ciddiye almayacağı kadar gençti. En uygunu, ikinci karısıydı.

Sürgünde kadın bir yazar, yalnız, çocuksuz, cüzdanında fotoğraf, hatta hayvan fotoğrafı bile taşımayan bir yazar, sürgün edilen yazarlar arasında en alt basamakta yer alır. Çünkü edepli kadınlar evlerinde oturur.

Muhtemelen bu yüzden, Zagreb'den ayrılırken annem elime cüzdan boyutunda küçük bir albüm tutuşturdu; albüm seçtiği aile fotoğraflarıyla doluydu.

"Bunu yanına al" dedi. "Böylece insanlar sorduğunda gösterecek bir şeylerin olur... Böylece dünyada yalnız olduğunu düşünmezler..."

Bir Projeksiyon Perdesi Olarak Sürgün

Sürgün normalde yaşam boyu sürecek olan bir şeyi size bir gecede yaşatır.

Joseph Brodski

Sürgün edilen yazar kayıtsızlıkla karşılanmaz. Hayatının seçimi olan sürgün sadece ayrıldığı çevredeki insanları değil, şimdi bulunduğu yerdeki insanları da kışkırtır. Sürgünün politik yönü, herkesin bir yazardan beklediği ve dolayısıyla sıkıcı olan bir şeydir; sürgünü çekici kılan şeyse, sürgün fikrinin kendisidir. Kendini uzaklaştırma fikri gizlice herkesi ayartır. Sürgün bütüncül bir değişimdir; farklı bir yaşam elde etmektir; bir gün farklı bir yerde, farklı bir ülkede, belki de farklı biri olarak uyanmanın nasıl bir şey olacağına dair düşü gerçekleştirmektir. Sürgün hayal edilen bir tür denemedir: hepimizin yaşam sınavında kendimizi denemeye dair gizli bir özlemi vardır. Sürgün bu dönüşümün hayalidir.

Sürgünün Yerini Alanlar

Nerede o eski sürgünler...

Joseph Brodski

Sonunda Tanrı'nın ve ideolojilerin yalnız bıraktığı, kendi başına mümkün mertebe ayakta kalacak olan insanın elinde tek bir şey kalmıştır: kendisi, çıplak insan bedeni. "Pratik özgürlük" (Baudrillard) elde eden insan kendisiyle karşı karşıya gelmenin bir coşku ya da teslimiyet gerekçesi olması gerekip

gerekmediğini bilmez; çünkü çağdaş insanın yeni özgürlüğüyle en çok yapmak istediği şey kendinden kaçınmak gibi görünüyor. Günümüz kültürü kendini sürgün etme fikrini saplantı haline getirmiştir ve bu fikri sayısız biçimde ifade eder. Benliğin icadına ve yeniden icadına ilişkin kültürel saplantılar insanın kendini kendi teninde sınırlanmış hissettiğinin bir işaretinden başka bir şey değildir. Medya başka bir yaşama duyulan özlemi meşrulaştırır ve teşvik eder ve elbette bunu tüketicilerinin arzularını tatmin etmeye her zaman hazır bir endüstriyle yapar.

Tıp, özellikle de plastik cerrahi çağdaş insan için büyülü bir dönüşüm aracı olmuştur ve kişisel yeniden icat temasına ilişkin çeşitlemeleri sayısız ve imgeseldir. Cindy Jackson bir Barbie bebek gibi görünmek için düzinelerce operasyondan geçti. New York'ta yaşayan bir kadın sevgili Siyam kedisine olabildiğince benzemek için sayısız operasyona katlandı.

Kültürel dönüşüm saplantısı (ki bedenimiz bu saplantıya malzeme edebileceğimiz tek şeydir) spor salonları, diyet endüstrisi, bedeni şekillendirme teknikleri ve elbette modayla doyuruluyor. Ralph Lauren kendi kendini yaratmanın aslında insanın özgürleşmesinin son safhası olduğu fikrini destekleyerek, "Ne olmak istiyorsanız olma hakkınız var" der.

"Ruhani" dönüşüme ilişkin kültürel saplantı her türden guru, mutluluk hapı ve nasıl farklı olunacağına, nasıl değişileceğine ilişkin kitaplarla doyuruluyor. Psikoterapistlik yerini yeni bir uzmanlık alanına bırakmış durumda: "Koçluk." Ki koçlar kişisel hayatlara müdahale ediyorlar, yaşamda değişiklikler öneriyorlar ve özel yaşamın evrelerini yönetiyorlar.

Sahne değişikliğine özlem artık (yine sürgünün yerine geçen) turizmle değil hayali bir vekalet edici mimariyle dindiriliyor. Amerika'nın ve artan biçimde Avrupa'nın da Disneyleştirilmesi, spor ayakkabılarının multimedya bir ticaret mabedi olan Nikeland gibi mağazalarla, eğlence parklarıyla ve "tüketicilerin göçmenlere dönüştürüldüğü" alışveriş

merkezleriyle onaylanıyor. İçinde hareket ettikleri sistem onları tek bir yerde konumlandırmak için çok geniş ancak ondan kaçmak ve sürgüne farklı bir yerde gitmek için çok sınırlayıcı (Michel de Certeau).

Yirminci yüzyılın sonunda, insan kendi kendisinin favori oyuncağı haline gelmiştir. Ve kendini yaratmak ve yeniden yaratmakla, keşfetmek ve yeniden keşfetmekle meşgul etmektedir. Dolayısıyla bugün tüm muhteşem ütopyalar ve devrimler tek bir şeyde birleşmiştir: kişinin kendi bedeninde, kendi görüntüsünde ve kendi kişiliğinde devrim yaratması fikri.

Sürgün bir yaşam biçimi seçimidir, bir rol yapma oyunu değil. Modern kendini yeniden yaratma oyununda sürgünü turistten ve oyuncudan ayıran şey yine sürgünün belirleyiciliğidir. Böyle olmasaydı, hepimiz sürgünde olurduk.

Gerçek Bir Sürgün Asla Geri Dönmez

Anavatanımız sürgünde.

Miguel de Unamuno

Gerçek bir sürgün, bunu yapabilecek olsa bile, "anavatan" denilen yara iyileştiğinde bile nadiren geri döner. Aynı yolculuk neden tekrarlansın ki? Pek az kişinin iki sürgünü birden kaldıracak gücü vardır.

Bir keresinde Joseph Brodski'ye, Rusya'ya ziyaret için bile olsa tekrar dönüp dönmeyeceğini sormuştum. Cevap vermek yerine bana bir mektup gösterdi. Bu, adi bir Yahudi aleyhtarı mesaj içeren, kısa, buruşuk bir mektuptu. Mektubun isimsiz göndericisi, yazarı eve dönmeyi hiç düşünmemesi konusunda uyarıyordu .

"Bundan sonra nasıl dönebilirim?" dedi Brodski.

Beni şaşırtan şey bu tepkinin dokunaklı özelliğiydi; anlamı değil ifade edilme biçimiydi. Çünkü Brodski kesinlikle "sürgün sanatçılar" arasında yer almıyordu.

Sonraları, şairle yapılan söyleşilerin yer aldığı bir kitapta dokunaklı bir ayrıntıyla karşılaştım. Bir gazeteci kendisine aynı soruyu sorduğunda Brodski ona aynı mektubu göstermişti.

Ünlü sürgünün bir engele ihtiyacı olduğu açıktı. Kendi tedirginliğini, karmaşık duygularını, belki de halihazırda tüketilmiş bir öyküden bıkkınlığını nasıl açıklayacağını bilmiyor, belki de sadece, bunu yapmak istemiyordu. Bu yüzden Brodski, Rusya'ya dönüşüne ilişkin her soruya inandırıcı görünen, temel bir argümana sahip, dokunaklı bir pandomimden ibaret bir unsurla cevap veriyordu: aptal, buruşuk, isimsiz bir mektupla.

Sosisler Yüzünden

"Yerleşik", düşüşünün rahatlığına alışmış; bir sonraki adımı ne olacak? İki tür kurtuluştan, yani inançtan ya da mizahtan, birini seçme hakkı olacak.

E.M. Cioran

Bir tanıdığım, Soğuk Savaş sırasında göç eden Rus bir yazar, Batı Avrupa'da sıra dışı biçimde sıcak karşılanmıştı. Pek çok söyleşisinde, tıpkı "bir vampir gibi yandaşlarının kanını emen komünizm"le ilgili metaforu diline doluyordu.

"Sosisler yüzünden göç ettim" dedi sonunda.

"Ne demek istiyorsunuz?"

"Rusya'da hiç sosis yok."

Ahbabım alenen bir kurtulma eylemi gerçekleştiriyordu. Kısa bir süre sonra huzur bulmuştu; çünkü inatla sosislerle ilgili öyküsünden vazgeçmeyi reddetti. Adil olmayan biçimde ihmal edilen kitaplarını yayımladı. Medya kahramanları sever.

Sürgünler Bizim Gibi Değildir

Ne olursa olsun, siz bir yabancısınız.

Breyten Breytenbach

Bir keresinde akademik bir konferansa davet edilmiştim ve meslektaşlarımın önünde konuşacağım için mutluydum. Ben de sizin gibiydim dedim, senelerce bir üniversitede çalıştığımı açıklayarak.

Katılımcılar arasında ani bir tatminsizlik dalgası oluşmuştu. Farkında olmadan bir gaf yapmıştım. Sürgünlerin pek çok şeye izni vardır; ama *bizim* gibi, *normal*, sıradan insanlar olmaya değil. Kendi *normal*, düzenli yaşantımız için büyük bir bedel ödediğimizden, *biz*i kimse umursamıyor.

Seyircilerden biri benim sürgünümün gerçek sürgün olmadığını çünkü bir pasaportumun bulunduğunu, ülkeme dönmekte özgür olduğumu söyledi. Dövülmüş ya da hapse tıkılmış değildim, öyle değil mi? Sürgünüme kendi adını vermeliydim: süresi uzatılmış turizm.

Çek olan bir başka katılımcı bağırarak komünizmden kaçıp Almanya'ya gittiğini söyledi; ancak söylentilere göre ben komünizm sonrasından, demokrasiden kaçmıştım. Doğu Avrupalı sürgünlerin onurlu geleneğini gözden düşürmemeliydim.

Sonuç olarak, sürgünler kendi sürgünlüklerini tek değerli ahlaki seçim olarak görmekten hoşlanırlar. Bu yüzden *trajik* kaderlerinin diğer sürgünlerin kaderiyle karşılaştırılmasını kaldıramazlar. Sürgün olmayanlar da sürgünlerin bir zamanlar kendileri gibi insanlar olabileceği ihtimalini kabul edemezler; eğer öyle olsaydı bugün nasıl sürgün olabilirlerdi!..

Sürgünler Sizin Beklentilerinize Göre Yaşamazlar

Sürgünlük kıskanılası bir durumdur.

Edward Said

Batı Avrupalı bir yazar bir keresinde bana şöyle dedi: "Ama elbette bir gün geri döneceksin, öyle değil mi?"

"Neden döneyim ki?" dedim.

Yazarın dili tutulmuştu. Kendisi gayet normal olduğunu düşündüğü üzere yılın altı ayını İspanya'da, diğer altı ayını

Fransa'da geçirirken, bana anavatanıma bir dönüş buyurmuştu. Bu Batı Avrupalı yazar neden beni geri göndermeyi aklına koymuştu? Çünkü *Doğu Avrupalı* bir yazardım. Ve Doğu Avrupalı yazarlar mecbur kalmadıkça Batı'da yaşamazlar. Berlin'deki Amerikalı yazar, İrlanda'daki Alman yazar, Portekiz'deki Hollandalı yazar; bunların tümü kendi uzmanlık alanlarındaki insanlardan beklenen tarzda bir yaşam sürerler. Paris'te yaşayan Rumen bir yazar net bir politik gerekçesi olmaksızın bir *şüpheli*dir.

Sürgün sürgüne ilişkin fantezilerimizi yansıttığımız ekrandır ve bunu yapmamıza izin verdiği sürece sıcak karşılanır. Eziyet çekmiş biri, rejimin kurbanlarından biri, bir demokrasi savaşçısı, terk ettiği ülkedeki baskıyı kaldıramayan bir özgürlük sevdalısı olarak sıcak karşılanır. Basmakalıp halinden çıkar çıkmaz istenmez hale gelir; çünkü beklentilerimize ihanet etmiştir. Biz duyduğumuz sempatiyi ifade ederiz ve o da nankör bir karakter olarak kendisini besleyen eli ısırır.

Sürgün edilen yazar bazen kendisini bir yarış atı gibi hisseder. Arkadaşları, kendi yaşantılarından memnun olmayanlar, iyi niyetli hayranlar ve diğer sürgünler;hepsi de onun üzerine bahse girer. Çünkü sürgün aynı zamanda bir özgürlük düşüdür: nesnelerden özgürlük, aileden özgürlük, banal gündelik yaşamdan özgürlük. Sürgün bağımsız, yaratıcı ve dinamik bir yaşantının var olduğunun canlı bir kanıtıdır. Ama hiç kimse sürgünün özgürlüğünü nasıl kazandığını ve bunun için nasıl bir bedel ödediğini sormaz. Çünkü sürgün bir başkasının yansıtmasıdır. Kendisinin olduğu kadar.

Sürgün Bir Uyum Dersidir

Adamımız biraz yozlaşmış, neredeyse tanımı gereği.

Joseph Brodski

Sürgün çoğunlukla gönüllü olarak yapılan bir seçimdir. Politik anlamda kaldırılamayan durumlara tipik olarak hoşgörü

gösterilir: Pek çok insan kalır ve koşullara uyum sağlar. Sürgün uyum sağlamayı reddeden insandır.

Sürgünün uyum sağlamaktaki başarısızlığın bir sonucu olduğunu kabul edersek, sürgün bu durumda asosyal ve rahatsız türden bir insana dönüşür; bu durumda sürgün edilen kişi sürgünde kendi durumunun trajikomikliğiyle yüzleşir. Çünkü sürgündeki yaşam bir uyum sürecidir.

Kamusal, politik ve gündelik yaşamda söylenen yalanların bitimsiz dehşetine uyum sağlayamadığı için ülkesini terk eden biri olarak vatandaşlarımla yurtdışında karşılaşıyorum ve içlerinden pek çoğu, tıpkı evde kalanlar gibi yalan söylüyor. Yugoslav sürgünler (mülteci olmadıkları sürece) yönetimsel bir ayrıntıdan ötürü sıklıkla yalan söylerler: Şöyle ki, hiçbiri pasaportundan mahrum bırakılmamıştır. Evlerinde oturanlar da yalan söylerler; çünkü içlerinden pek çoğu aynı pasaportla sınırdan geçebilirdi. Yurtlarına geri dönmenin imkânsızlığı, Soğuk Savaş döneminin Doğu Avrupalı sürgünlerinde bir trajedi havası yaratmıştır. Kendileri için bir dönüş ihtimalinin oluşu Yugoslav sürgünleri bu auradan mahrum bırakır.

Sürgün edilen yazarların ek bir kendini takdim sorunları vardır; çünkü kendilerinden açık seçik ve alenen, *sürgün denilen durumu* anlatmaları istenir. Öte yandan hiç kimse beş küçük çocuğu olan, Bosnalı, yorgun düşmüş Müslüman bir kadına bir şey sormaz; çünkü her şey net bir biçimde ortadadır.

Sürgüne gönderilen yazarlar zamanla (içinde bulundukları çevrenin taleplerine göre) kendi biyografilerini yenilerler, kendi sürgünleri hakkında hayat hikâyelerini yazarlar; çünkü kendilerinden beklenen budur ve bunu kafalarına takmazlar. Zamanla pek çoğu çevrelerinde oluşan tipik sürgün görüntüsüne uyum sağlar. Pek çoğu sosyal bir tür olarak rollerini kabul eder.

Sayıca pek fazla olmayan, sürgündeki Yugoslav entelektüeller arasında, aslında savaşmak istemedikleri için kendilerini yurtdışında bulmalarına rağmen (komünizmin de kurbanları

olduklarından söz etmeyi unutmadan) Sırp ya da Hırvat ulusçuluğuna karşı verilen mücadeledeki rollerini memnuniyetle vurgulayanlar vardır. Belki de aslında karılarından kaçmış olmalarına rağmen aleni olarak *diktatörler*inden kaçtıklarını ifade edenler vardır. Milliyetçilikten kaçtıklarını iddia edenler vardır; ancak davet edildiklerinde, ulusal edebiyatlarını yurtdışında temsil etme rolünü memnuniyetle kabul ederler. Bir ders almışlardır: anti-milliyetçiliği oynamak kolay ama milliyetsiz kalmak zordur. Batı Avrupa bile farklı uluslardan olanlara hoşgörüyle yaklaşmayacaktır: Mağrur Batı Avrupalı çokkültürcülük ideolojisi, tanımlı etnik kültürel kimliklere kendini gerçekleştirme özgürlüğü vermek için aleni kültürel kimlikler ister.

Sonuçta yaşam kendilerine bu şekilde öğrettiği için devlet ve toplumlardan şüphelenen pek çok sürgünün bir ayağı bir devlette diğeri başka bir devlettedir. Hangisine ne zaman ihtiyacınız olacağını bilemezsiniz. Dolayısıyla yerel yalanlardan biri olan, sözde bağımsızlık olan sürgün, yeni bir tür yalana dönüşür. Sürgün edilen kişiler zamanla kendilerinden beklendiğine inandıkları görüntüye uyum sağlarlar. Size kendi seyircilerini çok iyi tanıyan profesyonel göstericileri hatırlatmaktan kendilerini alamazlar.

Sürgün Edilen Yazar ve "Anayurdu"

Hepsinden önemlisi, şikâyet etmeyin. Size gülerler. Şikâyetten sonra, kötü muamele hiçbir farklılık olmaksızın önceki gibi yeniden başlar; içine battığınız çamuru neden değiştiresiniz?

Victor Hugo

Bildikleri çevreden ayrılan insanların bunu, sonsuza dek ayrıldıklarına dair net bir fikirle yapmaları nadir görülen bir durumdur. Sonsuza dek olsun ya da olmasın, sürgün için ayrıldığı çevre (ki soyut bir "yurt" değildir bu) travmatik bir çevre olarak kalır.

Terk ettikleri çevreler sürgün edilen yazarları nadiren affeder. O gitmeden önce sürgünün kuklasını yakmış olmaları, yüzüne tükürmüş olmaları, toplum içinde kendisine saldırmış olmaları, normal bir yaşamı kendisi için imkânsız kılmış olmaları, onu tehdit etmeleri, gecenin bir yarısında onu ülke dışına çıkarmak için aramaları, diğerlerinin de bunu yapabilmesi için (ki keyifle yaptılar da bunu) telefon numarasını yayımlamış olmaları, onu kamusal yaşamdan silmiş, kara listelere almış, yayın yapmasını yasaklamış, aleni olarak aşağılamış, tüm titrlerini yok saymış, kitaplarını halk kütüphanelerinden ve okul müfredatından çıkarmış, onu *vatana ihanetle, ulusa düşmanlıkla* itham etmiş oldukları gerçeğinin ve tüm bunların yaklaşık yirmi yıl birlikte çalıştığı ve ilişkili olduğu meslektaş ve arkadaşlar tarafından yapılmış olmasının (bunların tümü tesadüfen bana da olmuştur) hiçbir önemi yoktur. Sürgünün çıkış noktası, basit biçimde haklı oldukları gerçeğidir.

Kalanların terk edenlere duyduğu ilgi hiçbir zaman bitmez; işkencecilerin tümü kurbanlarına yaklaştıklarını hisseder. İnatla kendi bakış açılarına bağlı kalanlar, yazarın sadece *vatanına ihanet eden biri* olmayıp aynı zamanda bu *vatanı* tüm dünyada satarak iyi yaşadığına da emindirler. Başka bir deyişle, her şeyin ötesinde, bunlardan para bile kazanmaktadır.

"Ne demek para kazanıyor?" diye sorar sürgün edilen yazar, "eve dönen" insanlara ilişkin hayali konuşmalarında.

"Vatanını tüm dünyada satıyorsun!"

"Bunu istesem de yapamazdım. Bizim ülkemiz küçük ve önemsiz bir ülke. Bu Arnavut sakızı satmaya benzerdi!"

"Nasıl?"

"Kimse sakızdan almaz."

"CIA her zaman alacaktır!" diye ısrar eder, memleketlisi istifini bozmadan, hem dünyanın jeopolitik haritasındaki yeri hem de CIA'nin ödeme gücü konusunda kesin biçimde ikna olmuş bir halde.

Vatanın ticari olarak beş para etmediği gerçeği bir sürgünün evdekilere yöneltebileceği en büyük hakarettir. Sürgün edilen yazarın gittiğinde ölmemiş olması, sadece hâlâ yaşıyor olmayıp aynı zamanda hâlâ para kazanıyor da olduğu gerçeği ise evdeki insanları tamamen deliye döndürür.

Zamanla hem *sürgün*ün hem de *terk edilen*in inandığı uçurum ortadan kalkar, görünmez olur. Anavatandaki çevre bir sürgünün yaşantısı ve kendisinin bir kurban olarak görüntüsüne ilişkin hayallerini besler. Hep yaşadıkları yerde yaşamayı sürdürdüklerinden ve buradan ayrılmayı akıllarına bile getirmediklerinden (düzgün insanlar evlerinde oturur!) kendilerini yirmi dört saat demokrasinin savaş meydanında yakanlardan ve *bazı insanlar* gibi, yabancı bir gazetede yayımlanan küçük makaleler yazanlardan değillerdir. *Bazı insanlar* hayatlarını onların çilesi üzerinden kazanırken, onlar çok çalışır ve ayın sonunu zor getirirler.

Bir an için kurban rolünde biraz rahatlayabileceğini ve kalan tek arkadaşının omzunda ağlayabileceğini, bir direniş olmaksızın kendi dilinde şikâyet edebileceğini, hayatta kalma mücadelesini betimleyebileceğini, *yurtdışında* kendisinin üzerine yığılmış tüm aşağılamaları sonunda listeleyebileceğini ümit eden sürgündeki yazarın ortalıktakileri toplayıp, geldiği yere, sürgüne dönmekten başka seçeneği kalmamıştır.

Milliyetçilik yüzünden ülkelerinden ayrılmış olanlar, sadece son derece uyumsuz oldukları için milliyetçilik ve sürgünün ayrılmaz olduğunu hatırlamakla iyi ederler. Sürgünün ayrılışıyla birlikte bireyciliği ortaklaşacılığa tercih ettiğini, "temelde süreksiz bir var oluş halini" (Said) yanlış bir ulusal sürekliliğe tercih ettiğini ve dolayısıyla köksüzlüğün özgürlüğünü "köklere" ve "beşik"lere tercih ettiğini, kaçtığı şeylerin açık biçimde "fikir babaları, temel, yarı dini metinleri, aitlik retoriği, tarihsel ve coğrafi simgeleri, resmi düşmanları ve kahramanları" (Said) olduğunu ve dolayısıyla, kendi özgür iradesiyle terk edilmiş kabilenin kendilerinden farklı olan ilk kişiyi taşlamaya

hazır olan o inatçı, kendini zehirleyen, agresif gürültüsünden kaçtığını hatırlaması gerekir.

Trajikomik Bir Paradoksun Tuzağına Düşmüş Yazar

Sürgündeki bir yazarın yaşantısı için bir janr belirlemek gerekseydi, bunun trajikomedi olması gerekirdi.

Joseph Brodski

Anavatanından bağımsız olan sürgündeki yazar birdenbire trajikomik bir tuzağa düştüğünün farkına varır. Terk ettiği ülkenin dışına çıkar çıkmaz tek kimliği o ülkenin temsilciliğidir.

Artık Hırvatistan'da Hırvat bir yazar olarak bulunmuyorum ama diğer yerlerde neredeyse istisnasız biçimde Hırvat yazar olarak nitelendiriliyorum. Kendi seçimim dışında, Hırvatistan'da kalsaydım olacağımdan *daha Hırvat* bir Hırvat yazara dönüştüm. Diğer bir deyişle, aslında olmadığım bir şey oldum.

Dünyanın geri kalanı neden bana Hırvat yazar etiketi yapıştırıyor? Çünkü açıkçası, beni başka nasıl etiketleyeceklerini bilmiyorlar. Herkes birinin yazarıdır, herkesin ait olduğu bir ülke vardır, herkes belirli bir dilde yazar... Öyleyse neden ulusal kimliklerin istatiksel olarak önemsiz bir örneğiyle uğraşalım ki?

Her yazarın arkasında anavatanı vardır. Edebi toplantılardaki, katılımcıların isimlerinin yer aldığı listeler Olimpiyatlar'daki yarışmacı listelerini çağrıştırır: her zaman, katılımcının adının yanında, parantez içinde, bir ülkenin adı yazılıdır. *Uluslararası* sözcüğünün bir yazarın isminin yanına, parantez içinde yazıldığını sadece bir kez gördüm ve ona o anda hayran oldum. Edebiyat toplantılarında Eurovision Şarkı Yarışması'ndaymışım gibi hissediyorum kendimi ve sunumumu yaptıktan sonra bir gong sesi ve şöyle bir anons duyacağımı düşünerek heyecanlanıyorum: Hırvatistan, beş puan! Bir gün başka insanların gayretle üzerime iliştirdiği etiketleri çıkaraca-

ğımı ve sadece kendi ismimle yaşayacağımı hayal ediyorum. Çünkü bu, sadece isim, herhangi bir yazarın kazanabileceği en büyük edebi tanınırlık. Diğer herkes için: Kıbrıs, beş puan; Polonya, iki puan; Belçika, on puan...

Sürgünün Avantajları

Yalnız olmak, yoksul olmak, muhtaç olmak, dışlanmak, her yerde evi olan bir yabancı olmak, başı dik ve tek başına, dünyayı fethe doğru yürümek...

Isabelle Eberhardt

Sürgün insan yaşamının yerleşik değerlerinin yapısöküme uğratıldığı gönüllü bir iştir. Bundan hoşlanın ya da hoşlanmayın sürgün herkesin yaşamını çevreleyen temel kavramları sınar: ev, yuva, aile, aşk, arkadaşlık, uzmanlık, kişisel biyografi kavramlarını. Ulaştığı ülkenin bürokrasisine karşı verdiği mücadelenin uzun ve meşakkatli yolculuğunu tamamladığında, nihayetinde belgeleri elde ettiğinde, sürgün yolculuğu sırasında edindiği gizli bilgiyi, devam etmesi gereken yaşam adına unutur.

Bir ev kadını olan Nermina tüm yaşamını Saraybosna'da geçirmiştir. İki kız çocuğu büyütür, kocasını kaybeder ve sonrasında da savaş başlar. Kızlarından biri Londra'ya kaçar, diğeri ise kendi kızıyla birlikte Amerika'ya. İkisi de hayatını yoluna koyar. Hana Londra'da yüksek lisans çalışmalarına başlar ve doktorasını tamamlar. Senada'ya, Bosnalı mültecilere sağlanan yardım paketinin bir parçası olarak yeşil kart verilir; o da, kızının kaydını bir üniversiteye yaptırır ve Los Angeles havaalanında bir iş bulur. Nermina Saraybosna'dan ayrılmayı reddetmiştir. "Kimse beni uzaklaştıramayacak, doğduğum yerde yaşayacağım ve gerekirse öleceğim" diyerek. Ama Dayton Anlaşmaları neticesinde bombardıman sona erdiğinde, Nermina barışın savaştan çok daha zor olduğunu söyleyerek L.A.'de kızıyla birlikte yaşamak üzere yola çıkar.

Nermina, altmış altıncı yaşında, hayatında ilk kez, doğduğu ülke olan Yugoslavya'nın sınırını geçer ve yeni bir ülkenin, Bosna'nın pasaportuyla, Amerikan topraklarına adımını atar. Nermina gelir gelmez, kızı Amerikan yaşamındaki yabancılaşmadan şikâyet etmeye (kullandığı sözcük buydu, "yabancılaşma") ve Saraybosna'ya geri dönmek istediğini söylemeye başlar.

Nermina Amerika'da kalır. Bir devlet kurumu ona küçük bir apartman dairesi ayarlar ve biraz sosyal yardımda bulunur. Onu yabancılara yönelik bir İngilizce kursuna yazdırırlar. Bu sınıfta, Meksikalılar, Koreliler, Boşnaklar; "her türden" insan arasında Nermina yeni bir hayat yaşamaya başlar. Diplomasını çerçeveletir. Ara vermek bir yana çalışmalarını kesintisiz sürdürür. Okuldaki herkes onu sevmektedir. Sınıfa her geldiğinde taze, ev yapımı Boşnak turtalarından getirir ve Meksikalıları, Korelileri ve Boşnakları besler. Bazen Londra'da yaşayan kızını arar ve İngilizce olarak, gururlu bir ifadeyle, "Annen Nermina konuşuyor. Nasılsın?" der.

Hikâyeyi kendisinden dinlediğim Anxious Hana annesini ziyarete gitmiş ve onu Saraybosna'ya geri dönmesi için ikna etmeye çalışmış. Nermina ise kabul etmemiş.

"Ama dünyanın bir ucunda ne yapacaksın? Burada ailenden hiç kimse yok!" demiş ona kızı.

"Geri dönemem" demiş Nermina. "Okula gidiyorum. Yanı sıra, bütün o Meksikalılar, Koreliler ve Boşnaklar ben ve turtalarım olmadan ne yaparlar..."

Nermina, Saraybosna'daki apartman dairelerinin küçük bir benzeri olan apartman dairesinde konuşmayı sürdürmüş: "Biliyor musun Hana, buradan bakınca tüm hayatımı Saraybosna'daki o evimizi dekore etmekle ve temizlemekle geçirmişim gibi geliyor. Burada da yine aynı şeylere sahibim: Rico bana ikinci el bir televizyon getirdi, Kim de bir buzdolabı. Ve Sevdo da koltuğu çekmeme yardımcı oldu..."

Nermina bir anda (çünkü aylaklık etmeye vakti yoktur) bir tür kişisel özgürlüğe ulaşmış ve şimdi yaşamıyla yeniden uzlaşmıştı.

Vatandaşlarım ne zaman zorluk çektiklerini söyleseler (ki sürekli şikâyet ederler. İnsanlar böyledir işte, elden ne gelir!) kendilerine bu hikâyeyi anlatırım. Hatta ne zaman zorluk çektiğimden şikâyet etmeye meyletsem kendime de bu hikâyeyi anlatırım.

Sürgünün Fiziği ve Metafiziği

Öteki için işin gerçeği sürgünün metafizik bir durum olduğudur.
Joseph Brodski

San Antonio'ya yaptığım küçük bir yolculukta ünlü Alamo Müzesi'ni ziyaret ettim. Müzenin hediyelik eşya dükkânının altını üstüne getirirken, adı hoşuma giden bir çocuk kitabıyla karşılaştım. Kitapta bir "Alamo Mesihi" ve onun *Life Story, Presented through the Clothes She Wore* adlı hikâyesi kutlanıyordu.

Göçebe-sürgün hayatımı, üst üste almayı sürdürdüğüm objeler (kahve fincanları, ev gereçleri, konserve açacakları, saç kurutma makineleri, CD çalarlar, bilgisayarım için fiş ve adaptörler, terlikler) aracılığıyla açıklayabilirim; çünkü onları yenilerini almadan önce her zaman geride bırakıyorum. Arkamdan sürüklediğim, kendilerini arkamdan sürüklemeyi sürdüren, yenilerini almadan önce geride bıraktığım bavul ve çantalarım benim öykümü anlatabilir. Sürgün hayatımı artık gerçek insanlara gönderme yapmayan isimlerin bulunduğu kartvizitler anlatabilir; çünkü ben onların kim olduğunu unuttum. Sürgün hayatımı, bu sözde kanıt zamanla hafızamda daha az yer etmeye başlasa da, bir yerde olduğumu, bir yerde bir şeyler aldığımı, bir yerde bir şeye imza attığımı kanıtlayan, pasaportumdaki sayısız vize ve pul, çok sayıda fatura ve kâğıt yığını anlatabilir.

Sonuç olarak bir tür mucize sonucunda bu şeyler yığını önümde belirseydi muhtemelen özel yaşantımın kâbusuyla dehşete düşerdim. Sürekli yeni bir ev kurmak ve boşaltmak, toplanmak ve yeniden toplanmak, bu ritüelin gerçek yaşam değil de bir bilgisayar oyunuymuşçasına gitgide daha yorucu hale gelen tekrarı, sürgün ile sürgün edilenin biyografisi arasında özel bir tür bağ kurulmasını sağlar. Sürgünün gözle görülür, çıplak fizikselliğini yaşayan sürgün edilen insan sıradan yaşamın algılarından farklı bir yer ve zaman algısı geliştirir.

Berlin'de metrodan çıkarken, üzerinde torba gibi sarkan takımı, bir dörtyol ağzında etrafına şaşkınlıkla bakan ve "Aman Tanrım, neredeyim ben?" diye mırıldanan yaşlıca bir Boşnak kadın gördüm. Sürgünün kendine bu soruyu sormak için diğer insanlardan daha fazla fırsatı vardır. Bu onun önceliği ama aynı zamanda müthiş kişisel dehşetinin kaynağıdır.

Bir Kader Olarak Sürgün

Sürgün edilen bir yazar için bu yolu seçmek, pek çok biçimde, eve gitmek gibidir; çünkü tüm bu yol boyunca kendisine ilham veren bir dizi ideale daha da yaklaşır.

Joseph Brodski

Sürgünün hiçbir şeyi yoksa da kendi biyografisine göz gezdirmeye zamanı vardır. Sürgün, şimdiki zamanda kendisine ne olduğunu anlama arayışı içinde kendi geçmişini deşer. Sürgün hangisinin daha önce geldiğini merak eder: tavuk mu yumurta mı? Sürgünü, o gerçek anlamda ayrılmadan çok önce başlamamış mıydı? Ve sürgün denilen bugünkü durumu yalnızca uzakta kalan bir düşün gerçekleşmiş hali değil mi?

Sürgün, sizi görünmez kılan bir başlığa ilişkin peri masalı, *shapka-nevidimka*'dır. Bir gün, çocuğun hayal gücünü zehirleyen fikir sürgünün gerçekliği haline geldi. Çünkü sürgün isimsizliğe gönüllü bir yolculuktur; kendinizi sınırlara, röntgenciliğe, görünmezliğe atmanızdır.

Tıpkı bir gün, çocukluğumun uzak geçmişinde görünmezlik şapkasından heyecan duyuşum gibi, sonrasında da Antonioni'nin *The Passenger* filminden heyecan duydum; bu büyüklere yönelik, yaklaşık olarak aynı şeyle ilgili bir öyküydü. Bir otelde ölü adamın pasaportunu çalan ve pasaportu cüzdanına koyan ana karakter (Jack Nicholson) kimliğini değiştiriyor ve çok geçmeden ölü adamın kaderine hapsoluyor. Antonioni'nin kahramanı, sürgün denilen varoluşsal janrın kahramanı gibi, asla geri dönemiyor, asla şapkayı çıkarıp her şeyi eski haline çeviremiyor.

Burada, geri dönüşün imkânsızlığı noktasında, sürgün ile sürgün edilenin kendi "kader"i arasında bir tür yakınlık başlar.

Yazarın Kendi İçinde Sürgünle Son Karşılaşması

Tilki kurnazlığın ve ihanetin tanrısıdır. Tilkinin ruhu bir adama girerse adamın neslinden olanlara beddua edilecektir. Tilki yazarın tanrısıdır.

Boris Pilnyak

Bir kez ayrıldıklarında arkalarındaki tüm köprüleri yakan, *vahşi* bir insana dönüşen sürgünler vardır. Sürgün elde ettiği özgürlükten kopmakta zorlanır; duyarlıkları daha keskinleşir ve her türden tuzağa duyarlı hale gelir. Öfkeyle her türden etiketi üzerinden söküp atar ve herhangi bir şekilde sınıflandırılmayı, pasaportuna sahip olduğu ülkenin bir temsilcisine indirgenmeyi, herhangi bir ailenin üyesi olmayı reddeder. Kısacası, tuhaf bir insana, bir baş belasına dönüşür. Evcilleştirilmeyi reddeder. Zamanla bir hayvan içgüdüsü geliştirir, bir *suçlu*ya dönüşür, sığınağını değiştirmeyi sürdürür ve yakalanması güçtür. Hayatını düzene koysa da kendi evinde bir yabancıya dönüşür; her zaman kapıda bekleyen, toplanmış bir bavulu vardır. Normlardan uzaklaşan biri haline gelir, tüm sınırları aşındırır ve normal düzenin dışında bir yaşama alışır. Zamanla kendi yabancılaşmış yüzüyle bütünleşir. Bir *düşman*a, bir *hain*e dönüşür, bir zamanlar atıldığı *yeraltı*nda hareket

eder; böyle olmakla suçlandığından yıkıcıdır; onlardan biri olmakla suçlandığından bir haine dönüşür.

Yazar belirli bir anda kendi içindeki sürgünle tanışır ve uzlaşır. Sürgün denilen durum onun gerçek durumuna dönüşür. Bir döngüye kapılıp, gerçek *ev*ine döner.

Bir hain olarak sanatçı ve hainlik olarak sanatsal çalışma fikrini en tutkulu biçimde ele alan Rus avangart kültürüydü. Bu kültür yerleşmiş sanatsal prensiplere ve edebi geleneklere ihanetin zengin stratejileri üzerinde durmuştu. Sanatın dokunulmaz bir özerkliği vardı ve bu özerkliğin savunusunda tüm araçların kullanılmasına izin veriliyordu. Rus avangart edebiyatının temel sanatsal süreci alışkanlığı kırma, *otstrannenie*, yabancılaşma ve okurların beklentilerine ihanetti. Bu anlamda yazar bir haindi ve ihanet metaforu gerçek sanat eserinin alâmetifarikasıydı.

Çifte Sürgün

Anavatan mı? Her saygın insan bu saygınlıktan ötürü kendi evinde bile yabancıydı. Okurlar mı? Onlar zaten hiçbir zaman okurlar "için" yazmadılar, her zaman onlara "karşı" yazdılar. Onur, başarı, şan şöhret?.. Kendilerine başarılarından çok değer verdikleri için ünlü oldular.

Witold Gombrowicz

Kendini çağdaş edebiyat piyasasında bulan sürgün yazar, uyarlanmış "hainee" sanatsal prensipler dizisiyle yavaş yavaş aslında çifte sürgüne ulaştığını fark eder. Çünkü edebiyat piyasasının en az anladığı şey "edebiyat sürgünündeki yazarlar"dır. Öyle olmasa nasıl yayıncılık için yayıncılık endüstrisi denemezse aynı şekilde bunun da bir piyasası olmazdı. Edebiyat piyasası, insanların, üretim normlarına uyum sağlamalarını talep eder. Kural olarak, itaatkâr olmayan sanatçılara, deneycilere, sanatsal bölücülere, bir edebi metindeki tuhaf stratejilerin uygulayıcılarına hoşgörü göstermez. Sanatsal anlamda itaatkâr olanı, uyum sağlayabileni, gayretli olanı, edebi normlara saygı göstereni ödüllendirir. Sanat piyasası özgün, tekrar edilemez, oldukça bireysel

bir sanatsal eylem olarak modası geçmiş sanat eseri fikrine hoşgörü göstermez. Edebiyat endüstrisinde yazarlar itaatkâr işçilerdir, üretim zincirinde yalnızca bir bağlantıdırlar.

Sürgün edilen yazarımız birdenbire çok uzun zaman önce ölen ve kimsenin ihtiyaç duymadığı bir sanatla bir sürgünde olduğunu fark eder. Durumu daha da trajikomik bir hal alır. Bir yazar olarak kendisini korumak için baskıcı çevresinden ayrılmış ve kendini bu türden başka bir çevrede, kitap piyasasının baskıcı kurallarına maruz kalmış olarak bulmuştur. Yazar sonunda son paradoksla yüzleşir: İyi yazarlar nerede olurlarsa olsunlar sürgüne gönderildiklerini hissederler ve sadece kötü yazarlar kendilerini her yerde evlerinde hissederler.

Sürgün edilen yazar (Brodski gibi) Nobel Ödülü'nü kazansa da, (Nabokov gibi) popüler kültürün ana akımına kapılsa da, şans kendisine şöhret getirse de marjinalliğe mahkûmdur. İçlerinden (Solzhenitsyn gibi) bazıları marjinallikleriyle edebi anavatanlarına dönmeye itilir. Onları nasıl tedavi edeceğini bilen sadece onları yaralayan çevre olduğundan, yazarın parçalanmış egosunu nasıl yücelteceğini, yazarın ismini bir milletin bayrağı gibi nasıl dalgalandıracağını, kendini önemli hissetmesini nasıl sağlayacağını, okulda ona nasıl öğretmenlik yapacağını, onu sonsuzluğa nasıl alkışlarla uğurlayacağını, heykelini nasıl yapacağını, hangi caddeye ismini vereceğini bilen de bu çevredir.

Sürgün edilen yazar kendini sarhoş edici ve ürkütücü bir özgürlüğün içinde bulur. Bu özgürlük marjinalliğin ve soyutlanmanın kabulünü ima eder. Sürgünü seçerek yalnızlığı seçmiştir.

Hayat Bir Düştür

Tanrı, acımasız bir biçimde, bize sürgünün değişmez bir insanlık durumu olduğunu mu hatırlatmaya çalışıyor?

Leszek Kolakowski

Her Cumartesi günü, Zagreb'de yaşayan annemi arıyorum. Küçük bir rutinimiz oluyor. Annem bir nedenden, telefon ettiğim ülkede saatin kaç olduğuyla her zaman ilgileniyor. Hava durumunu karşılaştırıyoruz, biraz hayattan söz ediyoruz. Senelerdir Zagreb'den ayrılmayan annem, geçenlerde iç çekerek şöyle dedi: "Biliyor musun, hayatım bana aitmiş gibi değil. Kimin hayatını yaşadığımı bilmiyorum; sadece, kendi hayatımı yaşamadığımı biliyorum."

Söyleyecek söz bulamamıştım ve ona nasıl cevap vereceğimi de bilmiyordum. Annem bir sürgünün özgün cümlesini kurmuştu.

Yuvaya Dönüş

Yuvasından koparılan insanların, sürgünlerin ve açlık ya da işkenceden kaçanların dünyasında siz tarihsel anlamda önemli ve hayati bir insan deneyimini paylaşma ve bu deneyime katkıda bulunma konumundasınız. (...) Öyleyse cesur olun. Lady Luck size gülümsedi!

Breyten Breytenbach

Okuldayken ilk okuma kitabım beni büyülemişti. Nedeni, parlak renkli resimleriydi. Harfleri hemen öğrendim; ama o resimler dünyadaki güçlü, net renkler hakkındaki ilk heyecan verici bilgilerimdi. Sosyalist el kitabım "Yugoslavya'daki uluslar ve milliyetler arasında kardeşlik ve birliği" savunuyordu. Resimlerde farklı giysiler içinde küçük insanlar görülüyordu: Bazılarının kafasında fes, bazılarınınkinde kasket vardı; başka bazı insanlar köylü ayakkabıları giymişti, diğerleri ise bot. Gerçek yaşamda kitaptaki küçük insanlar gibilerini görmedim, sonraları folklor festivallerinde görene kadar. Sanırım bu yüzden, bütün insanların aynı olduğuna inanarak yaşadım; sadece farklı kostümler giyiyorlardı. Yugoslavya'nın farklı bölgelerine yaptığım sonraki seyahatler beni el kitabımın bana öğrettiği gibi burada yaşayanların "pek çok ulus ve milliyetten oluşan bir ağ" olduğuna ikna etmedi; öte yandan, başında fes olan birine rastlamamış olsam da el kitabımın koyduğu kural-

ları kabul ettim ve fes ile kasket arasındaki farklılığa saygı duymaya çalıştım.

Sosyalist kitabım aynı zamanda bana "beyaz, sarı benizli ya da siyahi" olsun "dünyadaki tüm insanların" kardeş olduklarını da öğretti. Sarı, siyah ve beyaz renkli çocukların küçük resimleri bilhassa hayal gücüme hitap etti. Ama gerçek yaşamda hiçbir zaman siyahi ya da sarı benizli çocuk bulamadım, Yugoslavya'da bulamadım.

Özellikle çok sonraları, kasket, fes ve şapka bir arada yaşayamadıklarını ifade ederek savaşa başladığında, birden çok etnik yapıyı ve kültürü barındıran topluma ilişkin Yugoslav propagandası da ikna edici olmamaya başladı. Sonra Yugoslav çokkültürlülüğünü savundum. Çok geçmeden bu fikir sadece savaşın başlamasıyla ayaklar altına alınmakla kalmayıp, yabancı bir mülteci kampında, Yugoslav mültecilerin nadir olmayan sıklıkta, kendileriyle aynı derecede sefil fakat farklı renkteki diğerleriyle yan yana olmayı reddedişiyle de kendiliğinden çöktü.

Dolayısıyla sürgün bir retro-ütopyaya, eski bir el kitabından resimlere geri dönüşe dönüşüyor. Bugün gerçekten New York, Berlin, Londra, Paris ve Amsterdam'da siyahi, sarı benizli ve beyaz arkadaşlarımla çevrelenmiş durumdayım... Yanılma payı olmaksızın bir farkındalık yakalıyorum, kendi türümü tanıyorum. Başımı sallıyor ve gülümsüyorum. Daha iyi bir yaşama duydukları inanç kinizme kaymama izin vermiyor; ayakta kalma çabaları beni daha alçakgönüllü kılıyor; marjinallikleri "farkındalık iştahımı" azaltıyor (Brodski). Bazen tıpkı annem gibi, kimin hayatını yaşadığımı bilmediğimi hissediyorum; ama sonra bu düşünceyi hızla kafamdan atıyorum...Ne de olsa "yaşagaj" benim olmalı.

Ev Gibisi Yok

Yirmi yıl süren yokluğu boyunca Ithaca'lılar Odysseus'un anılarını canlı tuttular ama onu özlemediler. Ancak Odysseus nostaljiden mustaripti ama neredeyse hiçbir şey hatırlamıyordu.

Milan Kundera

Dorothy'nin sürgünü yolculuğunun başında, güçlü bir fırtına onu Kansas'tan uzaklaştırdığında değil, en sonunda, evde, aşırı heyecanlı bir halde yatağının etrafında toplanan yetişkinlere nafile bir çabayla Oz'da deneyimlediği şeyi anlatırken başlıyor. Yetişkinler başlarını sallıyor, gülümsüyor ama ona inanmıyorlar. Dorothy öyküsünü anlatamayacağının farkına vardığında ve bundan vazgeçtiğinde tüm zamanların en çok alıntılanan sözünü söylüyor: "Ev gibisi yoktur." Dikkatli bir dinleyici, uzlaşmayla birleşmiş küçük bir hayal kırıklığından fazlasını duyabilir: Dorothy yetişkinlerin "gerçekliğini" kabul ediyor; ama kendisi inandığı için değil, sadece kibar bir kız olduğu için. En azından filmde işler böyle gelişiyor. L. Frank Baum'un kitabında bu söz daha az heyecan vericidir: "Yeniden evde olduğuma çok memnunum!"

Sürgünle ilgili diğer favori öyküm ilki. İblis ve ilk bilge kadın olan Lilith'in, Yaşam Ağacı'ndan bir elma sunarken Havva'nın kulağına şu basit cümleyi fısıldamasını kolaylıkla hayal edebiliyorum: "İyi kızlar cennete, kötü kızlar her yere."

Bu yüzden Hırvat başkanın, yerinde duramaz bir halde, 1990'ların başlarında Hırvatistan'ı "yeryüzündeki cennet" ilan ettiğinde ne yapmam gerektiğini biliyordum. Bir elma aldım ve ülkeden ayrılan ilk trene bindim. Sonrasında, Âdem'i tamamen unuttuğumu fark ettim. Muhtemelen hâlâ oradadır.

1999

Savaş Savaştır; Ama Entelektüeller Sadece İnsandır

Savaş "show business"tır!
("Wag the Dog")

1

Mutlu ebeveyn küçük bir çocuk dünyaya getirir. Her şey yolundadır ama bir süre sonra çocuğun sağır olduğu ortaya çıkar. Mutsuz ebeveyn ellerinden gelen her şeyi yapar; ama zavallılar sonra sadece durumu kabullenmek zorunda kalır.

Sonra, beş yaşındayken, bir aile yemeğinde çocuk birdenbire konuşur.

"Tuzu uzat, lütfen" der.

Anne babası mutluluk gözyaşlarına boğulur. "Konuşabiliyorsun! Neden daha önce hiçbir şey söylemedin!?"

"Çünkü hiçbir şeye ihtiyaç duymadım."

Kısa süre önce, NATO'nun Yugoslavya'yı bombalamasının gerekli olup olmadığına ilişkin, televizyondan canlı yayımlanan bir tartışmaya katıldım ve o esnada bu şakayı hatırladım. Bu tartışmaya dahil olmalı mıyım yoksa küçük çocuk gibi sessiz mi kalmalıyım diye düşündüm. Sonunda her ikisini birden yapmaya karar verdim ve bu süre içinde sadece kendimi daha ucuza sattım.

Son on yıl içinde, Yugoslavya'nın çöküşü ve bunu izleyen savaş sırasında, insan doğasına ilişkin bir şeyler öğrendim. Yanı sıra kendi türümle, yani yazarlarla ilgili de bir şeyler öğrendim. Diğer türden insanların bana daha çok hitap ettiğini söylemiyorum ama kişi önce kendi kapısının önünü süpürmeli.

Entelektüel camianın yerel (Hırvat, Sırp, Boşnak, Slav...) temsilcileri söz konusu olunca, beni tam anlamıyla büyülediklerini söyleyemem. Aslında çoğu beni rahatsız ediyor.

İçlerinden en rahatsız edici bulduklarım *bateristler* gibi yüksek ses çıkaranlar, sanki yazar değil de garsonlarmış gibi yazarlık yeteneklerini hükümetlerinin hizmetine sunanlar, politikacılar ve askeriyedekiler. *Etnik özün*, kültürel kimliğin savunucuları kılığına giriyorlar. *Etnik öz*ün olmadığı sanat ve edebiyatın modern çöplük olduğunu düşünüyorlar. Kitapları çoğunlukla *The Heart of the Fatherland* ya da *The Womb of the Motherland* gibi isimler taşıyor. Yeni hükümettekilerden daha büyük apartman daireleri ya da evler alıyorlar; pek çok farklı ülkede, medya ya da diplomasi alanında önemli işlere giriyorlar. İçlerinden pek çoğu egzotik olanları seçiyor.

Savaşçı-yazarlar, bağlılık sorununu ciddiye alan ve kalemlerinin ağır yükünden ellerine bir silah alarak kurtulmamak için kendilerini zor tutanlar artık beni etkilemiyor. Bunlar sık-

lıkla şiir yazıyor, belki de şiir cephe hattındaki mobil yaşama daha uyarlanabilir olduğu için. Ön plandaki yerlerinden döndüklerinde aslında Kültür Bakanı olmak istemelerine rağmen kendilerini tuhaf askeri kurumların bordrosunda buluyorlar. Yaratıcı şiirlerinden farklı olarak, daha sonraları görev bilinciyle yaptıkları çalışmaların, örneğin *The Role of Writers in Defending the National Idea during the Homeland War, 1991-93* gibi basit isimleri oluyor. İsimdeki yıllar çeşitlilik gösteriyor; çünkü tüm tarafların Anayurt Savaşı'nın ne zaman başlayıp bittiğine ilişkin kendi fikri var.

Sessiz olanlarda, ne idüğü belirsiz olanlarda da sevilecek pek bir şey yok. Ne düşündüklerini asla bilemiyorsun ve sonunda hep onlar haklı çıkıyor. Sıklıkla katıksız sanat denilen şeyin savunucuları kılığına giriyorlar ve her türden politik çevre onları iğrendiriyormuş gibi görünüyor. Katıksız sanata bu bağlılık bibliyografyalarının zayıflığına ve kitaplarının her zaman (*Splinters, Gleanings, Motes* gibi) minimalist isimleri olduğuna işaret ediyor. Bu insanlar hükümetlerinden pek az şey alıyorlar ve bunun nedenini hiçbir zaman anlamıyorlar.

Bir de muhalifler var, en dinamik yazarlar grubu ve ben onlardan da hoşlanmıyorum. İşleri en kötü gidenler ağızlarını ilk açanlar, *dürtülerine göre hareket eden bireycilerdir*. Ellerindeki her şeyi kaybederler ve çoğunlukla sonunda kendilerini sürgünde bulurlar. Bu sırada herkes dürtüsel bireycilerin ne söylediğini unutur; bu yüzden sürgünlüklerine yurtdışında yapılan uzatılmış bir tatil gibi bakılır. Zamanla nefret dolu insanlar haline gelirler. Doğal kaybedenlerdir. Hep haklı çıkmış olmalarına rağmen hiç kimse onları sevmez.

Ağızlarını doğru zamanda açanlar işlerini daha iyi yürütürler; bunlar daha hassas bir politik zamanlama algıları olan *kurnaz bireycilerdir*. Sadece kişisel risk minimal düzeyde olduğunda fikir ayrılığına düşerler. Sadece ellerinde olanı, mallarını, yurtlarını ve içerideki onurlu konumlarını ellerinde tutmakla kalmayıp, aynı zamanda yurtdışında demokrasinin

iyimser savaşçıları olarak görülürler. Herkes onları sever; çünkü herkes iyimserleri ve gücü elinde tutanları sever ve açıkgözler gelecekte gücü elinde tutacak olan insanlardır.

Zamanı geldiğinde, politik değişimin kokusu havaya yayıldığında, başka pek çok insan da muhalif olur: dönüşen suçlular, dönmüş milliyetçi ve komünistler, faşistler ve anti-faşistler, politik anlamda kararsız olanlar ve turistler, kimlik arayışındakiler. Bazıları sadece yabancı basına yakın olmak için geçici olarak sürgüne giderler, belirtmek istedikleri bir şey ya da bir konuda yorum yapmak söz konusu olur diye; çünkü savaşın henüz bitmediğini ve onların da kâr etmesinin zamanının geldiğini öğrenmişlerdir. Bu türden insanlar kışı sürgünde, yazıysa Adriyatik sahilindeki villalarında geçirirler.

Yerli entelektüellerin teselli için pek az gerekçe sunması dışarıdakilerin daha iyi olduğunu göstermez. Son on yıl içinde savaşan taraflarda entelektüel yıldızlar parlamadı değil. Muhafızlar vardı aralarında, sözcüler, devlet madalyası alanlar ve Hırvatların entelektüel süper starı Fransız filozof Alain Finkielkraut'tan Boşnakların uyanık destekçisi filozof arkadaşı HBL'ye (Henry-Bernard Levy) ve Sırpların ateşli savunucusu Avusturyalı yazar Peter Handke'ye kadar *yurtdışındaki en iyi arkadaşlarımız.*

Bu yabancı entelektüellerin politik bağlılıklarının, hiçbir kişisel risk taşımayan bir jestten ya da kendilerine önemli bir ahlaki itibar sağlayacağını hesapladıkları zararsız bir zaman yatırımından ibaret olduğunu söyleyemem. Bu adil olmaz. Onları diğer insanların işlerine karışmakla da suçlayamam; çünkü entelektüeller dahil, düşünen her bireyin müdahil olma hakkı vardır. "Emperyal bir nostalji"nin ya da "Balkan Ekspresi"ne duyulan özlemin politik müdahilliklerinin ardında yatan gizli neden olduğunu söylemek haksızlık olur. "Sömürgeci" kabalıklarının onları herhangi bir şeyi anlamaktan alıkoyduğunu söyleyemem; çünkü bu türden bir suçlama basit

biçimde, sömürgeleştirilmiş olanların teselli buldukları bir kabalıktır. Aslında söyleyebileceğim her şey yanlış. Belki de bu entelektüeller sadece kendilerinden konuşmaları istendiği için konuşuyor. Medyanın baştan çıkarıcı sözlerine direnmek zor. Entelektüeller sadece insan ve herkesin ihtiyaç duyulmaya ihtiyacı var.

Sonuç olarak, eski Yugoslavya'daki savaş Avrupalı entelektüellerin zihinsel, ahlaki ve duygusal nabzını hızlandırdı. Nicedir can çekişen ruh hayata döndü, kış uykusundan uyandı ve eski zamanlarda hem acı bir tür ahlaki uzlaşma hem de tatlı bir ahlaki doyum olan geleneksel rolüne atladı.

Belki de entelektüelleri kendilerine sunulan şeyi kabul etmeye iten sadece (entelektüellerin artık kurumlar ya da tozlu akademiler ya da estetik hiyerarşilerle korunmadığı; elde kalan tek şeyin piyasada tek başına hayatta kalma çabası olduğu) oyundan dışlanmışlık duygusu değil, aynı zamanda iyi olana bağlı olmaya duyulan gerçek ihtiyaçtır. Kendilerine sunulan şey de medyada kısa bir yaşamdır: televizyon, gazete, radyo açıklamaları, şurada sıradan bir panel, burada sıradan bir TV forumu.

Entelektüeller politik analist değildirler, o eğitimi almamışlardır ama pek çok politik analistin de eğitimi yoktur. Entelektüeller büyük oranda buna özenmelerine rağmen askeriyede ya da devlet kademelerinde stratejist değildirler; ancak askeri stratejistler de çoğu zaman (son Hırvat Savunma Bakanı gibi) eski pizza dükkânı sahipleridir ve en azından Yugoslavya sonrasındaki devlet stratejistleri sadece eski polisler, suçlular, sözde tarihçiler ve Tanrı bilir başka kimler... Medyanın entelektüellere ilişkin amacı ve onları davet etme nedeni geleneksel yetişkin, ahlaki hakem, papaz ve hümanist rollerini oynayabilmeleridir.

Bu entelektüeller arasında, özel yaşamlarında ahlaki değerlere ihanet eden ama medyanın bu şekilde hayatlarına dahil

oluşuyla birlikte ahlaki auralarını yeniden kazananlar var. Sözcüklerinin dünyayı değiştirdiğine, hayatlar kurtardığına ve dengeyi iyiye doğru değiştirdiğine inananlar var. Tüm bunlardan kendi küçük yollarıyla kazanç sağlayanlar var: İsimlerinin medyada sürekli olarak geçmesi ticari bir kazançtır ve böylece bir kitap daha satabilir, başka bir konferansa daha davet edilebilir, bir söyleşi daha yapabilirler.

Bir de medyayı sevenler, medyanın sevdikleri ve olayların kendisinden çok olaylara ilişkin kendi değerlendirmelerinden heyecan duyanlar var. Tüm televizyon röportajlarını düzenli olarak kaydeden bir yazar tanıyorum. "Tam olarak on yıl önce her şeyin Kosova'da biteceğini söyledim!" der bu yazar ve savaşa dair cömertçe beyanlarda bulunan kişi, yüzündeki gizleyemediği memnuniyet ifadesiyle.

Bugün politikanın herkese açık olduğunu savunan alaycılar var: eğer oyuncular, suçlular, yazarlar, gangsterler ve katiller başkan olabiliyorsa politikanın kendisi de artık ciddi bir disiplin değildir. Gizli bağımlılar var: Güçlü duyguların ve kanlı deneyimlerin heyecanını arayanlar ve savaş da kesinlikle içlerinde en kanlı olanıdır. Bölgede politik ya da akademik otoriteler var ve bunlar en acımasız olanları çünkü çoğunlukla sorumlu oldukları bölgeden nefret ederler ama iktidarı da bırakmak istemezler. Son olarak cesur analizleri, acımasız eleştirileri, zekâları ve değişmez konumları entelektüellerin halka açık toplumsal sahnedeki değişmez rollerine inancımızı tazeleyen entelektüeller var.

Bir şekilde, solda ya da sağda, içeride ya da dışarıda, şu ya da bu nedenden, sonuçları ne olursa olsun, entelektüeller kendilerini *gerçek bir olaya* dahil etmişlerdir. Ve savaş gerçek bir olaydan daha fazlasıdır, sayısız gerçeklikle yüklü bir olaydır. Ancak gerçeklikte çözümü zor bir kimyasal reaksiyon oluşmuştur ve gerçeklik artık geçmişte olduğu şey değildir. Medya gerçekliği aydınlatmıştır ve genelde radyoaktivite için geçerli

olduğu üzere, hasar yalnızca çok geç kalındığında gözle görülür hale gelir.

2

1999 yılının Nisan ayında Colorado'daki Littleton kasabasında, NATO'nun Yugoslavya'yı bombaladığı sırada iki erkek öğrenci okul arkadaşlarından on beşini vurdu. Okulda ölenlerin anısına çiçek bırakmaya gelenlerin tepkileriyle ilgili yorum yapan genç bir çocuk gözyaşlarına boğulmak üzereyken şunları söyledi: "İnanamadım. MTV'dekinden daha iyiydi."

Balkanlar'da yaşayan insanlara atfedilen ve meşhur "Komşumun ineği ölsün" bedduasında sonsuza dek sabitlenen insan fesatlığı bugün farklı biçimde ifade ediliyor: "Evini CNN'de göresin!"

Burada sadece medyanın bulaştırdığı gerçeklik değil, o gerçekliğin anlık kurbanları da söz konusu. Sırpların Bosnalı Müslümanları kötü muamele ettiği, Manjaca Kampı'ndaki esirlerin fotoğrafı bir dönem dünyadaki tüm gazetelerin ilk sayfasını süslüyordu. Tel örgünün arkasında, uzun, inanılmayacak derece zayıf bir adam duruyordu. Birkaç yıl sonra bir gazeteci adamı Danimarka'da bir mülteci kampında buldu ve kendisiyle söyleşi yaptı. Adam yaklaşık otuz kilo almıştı ve eski halinden eser yoktu. Sömürüldüğünden ve kendisine yalan söylendiğinden, fotoğrafının tüm dünyaya yayıldığından ama kendisinin bunun karşılığında *hiçbir şey* almadığından şikâyet edip duruyordu. Oysa başkaları, o resmi tüm dünyaya satarak para kazanmıştır. Gerçekliğin yerine koyulan fotoğraf zavallı adamın tek kimliği olmuştu; ama artık ona uyum sağlayamıyordu.

Littleton'da öldürülen çocukların cenazeleri, bir filme dönüşen yaşamın örneklerinden sadece biri. On altı yaşındaki ölü çocukların TV biyografileri hazırdı çünkü aileleri doğdukları günden beri onları videoya çekiyordu. Video sunumuyla birlikte Rachel Joy Scott'un cenazesinin tümü (*Rachel'in Yaşa-*

mının Kutlanışı), cenazeye eşlik eden müzik (*Böyle Şeyler Neden Olur?*), Colorado fotoğrafları ve gözyaşı döken, gözlerini yukarıya dikerken ("Seni seviyorum Rachel!) kamera önünde şaşılacak derecede etkili konuşmalar yapan ("Bunu nasıl yapabileceğimi bilmiyorum ama o artık benimle ve beni daha güçlü kılıyor") okul arkadaşlarının samimi gözyaşları, doğduklarından beri televizyonda olan bu çocukların tümünün TV kameraları önünde bir hayat yaşadıklarını gösteriyordu. Buna bir yönetmen elinin değmesine gerek yoktu: Kimse yersiz konuşmalar yapmıyor, kimse gerekli olandan bir kelime bile fazlasını söylemiyor, herkes doğru zamanda ağlıyordu.

Bir olay –ki bir olay medyaya yeterince malzeme olduğunda olay haline gelir– bir popcorn makinesi hızıyla altın yumurtlayan bir tavuğa dönüşür. Prenses Di'nin ölümü, Clinton-Lewinsky ilişkisi, NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması, Littleton'daki katliam; bunların tümü birer olaydır. Olay endüstrisi öyle büyük bir güç ve hızla çalışır ki sıradan gözlemcilerin neyin ne olduğunu söylemesi imkânsızdır. Sadece katılımcı olarak orada bulunurlar. Kitleler bir olaya katılımları yoluyla onun önemini ve anlamsal üretkenliğini onaylar ve ömrünü uzatırlar. Tüketiciler olmadan bir olay, olay değildir.

Gerçek bir olay işin içine medyanın girmesiyle kurgulanır (ne modası geçmiş bir sözcük!) çünkü bu tüketilmesinin, derealize edilmesinin (gerçekliğinden koparılmasının) ve hiperrealize edilmesinin (gerçekliğin kendisinden daha gerçek yapılmasının) tek yoludur. Popüler kültür metinleriyle (filmler, TV şovları, çizgi filmler, bayağı edebiyat, ünlüler, vs) aynı şekilde işlev görmeye başlar. Bazen gerçek bir olay gerçek bir popüler kültür metnine dönüşür. Bunun olması için kitle kültürü metninin *üretime uygun* olması gerekir; anlamlar üretilmesini teşvik etmeli ve anlam üretmeli, bunları ihtilafa düşürmeli, tüketicilerin duygularını kullanmalı ve harekete geçirmeli, tüketicilerin sahip olduğu temel değerleri sorgula-

malı ama aynı zamanda bunları onaylamalıdır. Bu anlamda her metin gibi her olayın da bir kitle kültürü metni olarak işlev görme potansiyeli yoktur.

Gerçek yaşama dair bir olayın (örneğin Clinton vakasının) bir kitle kültürü metni işlevi görmesi için haz yaratması gerekir. Hazlar farklı türlerde olabilir; hazzı üreten hem iyinin kötüye prototipik üstünlüğü hem de kötünün kendisidir. Haz hem otorite sembollerinin alaşağı edilmesiyle (Monica Lewinsky ve Paula Jones'un yaptığı tam olarak buydu) hem de bunların savunulmasıyla üretilir. Her grup (Amerikalı kadınlar, Afro-Amerikalılar, Cumhuriyetçiler, Demokratlar, geleneksel Amerikalılar, kenar mahallede yaşayan Amerikalılar vs) bu olayı kendi değerler dizisine taşımak durumundadır. Olaya bağımsız olarak ve engellenmeden dahil olma ihtimali hazzı da tetikler; tıpkı izleyicilerin aynı zamanda gözlemci ve katılımcı, seyirci ve oyuncu, izleyen ve izlenen olduğu Jerry Springer Show'da olduğu gibi.

Kitle kültürü aynı zamanda büyük bir iştir. İnsanların –yayıncılara hediyelik eşya satanların, Clinton vakasında gazetecilere ve yorumculara Monica Lewinsky satanların– bir olaydan ne kadar para kazandığını araştırmak ve işin içinde maaş çekleri varken ahlak dersi vermek anlamsızdır. Herkes "show business" gibi bir iş daha olmadığını bilir.

Yugoslavya'nın trajik biçimde dağılışının son evresinin kitle kültürünün bu türden bir metni olma potansiyeli bulunmaktadır. Sonunda iyi ve kötü şeklinde ayrılma hali netleşmiştir: İyi Arnavutlara karşı kötü Sırplar; Miloseviç'i Lahey Mahkemesi'ne getirecek olana beş milyon dolar ödül vermeyi vaat eden iyi Bill Clinton'a karşı kötü Miloseviç vesaire. Kosova Savaşı olayı, tüketicileri bombalama taraftarı olanlar ve buna karşı olanlar şeklinde ikiye bölmüştür (popüler kültür metinleri duygu karmaşasını kaldıramaz). Tüketicide pek çok farklı türde haz duy-

gusu uyanmıştır: yeni bir şey öğrenmenin heyecanı (Kosova, Arnavutlar, Sırplar) ve dünyadaki olayların içinde doğrudan yer almak; terör saldırısına uğrayanlara karşı duyulan yoğun şefkat (Kosova Arnavutları) ve onları korumanın gururu; korku ve öfkenin verdiği heyecan (tecavüz, cesetlerin başları, genç kızların kafatasları); güçlü teknolojilerle (lazer hassasiyetiyle binaları harabelere çeviren bombalarla) oyun oynamanın eğlencesi (video oyunları, bombacılar, askerler); yaşlı, kötücül dünyayı (Sırplar, suçlular, komünistler ve komünist diktatörlük, geçmiş) zapt etmenin ve yeni, iyi dünyayı (demokrasi, yeni dünya düzeni, teknoloji, gelecek) onaylamanın tatmin ediciliği. Bill Clinton'ın kendisi, bir film eleştirisinin, kitap önerisinin ya da kitap tanıtım yazısının retoriğini kullanarak savaşı şöyle betimlemişti: "Büyük bir savaşa dair her şey orada. Eski kinler, mücadele halindeki demokrasiler ve tüm bunların merkezinde, Sırbistan'da Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana yeni savaşlar başlatmak, etnik ve dini bölünmenin ateşinin üzerine benzin dökmekten başka hiçbir şey yapmamış olan bir diktatör."

Medya, özellikle televizyon olayları eğlenceye dönüştürür ve bunun nedeni, bilginin değil eğlencenin kitle iletişiminin lokomotifine dönüşmüş olmasıdır. Medya sunumu Amerikan davalarını (O.J. Simpson) ve Amerikan politik yaşamını (Clinton vakası) kitlesel bir eğlenceye indirgemiştir. Elbette politik yaşamın demokrasinin en uç noktasına ulaştığı yer (ya da demokrasi illüzyonunun uç noktası) eğlencedir. Amerikan politik yaşamı güçlü medyanın filtresinden geçirilerek karnavallaştırılmıştır. Herkes karnavala katılmakta özgürdür: her sınıftan ve ırktan insan.

Medya rol dağılımı dahil pek çok şeyin belirleyicisidir. Paula Jones sıradan, pek de parlak olmayan bir memurken, alt kültürden beyaz Amerikalıları (en güvenilir televizyon tüketicilerini) temsil eden bayağı bir Amerikalı kadın kahramanın medya aurasını kazanmıştır ve bir an için başka bir Amerikan

sembolü olan White House'un ironik, huzur bozucu bir sembolüne dönüşmüştür. Medya uygun profesyonelleri, TV avukatlarını, gazetecileri, entelektüelleri, kalemşorları, halk figürlerini, olayı bir medya yaygarasına nasıl dönüştürebileceğini bilen herkesi seçer. Dolayısıyla Clinton vakası, politik bir skandalı Judge Judy benzeri bir mahkeme şovuna, güreş müsabakasına ya da porno filme dönüştüren çok sayıda medya yorumcusu üretmiştir.

Yugoslavya'nın trajik biçimde dağılışı medyada geniş olarak yer aldı. Ordular eski Yugoslavya'ya doğru ilerlediler: gazetecilerden, TV muhabirlerinden, film yönetmenlerinden, yapımcılardan, yazarlardan, entelektüellerden, fotoğrafçılardan ya da sadece yazar, muhabir, gazeteci ve fotoğrafçı olan macerapererestlerden oluşan ordular. Pek çok belgesel, film, kitap, fotoğraf, hatta hediyelik eşya üretildi (örneğin melek kanatlarının acemice bir fotomontajla Saraybosna çocuklarının gerçek portrelerine eklendiği *Angels of Sarajevo* kitabı).

Gerçek insan trajedisi binlerce kez televizyonda yayımlandı, trajedinin filmi yapıldı, fotoğrafı çekildi ve gerek tüketicilerin gerek katılımcıların ağzında çiğnene çiğnene sakız gibi uzadı.

Şahsen, *Homo sapiens*'in başarılı biçimde *Homo scaenicus*'a (eğlendiren adam) dönüştüğü bir zamanda entelektüellerin konumlarını, rollerini ve bağlılıklarını gözden geçirdiklerine inanıyorum. Entelektüeller savaşla ilgileri bağlamında ahlaka dair eski sorularla uğraşıyorlar. Ahlak, savaş retoriğinin anahtar kelimesi: hem Bill Clinton hem de Slobodan Miloseviç; hem kurbanlar hem de askerler ahlaktan söz ediyor. NATO askeri eylemi bile medyada bir ahlak dersi olarak sunuldu.

Entelektüeller halihazırda medyada ahlaki arabulucu rolünü üstlenmiş durumdalarsa, kendi rolleri üzerine de kafa yormak durumundalar. Bu türden bir karşılaşmanın entelektüeller

için olası bir sonucu statülerini bütünüyle profesyonelleştirmek ve ahlak hakemliği için istedikleri ücreti alenen duyurmalarıdır: Kosova hakkındaki görüşleri için şu kadar, NATO hakkındaki görüşleri için bu kadar. Böyle bir durumda entelektüel sorumluluk yeni bir işlevi olan, eski moda deyişle, ücreti ödenen bir medya müdahilliği olurdu. Bu olduğunda sorumlulukları ne kendi aralarında ne hizmetlerini satın alanlar arasında ne de medya tüketicileri arasında artık karmaşaya yol açmayacaktır. Tuhaf olabilir ama bir başka mantıklı sonuç da savaşı savunan Sırp entelektüelleri bağışlamak olacaktır; çünkü entelektüeller –gerçek ve sözde entelektüeller, iyi çocuklar ve kötü çocuklar– sadece işlerini yapmakta, ahlaki inançlarını piyasada satmaktadırlar.

Clinton'ın iktidardan çekilmesini şevkle savunan ve şüphe konulu bir kitabın yazarı olan Amerikalı bir TV gazetecisi şöyle bir açıklama yapmıştı: "Ne yazık ki kendimi düzgün biçimde satmayı bilmiyorum. Bazı meslektaşlarım yirmi bine ulaşmışken ben sadece altı bin dolar alıyorum."

Clinton meselesindeki Amerikalı *uzman* kalabalığının bu işe dahil olmasının uzantılarından biri de tüm Amerika'da sayısız kez görülmeleriydi. Kendini nasıl satacağını bilmeyen kadın, görünmek için mütevazı bir altmış bin dolar talebinde bulundu. Görüntüsü akademik bir tartışmadan ziyade, Clinton vakasına ilişkin bir iki saat süren halka açık bir tartışmanın, bir diğer deyişle dedikodunun moderatörü konumundaydı.

Dolayısıyla belki de, entelektüelin medyadaki rolünün antikahramanlaştırılmasına ilişkin aleni bir jest hoş karşılanırdı. Bu şekilde eski özdeyiş *a wise word is worth gold* [bilgece bir söz altın değerindedir] gerçeğe dönüşmüş olurdu. Sağır çocukla ilgili şakanın da farklı bir sonu olabilirdi: "Bana bir bisiklet alırsan konuşurum!" derdi çocuk.

Hümanistin geleneksel rolüne daha fazla uyacak farklı bir romantik seçim de bulunmaktadır. Savaşa ilişkin yazılı ya da söze dökülen her kelimenin, her kitabın yazarı ve kamuoyun-

da yer alan her bir kişi, alacağı ücretten vazgeçebilir ya da ücretinin doğrudan hüküm bildirdiği, uğruna mücadele verdiği ya da temsil ettiği yerlere yönlendirilmesini isteyebilir. Bu durumda, yazarın kendi reklamını yapıyormuş gibi görünmemek için fotoğrafını kitap kapaklarında ya da gazetelerde yayımlamaktan vazgeçmesi gerekir. Savaş suçları, tecavüz ya da hunharlıkla ilgili kitapların yazarlarının sadece doğru olmayan her şey, net olmayan her ayrıntı ve şahsiyet için vergi ödemekle kalmayıp, aynı zamanda kitaplarından kazanılan her kuruşun Kosova ya da başka herhangi bir yerdeki kreş ya da okul kütüphanesine gitmesini istemesi gerekir.

Gerçek bağlılık ile bağlılık adı altında ücretli entelektüel eğlence arasına sadece bu şekilde daha net bir sınır çizilebilir. Yazar meslektaşlarımın pek çoğu şu soruyu soracaktır: Neden bizden? Neden en masum olanlardan, neden *hümanist*lerden? Çünkü ahlaki bir verginin ahlaki açıdan sorumluluk alanlardan tahsil edilmesi gerekiyor. Yani herkesten önce *hümanist*lerden.

Gerçek bir entelektüel-medya pratiği olmaya en uygun olan üçüncü bir seçim daha vardır. Medya, özellikle televizyon, dünyaya dair kafa patlatma sorumluluğu olan medya entelektüelleri üretir. Tüm entelektüeller *medyayla uyum içinde* olamadığından seçilenlerin hizmetleri iyi ücretlendirilecektir. Bir medya entelektüeline biz sıradan insanların şu ya da bu konuda, zeki olan kendisi gibi düşündüğüne ilişkin yanılsamayı desteklediği için ödeme yapılacaktır. Ya da aksi yönde düşündüğümüze ilişkin aynı ölçüde tatmin edici yanılsama için. Medya entelektüelinin, medyanın olaya dahil oluşunun, yani sorunun mesaj değil mesajı getiren oluşunun sonuçlarını kabul etmesi gerekecektir. Entelektüel, medyanın faaliyet sahasında eşitleriyle, ulak arkadaşlarıyla, "ünlü"lerle hayat boyu bir arada olacaktır. Medya entelektüeli bir ünlüye, gerçekliği olmayan ya da değişebilir bir gerçekliği olan, medya tüketicileri-

nin anlam atfettiği bir insana dönüşecektir. Tıpkı Monica Lewinsky gibi; ister onu savunalım ister ona karşı olalım. Dolayısıyla, *örneğin Monica Lewinsky'nin Kosovalı mültecilerle* sıcak bir sohbet gerkçekleştirdiği bir TV spotu elde edebiliriz. Moral bozucu olan, sadece, ahlaki mesajının entelektüelin mesajından çok daha fazla önem taşıması ihtimalinin çok daha yüksek oluşudur.

Peki ya ben, ben nereye aitim? Bu sorunun cevabını vermek zor: hem içeride hem dışarıdayım; hem yerli hem yabancıyım. Bu yazıdan kazandığım parayla Louis Vitton ya da Gucci marka bir çift ayakkabı almayı düşünüyorum. Üstelik ikinci bir kez düşünmeyeceğim!.. *İşte böyle pişkin bir insana dönüştüm. İşte* elde ettiğim bu kadar. Daha fazlasını isterdim ama medyadaki izlenme oranımın düşük olduğunu söylüyorlar.

1999

Eğlenmek

Ucuz edebiyat hakkında konuşmak bu sözcüğün kendisi ucuzladığı an kabalaştı. Bürokrasinin halen neredeyse masum bir yaratık olduğu zamanlarda Kafka'nın bürokrasi üzerine yazmış olduğuna dikkatinizi çekerim. Sonraları yaşamlarımızı işgal ettiğinde, aşikâr, dolayısıyla görünmez oldu. (...) Burada vurgulamak istediğim şu: Kişinin bir fenomeni tüm korkunçluğuyla algılayabileceği tek zaman fenomenin henüz yeni olduğu zamandır.

Milan Kundera

"Kutu" Bir Metafordur!

Yakın zamanda, elit entelektüel tayfanın bir üyesi olarak kendimi TV kameraları önünde buldum. Farklı ülkelerden yaklaşık yirmi entelektüel –bilim insanları, kültür tarihçileri, ressamlar, yazarlar, filozoflar, üniversite profesörleri,

serbest çalışan düşünürler– güzelliği tartışmak üzere davet edilmişti. Programın sunucusu, tıpkı programın kendisi gibi sıra dışıydı. Beş saat boyunca tartıştık ve istesek bu süreyi uzatabilirdik. TV kameralarına alışkın olan konukların havaları yerindeydi, diğerleri daha ihtiyatlıydı ama herkesin medyaya ilişkin bir tecrübesi vardı.

Başlarda rahatsızdım, bu insanların arasına yanlışlıkla karıştığımı hissediyordum. Bunun gerçekten de bir hata olduğu ortaya çıktı: Beş saatlik tartışma boyunca tek bir kelime bile etmedim. Aynı odada olduğumu sadece rüyamda görebileceğim insanların arasındaydım ve ağzımı açamıyordum. Başka bir katılımcı da bir heykel kadar sessizdi ve pek çoğu da sadece yarım cümle kadar konuşabildi; ama bu gerçekler pek de rahatlatıcı değildi.

Peki ne oldu? Sunucu nadiren bir kişiyi seçip soru soruyor, sorular hepimize yöneltiliyordu ve dolayısıyla medya alanı doğal olarak daha spontane olanlarımızla doluydu. Bir yazar, tartışmanın konusu depresyonla pek ilgili olmamasına rağmen kendi depresyonuyla ilgili kendi kendine konuşmaya başladı. Tanınmış bir yazar, insan hakları savunucusu retoriğine saplandı ve konuşmasında, Uganda'dan Bosna'ya, yaşanan olaylara ilişkin kişisel gerginliğini ifade etti. Tanınmış bir zoolog konuşmaya katıldı ve tehdit altındaki gorillere ilişkin kaygısını ifade etti. Feminist eğilimli tanınmış bir hümanist tartışma konusu başka bir şeymiş izlenimi verse de kendisinden söz etti. Biri futbolu başka bir şeyin metaforu olarak kullandı ve diğerleri de kitle eğlencesinin saldırı altında olduğunu düşünerek bu sporu savundu. Bir yazar dikkat eksikliği bozukluklarından mustarip çocuklarla neden bu kadar çok ilgilendiğini açıklamaya başladı. Bir başkası bunun internete yapılan bir saldırı olduğu ve siber uzayda müthiş bir yaşam savaşının sürdüğü sonucunu çıkardı.

O sırada rujunu tazelemek için çantasından bir ayna çıkarmış olan tanınmış bir hümanist yine haklar ve ahlak üzerine

bir şeyler söyledi. Çantasından iri bir muz yiyen iri bir oyuncak maymun çıkaran tanınmış zoolog küresel çevreyle ilgili endişesini yineledi. İçlerinden üçü, tanrıları farklı olsa da hemen Tanrı'ya olan inançlarını itiraf etmek istedi.

Kimse Duyarsız Değildir

Kısaca, hepimiz kendimizi sıra dışı bir durumun içinde bulduk ve elimizden geldiğince tepki verdik. Bazıları tuhaflıktan konuştu, diğerleri tuhaflıktan sessiz kaldı. Bazıları kibarlıktan sessiz kaldı; ne de olsa bu yüzden davet edilmişlerdi. Sessiz kalanların söyleyecek hiçbir şeyi yoktu!.. Tüm olayı bu şekilde yorumlayabilir ve sonra da unutabilirdim. Ama böyle düşünmüyordum. Olay kuşkusuz, egomun yüzüne atılmış bir tokattı; ama hayal kırıklığım daha büyüktü.

Entelektüel söylem konusunda bütünüyle özgür bırakılan entelektüeller –ve unutmayalım ki Pierre Bourdieu'nun *On Television* kitabında yazdığı gibi entelektüel söylem halen "manipülasyona karşı en gerçek direniş biçimlerinden biri ve düşünce özgürlüğünün canlı bir onayı"dır– fırsatı kaçırdılar. Aracıyı yönetme şansları olmuş ama bunun yerine Bourdieu'nun "narsistik gösterim alanı" TV onları yönetmişti. Grubun kendi içinde güç ilişkileri hemen kurulur: Bourdieu'nun tabiriyle *hızlı düşünürler* konuşmuş, daha yavaş olanlar nefeslerini tutmaya çalışmıştı. İlk grup "yöneten ve yönetilen insanların olduğu" "bir güçler alanı, güçlü bir alan" oluşturmuştu. Hızlı düşünürler alanı güvenceye alarak kâşiflerin retoriğiyle boş şeylerden söz etmeyi sürdürmüştü. Dayatılan ton ve konulara uyum sağlamak istemeyenler ya da uyum sağlayamayanlar sessiz kalmıştı.

Örneğin eski Yugoslavya'dan geldiğimi bilen ve Uganda ve Bosna konusunda endişeli olan tanınmış yazar birkaç bilgi kırıntısıyla yetinmeme izin verme cömertliği gösterebilir ve eski Yugoslavya'daki savaşa dair benden beklenen, kendisini haklı çıkaracak birkaç şeyi söylememe izin verebilirdi. Ancak kendi-

sini sunma tutkusu baskın çıkmıştı. "İnsanlar bir şeyi ilk kez gören ve sunanlar olmak için neredeyse her şeyi yapmaya hazırlar. Sonuçta herkes öne çıkma çabası içinde birbirinin taklidini yapıyor; herkes sonuçta aynı şeyi yapıyor. Farklı bir yerde özgünlük ve eşsizliğe götüren ayrıcalıklılık arayışı, burada aynılığa ve banalliğe götürüyor" diye yazmıştır Bourdieu.

Bir Entelektüelin Yıldız Olmak İçin Neye İhtiyacı Vardır?

TV maratonunun ilk bölümünden sonra entelektüel tayfamızın üyelerinden biri komik bir grafik çizgi: Grafikte, hızlı düşünürleri net olarak gösterdi ve kişi başına tepki sıklığını ölçtü. Tartışma sırasında hızlı düşünürler arasında oluşan alt grupları ve onların doğru ya da yanlış yüzleşmelerini belirledi. Yapılan hesaplarla da eğlenmiştim. (Bir gruba uyum sağlayamayan biri uyum sağlayanın ukalaca analizinde teselli bulmaktan başka ne yapabilir?) Aramızdaki hızlı düşünürlerin medya yıldızları olduğu ortaya çıktı. Aslında yıldızlar agresifti; ama bu agresiflik ekranda ciddiyet izlenimine, konuya duyulan ilgiye, büyük oranda sosyalleşmeye ve genel anlamda olumlu bir imaja dönüşüyordu. Birini yıldız yapan niteliklerin hesaplanıp hesaplanamayacağının derdine düşmüştüm.

Banallik Tüm Gizemlerin Anasıdır

Hızlı düşünürler medyanın kurallarının takipçisi olan entelektüellerdir. Aslında ilk kez, buna ihtiyaçları olmamasına rağmen, televizyon programımızın katılımcılarının çoğunun yaptığı buydu: Program onların istekleri doğrultusunda şekilleniyor ve onlar istedikleri her şeyi yapabiliyorlardı.

Televizyonun en demokratik araç olduğuna ilişkin temel varsayımı kabul etmek sahte ya da gerçek bir doğallığa sahip her şeyle ilgili basit cümleler kurmaya, diğer bir deyişle banallik üretmeye hazırlıklı olmak demektir. Banallik üretimi, varsayılan izleyici kitlesine karşı bir tür kibarlık ama aynı

zamanda bir kabalık ifadesi olarak yorumlanabilir (izleyici kitlesi aptaldır; anlayıp anlayabileceği bu kadardır). Banalliğin üretimi, hiçbir şekilde varsayılan izleyici çoğunluğunun öz saygısını rencide etmeden, izleyicinin televizyonda zeki insanların kendilerinin de söyleyebileceği şeyler söylediklerini izlemekten hoşlandığını varsayar. Yine Bourdieu'nun deyişiyle: "İster bir konuşmadan ister bir kitaptan ya da televizyonda verilen bir mesajdan söz ediyor olun, iletişimin temel sorusu algının koşullarının yerine getirilip getirilmediğidir: Dinleyen insanın söylediklerimi çözecek araçları var mı? 'Algılanan bir fikri' aktardığınızda sanki her şey yerine oturmuş ve sorun kendisini çözüyor gibidir. İletişim anlıktır çünkü bir anlamda henüz gerçekleşmemiştir; sadece gerçekleşmiş gibi görünür. Basmakalıp ifadelerin paylaşımı iletişimin kendi gerçekliği dışında hiçbir içeriğin olmadığı iletişimdir."

Eğer sıradanlığın dünyası bilgeliğin dilini kendi varlığını piyasada meşrulaştırma adına çalıyorsa (örneğin bu yüzden New York'ta sıradan bir giyim mağazasının adı "Moda Felsefesi"yse ve animasyon bir bilim-kurgu şovunda mutlaka Kafka'dan da söz ediliyorsa) entelektüellerin kendi alanlarını korumak için pek az şey yaptığı da doğrudur. Aksine, her iki taraf da birbirini destekler. Piyasa abesliği entelektüelleştirir, entelektüeller entelektüelliği abesleştirir. Entelektüeller bunu neden yapar? Kibirli olmakla, kimsenin anlamadığı bir dili konuşmakla suçlanmamak için mi? Varsayılan tüketici kitlesine kapris yapmak için mi? Ya da sadece mesajı belirleyen aracı olduğu için mi?

Bu TV programındaki entelektüeller, neticede, düşünmediler; düşünme eylemini, her şeye ilişkin düşünebilme kapasitelerini devreye soktular. Kitle kültürünün kinayelerinden de kaçmadılar; aksine onları (depresyon, çevre kirliliği, ahlaki sorumluluk vs) onayladılar. Entelektüeller, bilinçli ya da bilinçsiz, entelektüel bir zevksizlik örneği sergilediler, ki elbette bunu kolaylıkla savunabiliyorlardı: Televizyonda seçili azınlık

dışında kimsenin anlamadığı bir dilde konuşmak saçmadır, öyle değil mi?

Basitleştirme kamusal söylemin bir tür yazılı olmayan kuralı, kamuoyunun *lingua francası* [ortak dili] haline gelmiştir. Felsefi yaklaşmak yerine dedikodu için kullanılan incelikli bir sözcükle felsefe yapmak, edebiyat yerine edebiyatın taklidi, kültür yerine kültür hakkında dedikodu, konulara ilişkin gerçek politik görüşler yerine politik doğruculuk; bunların tümü Kundera'nın epigrafimdeki alıntıda betimlediği gibi ortak yaşama girmiştir.

Otuz yıl önce hâlâ "yüksek kültür" denilen kültürel alanın gittikçe daha başarılı biçimde çocuklaştırıldığı bir zamanda yaşıyoruz. Çoksatarlar listesine göre değerlendirme yapacak olursak, gerçeklikten uzak kitaplar gerçekliğe yakın kitaplardan daha çok satıyor ve çoksatar listelerinin kendisi, artık edebiyat borsasına ilişkin bilgi sunmuyor, edebi ve entelektüel değerleri meşrulaştırma kurumu işlevi görüyor. Edebi yapıtların film versiyonlarının kitap versiyonları edebi yapıtların kendisinden çok daha fazla satıyor.

Bahsettiğim programda kendini TV kameraları önünde bulan herkes, manipülatör ve manipüle edilen, galip ve kaybeden, gerçek ve gerçekdışı olan, oradaki değerlerin değişiminden sorumlu olan ama aynı zamanda bunun kurbanları olan insanlardı. Bunu, dillerini değiştiren ve çocuklarıyla konuşurken agulayan annelerin durumuna benzetebiliriz. Ancak bu durumda, bunu çok uzun süre yaparlarsa yetişkinlerin dilini unutabilirler. Ki yetişkin dilinin neye benzemesi gerektiğini artık kimse hatırlamıyorsa, bu o kadar da kötü bir şey değildir.

Hip

Amerikan akademik dergisi *Lingua Franca*'da bazı Amerikalı üniversite profesörlerinin internet sayfalarıyla ilgili "Kendim İçin Reklamlar" başlıklı neşeli bir makale vardı. Öyle görünüyor ki bazı profesörler popülerlik mücadelesi içinde

zevk sahibi (umutsuz derecede eski moda bir dil kullanmak gerekirse) olma kaygısı taşımıyor. Bu internet sayfalarında (bazen mayolarıyla görülen!) profesörlerin resimlerini, özel hayatlarının ayrıntılarını, cinsellik, din ya da yemek pişirmeye ilişkin tercihleriyle ilgili kısa itiraflarını ve diğer küçük cazip bilgileri bulabilirsiniz. Makaleyi okurken, şahsen tanıdığım bir profesörün web sayfasıyla ilgili betimlemeye takıldım. Web sayfasını öğrencilerinin yorgun omuzlarına masaj yaparken ve tarot kartlarını yorumlarken çektirdiği fotoğraflarıyla doldurmuştu. Bu iki şeyi favori sosyal aktiviteleri arasına eklemişti.

Bugün bir entelektüel olmak her şeyin ötesinde konformist olmak, piyasanın sözde kanunlara uyum sağlamak demektir. Akademideki entelektüeller bile piyasanın kanunlarına karşı korunamazlar; özellikle de Amerikalılar. Kolaylıkla işsiz kalabilirler; ama aynı zamanda, dudak uçuklatacak kadar yüksek maaşlardan etkilenerek, tıpkı futbol yıldızları gibi başka bir üniversiteye girebilirler. Entelektüelin bugünkü imajı artık bireyin "düşünce özgürlüğü"nü savunan eski moda düşünceyle örtüşmemektedir. Bugün entelektüel politik, kültürel ve entelektüel anaakımlara uyum sağlayan ve düşünen her düzgün insandan beklenen şeyi temsil eden sosyetik bir simadır. İnsanları şoke etmek istediğinde bunu fikirleriyle değil tabloit gazetelerde çıplak fotoğraflarını yayımlatarak yapar; kaldı ki, tanınmış bir Fransız hızlı düşünürün daha iyi bir fotoğraf seçeneği olmadığında yaptığı buydu (O dönemde Saraybosna bombalanıyordu).

Bugünün entelektüelinin *uyanık, cool, mega* olması gerekir, ki bu da pratikte sık sık ana akım kitle kültürüne gönderme yapmak, makul ölçüde radikal olmak (yani sözde radikalizm uygulamak), makul ölçüde yıkıcı olmak (yani sözde yıkıcı olmak), entelektüel bir palyaço olmak demektir. "Sorun akademisyenlerin bir değişiklik ve diskoda geçirilen bir gece için kutsal yüksek kültür sorumluluklarından vazgeçmeleri değil;

bunu yaparak kitle kültürünün kendine ilişkin gözde imajını eleştirel olmayan biçimde yeniden onaylamış olmalarıdır" diye yazmıştır Thomas Frank *The Baffler*'da.

Şimdi Eğleniyor muyuz?

Time dergisinde yakın zamanda yayımlanan bir makalenin başlığı şöyleydi: "Okurlar Merak Ediyor: Şimdi Eğleniyor muyuz?" Bu makalede, çağdaş Alman edebiyatının sıkıcı olduğu ve dolayısıyla Almanların sıkıcı olmayan Amerikan edebiyatına yöneldiği iddia ediliyordu. Çoksatar bir Alman yazar olan ve Hamburg Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı dersleri veren Dietrich Schwanitz, *Time* dergisinde bu konudan, "Alman savaş sonrası edebiyatı eğlence yasağından, pek çok konunun tabulaştırılmasından ve yoğun bir melankoliden mustariptir" ifadesiyle bahsetmiştir.

"Almanya'da herkes Franz Kafka ya da Samuel Beckett gibi yazmak ister" diye açıklamıştır konuyu. *Gong* dergisinin editörü Stefan Bauer, bugün Almanya'da sanatçı addedilen yazarların "anlaşılmaz derecede yüksek kalibrede bir edebiyat" yaptıklarını söylüyor.

Bugün entelektüel olmak her şeyin ötesinde sıkıcı olmak demektir. İsimlerinden bahsedilen ve çağdaş Alman edebiyatını lanetleyen her iki Alman da tipik bir suçlama repertuarı kullanmıştır: *yüksek kalibrede, anlaşılmaz, melankolik, eğlencesiz.* Yanı sıra tabulaştırmaya ilişkin görüş de tipiktir. Kitle kültürü, bu ister jeanlerle ister MTV'yle, Coca Cola'yla, bir filmle, bir müzik videosuyla ilgili olsun hep aynı kendini yücelten miti kullanır; kitle kültürü tabuları yıkar, geleneksel değildir, tazedir, avangarttır, yıkıcıdır ve asla ama asla sıkıcı değildir. Elbette bunların hiçbiri doğru değil.

Basmakalıp ifadeleri okurların keyfini kaçıracak kadar sık tekrarlayarak Alman edebiyatını sıkıcı olmakla suçlayan yazarların genç insanlar olduklarını tahmin ediyorum. Genç olmak *yıkıcılığın, özgünlüğün, gelenekselliğin dışında kalmanın*

ve eğlencenin bir garantisidir! Pratikte genç olmak sizin ve kendi kendini destekleyen tüm paketinizin, ana akım kültürün mutlu, heyecanlı ve finansal anlamda ödüllendirici yollarına fırlatılacağının en risksiz garantisidir.

Eğlence Seven Kültür

Dünyada kardeşlik *kitsch*le sağlanacak, demiştir Milan Kundera. Dünya uzun zamandır kardeş. Alfama'da yaşayan Lisbon'lu bir balıkçıyla St. Petersburg'daki Oktjabrskaja Hotel'in tüm katlarında bulunan küçük barlardaki barmenler arasında çok büyük bir fark yoktur. Her ikisi de televizyonda aynı Amerikan ve Meksika dizi filmlerini izlemektedir. Sadece altmışlarda entelektüel ilgi nesnesi olan "kitsch" sözcüğü kullanımdan kaldırılmıştır. Bu sözcüğün yerini *endüstri* (film, yayıncılık), *eğlence* ve *keyif* sözcükleri almıştır.

İki yıl önce bir Amerikan üniversitesinde ders veriyordum. Öğrencilerim "kitsch" sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmiyorlardı. Almanya'da yakın zamanda verdiğim bir ders sırasında bir öğrenci bana "yüksek edebiyat" ile "bayağı edebiyat" kavramlarının ne anlama geldiğini sordu; bu kavramları, demode oldukları gerçeğinden ötürü özür dileyerek kullanmıştım.

"Eğlence seven kültür." Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death** adlı kitabında Amerikan kültürünü böyle nitelendirmişti. O zamandan bu zamana eğlence seven kültür dünyaya hâkim olmuş durumda. *Washington Post*'ta şöyle bir haber yer aldı: "Ticaret Departmanı'na ve endüstri figürlerine göre 1996'da yazılım ve eğlence ürünlerinin uluslararası satışı diğer tüm Amerikan endüstrilerden yüksek bir rakam olan 60.2 milyara ulaştı. Bu istatistikler Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ABD için dünya çapında yeni pazarlar açtığı 1991 yılından bu yana Amerika'dan ithal edilen fikri mülkiyetlerin oranının dolar bazında yaklaşık yüzde doksan dört oranında yükseldiğini göste-

* *Televizyon: Öldüren Eğlence,* Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., 2012. (ç.n.)

riyor. Üstelik buna, her yıl yasadışı kopyalamada kaybedilen ama sözü edilmeyen milyarlarca dolar dahil değil." Todd Gitlin aynı makalede, Amerikan popüler kültürünün "küresel birleşme için adım atanların uzun geçmişinde sonuncu evre" olduğunu kabul ediyor. "Amerikan popüler kültürü Roma İmparatorluğu'nun dayattığı Latince'nin, Katolik Kilisesi'nin ve Marksist Leninizmin arkasından geliyor."

Ben bu satırları yazarken dünya çapında 52 ülkede milyonlarca insan gençlik TV dizisi "Buffy the Vampire-Slayer"ı izliyor, genç Vietnamlılar "Apocalypse Now" adındaki bir restoran zincirinde Amerikan müziği dinleyerek eğleniyor, İranlılar "Titanik" için deliriyor, "Baywatch" [Sahil Güvenlik] Güney Amerika'dan Çin'e pek çok yerde izleniyor, Oprah Winfrey dünya çapındaki sadık seyirci kitlesiyle bir araya geliyor ve Jerry Springer kamusal yaşamın tüm yönlerinin –politika, kültür, gazetecilik, televizyon– Springerlaştırılmasının bir ikonu haline gelmiş durumda.

Sadece "köktenciler" hiçbir şey izlemiyor. Onların dışında hiç kimse de küresel kardeşlik zincirinin dışında bırakılmak istemiyor. Altın tüketici çağımız, kârlarını küresel kardeşliğe ait olmaya ilişkin evrensel tutku üzerine temellendiriyor.

Tren de Bir Metafordur

2000 yılının yazında bir metafor-trenle seyahat ettim. Trende onlarca Avrupa ülkesinden gelen ve tümü genç, yaklaşık yüz yazar vardı. Avrupa'nın güneyinden kuzeyine bir buçuk ay boyunca seyahat ettik. Yüz yazar fazla sayılmaz; ancak edebiyat denilen aktiviteyle uğraşan insan nüfusunun bir bölümünün bir tür örneğidir. Bazıları "sorunlu" olan farklı Avrupa ülkelerine seyahat ettik. Bundan yirmi yıl önce yüz yazar birilerine dilekçe yazma, bir konuda basın açıklaması yapma, bir şeyleri protesto etme fırsatını asla kaçırmazdı. Bizim trenimizde bu türden hiçbir aktivite yoktu. Yolculuğun sonunda yazarların gönülsüzce bir demeç yazdıklarını kabul ediyorum; ama

bu da, yazarlık mesleğinin pratik yönüne ilişkindi (Avrupa Birliği'nin küçük dillerden diğer küçük dillere çeviri için daha fazla para ayırması yönünde bir talepti). Bu yazarların kültürel konumlarından memnun oldukları aşikârdı: devletlerinden, uluslarından, Avrupa Birliği'nden, Avrupa'dan, edebiyattan. On iki ülkeyi geçtik ve aramızda Beyaz Ruslar ve Ruslar, Litvanyalılar, Kıbrıslılar, Türkler ve Yunanlar, Sırplar ve Hırvatlar vardı. Ancak içlerinden pek azı politikaya, Avrupa'daki fikir yansımalarının ya da edebiyat kavramının kendisinin araştırılmasına ilgi gösteriyordu. Yazarları yaşama döndüren, *lobi, ağ, kültür yönetimi* gibi sözcükler oldu.

Eco'nun vahiysel ve bütünleşmiş entelektüel tipolojisinin (*apocalittici e integrati*) modası geçti. Hemen hemen herkes bütünleşmiş durumda. *Vahiysel, melankolik, can sıkıcı* ve *seçkinci* olanlar bugünün kültür sahnesinde eşi görülmeyen tipler. Bugün Teksas'lı bir senatörün komünizmle mücadeleye ilişkin bir kampanya konuşması yapması ne kadar tuhaf kaçacaksa, aynı şekilde bu tipleri muhatap almak ve onlarla yüzleşmek de (ki düşmanların olmadığı durumda kitle kültürünün temsilcileri hâlâ bunu yapmaktan memnundur) o kadar tuhaf kaçacaktır.

"Orwell'i korkutan, kitapları yasaklayacak olanlardı. Huxley'i korkutan şey ise, kitap okumak isteyen kimse olmayacağı için, bir kitabı yasaklamak için de hiçbir neden olmaması ihtimaliydi. Orwell bizi bilgiden yoksun bırakacak olanlardan korkuyordu. Huxley bizi pasifliğin ve egoizmin kuyusunda bırakacak kadar çok şeyle besleyecek olanlardan korkuyordu. Orwell hakikatin bizden gizlenmesinden korkuyordu. Huxley hakikatin umursamazlık denizinde boğulmasından korkuyordu. Orwell bir köle kültürüne dönüşmemizden korkuyordu. Huxley hislerini açıkça ifade etmekle, "orgy porgylerle" ve merkezkaç "bumblepuppylerin" eşdeğeriyle meşgul olan bayağı bir kültüre dönüşmemizden korkuyordu.

Kısacası Orwell nefret ettiğimiz şeyin, Huxley ise sevdiğimiz şeyin bize zarar vermesinden korkuyordu" diye yazmıştır vahiysel Neil Postman, Huxley'in haklı olduğu notunu düşerek.

Anladığım kadarıyla o zamana kadar ne bütünleşmiş ne de vahiyseldim. Bir melez, bir *intercalyptic*'tim. Artık bütünleşmiş durumdayım. Kundera'nın olmayan şeyler hakkında konuşmanın kabalık olduğu yönündeki sözünü dinledim. Küresel kardeşlik zincirinin bir halkası olmaya karar verdim; belki de her zaman öyleydim de sadece kabul etmek istemiyordum. Başka seçeneğimin olmadığı doğru. Küresel kardeşlik zinciriyle itaatkâr bir bütünleşme beni neredeyse metafizik bir keyfe sürüklüyor. *Öyleyse şimdi eğleniyor muyuz?*

Elbette eğleniyoruz.

2000

HOŞÇA KALIN

Hoşça kalın. Ve beni geçmiş olduğunuz için teşekkürler.

Evdeki Ruhlar

Bir kitabı yakmanın birden fazla yolu vardır.
Ray Bradbury

Fotoğraflar

Elimdeki fotoğraflara dikkatlice bakıyorum. Her ikisi de 1 Mayıs 1949'da, Belgrad'daki 1 Mayıs kutlamalarında çekilmiş. Ben o zaman henüz 45 günlük bir bebeğim.

İlk fotoğrafta, ilk kızlar sırasının arkasında, üzerinde *Long Live the Federal People's Republic of Yugoslavia, a Land of Freedom, Democracy and Progress!* yazan bir afiş var. Fotoğrafın sağ tarafında, büyük ihtimalle bir polise ait olan bir dirsek göze çarpıyor. Geçit törenindeki genç erkek ve kadınlar tekerlekler

üzerindeki devasa kitaplara eşlik ediyor. Yatay kitabın arka kapağında şöyle yazıyor: *İnsanlar İçin Kitaplar.* İleriye bakıyorum. Açık sayfaları olan kitapta şöyle yazıyor: *Bağımsız ve Mutlu Yugoslavya'nın Oluşturulması İçin Beş Yıllık Planın Gerçekleştirilmesi Mücadelesine Doğru.* Açık kitap, adı görülemeyen başka bir kitabın arka kapağı üzerinde duruyor. Ancak üst satırdaki "S" harfi ve ikinci satırdaki "TAL" harfleri Karl Marx'ın *Kapital*'ini akla getiriyor. (Slav dillerinde "Marks" olarak telaffuz edilir) Sene 1949. Yugoslavya Sovyetler Birliği'yle ve Varşova Antlaşması'nın tarafı olan tüm ülkelerle ciddi bir çatışmanın tam ortasında. Bu yüzden kitap, Lenin'in bir eseri ya da Stalin'in portresinden değil Marx'ın *Kapital*'inden destek alıyor.

Şimdi de ikinci fotoğrafa bakıyorum. Dört kitap ortasında bir yıldız olan üçgenin bulunduğu bir piramide dizilmiş (üzerinde yıldız olan üçgen bir partizan şapkası olan *titovka*ya gönderme yapıyor). En alttaki, kameraya çevrilmiş olan kitabın üzerinde *Beş Yıllık Yayın Planımız* yazıyor. Aynı kitabın sırtındaki yazı ise *Ders Kitapları.* Ders kitaplarının en üstünde Edebiyat, onun üzerinde *Fen* ve onun üzerinde de *Çocuk Kitapları* yer alıyor. Kitapların başlıkları altında güçlükle anlaşılan sayılar var. Belki de yayımlanan ciltlerin sayıları bunlar. Kalınlığından ve sayısından, ders kitaplarının önümüzdeki beş yıllık planda en önemli rolü oynayacağı anlaşılıyor. İkinci kitapta, fotoğrafta bir sansür işareti gibi görünen, karartılmış bir dikdörtgen görüyorum. Oysa bu aslında bir aracın kapısının görüntüsü ve içeride de sürücünün görünmeyen yüzü var. Alttan üçüncü kitapta *Education (Prosveta)* yazılı. Bu Yugoslavya'daki en büyük yayınevlerinden birinin adıydı.

1 Mayıs törenlerinden birine ait olan bu fotoğraflar ben bebekken, henüz bir buçuk aylıkken çekilmiş. Sonraları televizyonda izlediğim törenler farklı görünüyordu. Bir süre sonra 1 Mayıs törenleri ortadan kayboldu. Komünizm gösterilerinin zengin repertuarı içinde en uzun süre varlığını sürdüren

Tito'nun doğum günü kutlamasıydı. Aslında gösteriler Tito'yla birlikte son buldu. Ama ölümünden sonra bile, *Tito'dan sonra bile Tito*'yla sloganı atılarak bir iki doğum günü kutlaması yapıldı.

İnsanlar İçin Kitaplar!

İnsanlar için kitaplar! İnsanlar için kültür! Bunlar, güçlü ideolojik kanadı altında okuryazarlığı yayma, kitleleri eğitme ve kültürü demokratikleştirme programının yürütüldüğü ilk iki komünist slogandı. Bazen bugün bile, doksanlarında okumayı öğrenen şen büyükannelerle ilgili komünist efsanelerin ya da bilim insanı ve şampiyon kayakçı olan durdurulamayan kör insanların yankılarını belli belirsiz duyuyorum.

Doğduğum güne bile bir kitap damgasını vurmuş. Babam hastanede annemi ziyarete gittiğinde ona hediye olarak bir kitap götürmüş. Bu, günün anlam ve önemine uygun olarak Maxim Gorky'nin *Ana* adlı romanıymış.

Çocukluğumda Nikola Tesla gibi sonraları elektriği icat eden yoksul köy çocuklarına ya da Tito gibi sonraları faşistleri alt eden ve on dili akıcı biçimde konuşup piyano çalabilen politik liderlere dönüşenlere dair komünist mitlerle yetiştirildim. Ders kitaplarım "Çalışmak sizi özgür kılar", "Bilgi güçtür" ve "Kitaplar en iyi arkadaşlarımızdır" gibi sloganlarla doluydu. Okuldaki öğretmenlerim beni bilginin ve sanatın en büyük saygıyı hak eden iki insan eylemi olduğuna ikna etmişlerdi.

Yugoslavya'da komünist dönemin ilk zamanları zengin *sanatsal-eğitsel* aktivitelerle doluydu. En küçük kasabanın bile kendi Kültür Evi vardı ve burada sinemalar, amatör tiyatrolar ve kütüphaneler bulunuyordu. Her kasabanın kendi amatör tiyatrosu vardı. Amatörlük (amatör film yapımcıları, amatör oyuncular, amatör fotoğrafçılar, amatör şairler) ağırlıklı olarak köylülerden oluşan bir ülkede kültürü demokratikleştiriyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesi Yugoslavya da böyleydi. *Hamlet*'i yarı eğitimli işçi ve çiftçiler sahneye koyuyordu; ama sonuç

olarak, yaşamları kendilerine böyle şeyler nasip etmeyenler de Shakespeare ve Hamlet isimlerine aşinaydı. Televizyonun evlere girişiyle birlikte amatörlük ve bununla beraber de İşçilerin Üniversiteleri ve Kültür Evleri yavaş yavaş ortadan kayboldu.

Oprah Winfrey Show'u izlemeyi seviyorum. Öğrenme, kendini eğitme, yüksek kişisel hedeflere ulaşma, *sağlıklı bir vücutta sağlıklı bir ruh*, yoksullara yardım (*Yoksullar İçin Üniversiteler*!), genç ve yetenekli olanlara destek, yetişkinlerin eğitimi için destek, sağlıklı bir bireyin sağlıklı bir toplum yaratacağına dair inanç, bir kelimenin hayatları (ve dünyayı!) değiştirebileceğine ve *bilginin güç olduğuna* duyulan inanç; tüm bunlar ilk komünist kültürel propagandaların sıradan araçlarıydı. Bazen Oprah'ın bunca sene sonra bana televizyon ekranımdan görünen ilkokul öğretmenim olduğunu düşünüyorum. Dilini, ten rengini ve görünüşünü değiştirmiş olabilir; ancak ben söylediği her şeyi anlıyor ve seviyorum çünkü tüm bunları çok önce duymuştum.

Kapitalist toplumlarda kültürün demokratikleşmesi piyasayla mümkün oldu ve küreselleşmeyle geliştirildi. Pek çok komünist toplumda kültürün demokratikleşmesi komünizmle aynı pakette geldi.

Şimdi fotoğraflara dönelim. Bu fotoğraflar 1949 yılında, Sovyet Bloku'nun çöktüğü dönemde çekilmiş. Bundan sadece dört yıl sonra Yugoslav yazarlar resmi olarak sosyalist gerçekçilikten uzaklaştılar. Aynı yıl, 1953'te, Yugoslav sinemaları başrolde Esther Williams'ın oynadığı ilk Hollywood filmi *Water Ballet*'ı gösterime soktular. Bu noktadan sonra kapılar Hollywood filmlerine sonuna kadar açıldı. O dönemin kültürüne de olağanüstü iyi uyum sağlıyorlardı. Eğri oturup doğru konuşalım: Esther Williams filmlerinin estetiğiyle komünist gösterilerin estetiği arasında çok büyük bir fark yok. Sadece, Esther Williams daha iyi bir gösteri çıkarmıştı. Öte yandan Amerika savaşın dokunmadığı büyük, zengin bir ülkeydi; Yugoslavya ise küçük, yoksul ve savaşla yaralanmış bir ülke.

Şeytanı Çağırmak

"Güle güle" sözcüğü sevdiğim sözcüklerden biri değildir. Gençken sözcüklerin anlamına inanırdım. Eski Rus folklorunda bir gelenek vardır: İnsanlar yaşadıkları bir evden ayrılırken terliklerini ateşin önünde bırakır ve böylelikle ev ruhları, *domovye,* onları takip edebilir. Popüler inanışa göre ev ruhları hafızanın ve sürekliliğin bekçileridir. Kendi adıma *güle güle* demek durumunda kaldığım yerler oldu; ama bu sözcüğün belirleyiciliğinden, geride dönüşümün güvencesi olarak bir şeyler bırakmaktan korktum. Bu, sözcüğün anlamını değiştirmenin sembolik bir eylemiydi ve bu küçük değişim sadece sözcüklerin gücüne inancımın bir göstergesiydi. Bugün, terlikler dahil, başka insanların evlerinde kaç eşya bıraktığımı hatırlayamıyorum bile. Göçebeler bir şeyleri arkada bırakmanın onları yanınıza almaktan daha ucuza mal olduğunu bilir.

Goodbye until the Next War! Bu, yaklaşık yirmi yıl önce gösterime giren bir Yugoslav filminin adıydı. Sanatçılar sıklıkla her türden saçmalığı pat diye söyleyiverirler. Ama öyle oldu ki bu söylenenlerden bazıları gerçekleşti. Filmin adı gerçeğe dönüştü: Yugoslavlar gerçekten de birbirleriyle yeni bir savaşta buluştular.

İlkel kültürlerde sözcüklerden korkmak diye bir şey vardır; anlamlarının hayat bulacağından korkulur. *Chertyhanie, şeytan çağırmak* diye çevrilebilecek Rusça bir sözcük.

Memleketimin insanları, Yugoslav yazar ve entelektüellerin çoğu, *savaş* sözcüğünü şeytan çağırılana ve savaş gerçekten başlayana kadar tekrar etmişti.

Kitap Yakanlar

Yugoslavya vatandaşlarının ülkelerine *güle güle* deyişi çok sertti. Ülkeleri, yaşamları, evleri, kitapları, belgeleri, fotoğrafları, biyografileri, haritaları, dilleri, okulları, eşyaları, hatıraları; her şey ortadan kaybolmuştu.

Saraybosna'da Ulusal Kütüphane yıkılmış, yüz binlerce kitap kül olmuştu. Sırpların top ateşleriyle yok edemediği kitapları Bosnalılar yakıt için yok etmişlerdi. Önce sözde komünist yapıtaşlarını, komünist düşünürlerin toplu eserlerini kullandılar. Saraybosna'da yaşayanlar bunların en çok, ısı üretme özelliklerini takdir ediyordu. Bosnalılar bu türden kitapların tele sarıldığında kömür gibi yavaş yavaş yandığını söyler. Shakespeare'in kendisi de yakıt işlevi görüyordu... Hayatta kalma mücadelesinde ne ideolojik ne estetik önceliklerin bir önemi vardır.

Hırvatistan'da, aynı dönemde, yeni milliyetçi hükümet, kütüphanelerin uygunsuz kitaplardan temizlenmesini sessizce destekliyordu: Bunlar Sırp, komünist, Kiril dilinde, anti-Hırvat, antifaşist ve diğer türlerde kitaplardı (aralarında yine Shakespeare'in eserleri de yer alıyordu). Kitapları yakanlar farklılıkları pek umursamıyordu. Binlerce kitabın sonu çöplük oluyordu. Gerek ölmüş gerek hayattakti yazarlar okul müfredatından, kütüphanelerden, edebiyat tarihinden ve edebiyat yaşantısından çıkarılıyordu. Çalışma entelektüellerin kendisi, *uygulayıcılar*, gönüllüler tarafından yürütülüyordu.

El yazmaları yanmaz, bir gün her şey ait olduğu yere döner, tarih silinemez, yeni kütüphaneler kurulacak, yeni kitaplar yayımlanacaktır: Kültürel optimistler bizi işte böyle avutuyorlar. Optimistler çoğu zaman yok etme pratiğine aşina değildirler; bazı şeylere kutsal ölçüde mesafeli "tarihsel" bir perspektiften yaklaşırlar ve iyimserliklerinin nedeni de budur. Aslında harap olmuş kitapların yerine yenilerini koymak zordur. Uzun bir süre bu tür şeyler için hiç para olmayacak. Mafya hükümetler kendi insanlarını soydular ve uzun yıllar boyunca içinden çıkamayacakları bir borç batağına soktular. Bir gün para bulunsa da önceliğin kitaplardan yana olacağını düşünmek güç; tıpkı edebiyatın kendisinin kitaplar yok edildiğinde sahip olduğu anlama yine sahip olacağını hayal etmenin güç olması gibi. Kültür tarihinde sonraları yapılan düzeltmeler sıklıkla sadece küçük bir uzmanlar grubuna hitap eder.

Ekim Kurabiyeleri ve Campbell'in Ruhu

Komünizmin Doğu Avrupa'daki vedası sadece sisteme değil tüm bir kültüre de vedaydı. Bu çift yönlü bir kültürdü: sistemi destekleyen ama aynı zamanda sisteme direnen bir kültür; sistemi teşvik eden ama aynı zamanda değiştiren bir kültür. Direniş kültürü zengin sanat türleri ve trendler geliştirdi; tıpkı temel amacı, Stalinci kamplardan Ekim kurabiyelerine kadar Sovyet ideolojik çevresini betimlemek ve yabancılaştırmak olan "soc-art" gibi. Bugün direniş kültürünün yerini hazır kültür aldı. Sovyet, Macar, Çek, Yugoslav, Polonya ve Romanya filmleri ortadan kayboldu. Yazarlar, sosyal hiyerarşideki yerleri gibi, sınırlara savruldular. Pek çok sanatçının sonu sürgün oldu ve içlerinden pek azı geri döndü. Tüm bir kültür düzgün biçimde yeniden değerlendirilemeden yok oldu. Komünizmin çöküşü gibi radikal politik değişimlerde neyin korunmaya ve taşınmaya değdiğini düşünmezsiniz. Örneğin Litvanya ve Estonya'da Kiril alfabesi sadece onu yok etmenin mümkün olmadığı yerlerde yaşamayı sürdürebildi: rögar kapaklarında!

Artık Ekim kurabiyelerinin olmadığını söylüyorlar. Modern kültür ikonu Campbell'in çorbası Amerikan süpermarketlerinin raflarını dolduruyor. Milyonlarca Amerikalı höpürdeterek bu çorbayı içiyor ve çorbanın ünlü ikonografı Andy Warhol'un eserleri Amerikan müzelerini süslüyor. Her şey olması gerektiği gibi. Sadece artık Campbell'in çorbasını Moskova'daki süpermarketlerden de alabilirsiniz. Ruslar çorbayla birlikte yeni bir yaşamın sembolik doğuşunu ve "normal dünya"yla bağlantıyı da içiyor. Çorba uzun süreli bir travma için etkili bir melhem; ama aynı zamanda bunun onayı da.

Travmalar

Komünizm sonrası dönemdeki diğer insanların ya da yerlerin kültürel geçmişleriyle nasıl ilişki kurduğunu bilmiyorum; ama eski Yugoslavların terliklerini ev ruhları için –anı ve sürekliliğin bir teminatı olarak– ateşin önüne bırakmadıklarını

biliyorum. Bunun yerine evlerinin küçük ve nefret dolu olduğunu, onu yıkmak ve hayata yeniden en baştan başlamak için sabırsızlandıklarını söylüyorlar.

Yugoslavya sonrası devletler paylaştıkları evi yıkıp, birbirine paralel iki cephede azılı bir savaş başlattılar. Cephelerden birinde hafıza yıkıldı: *Yugoslav* olan her şeye karşı gerçek ve zihinsel bir savaş başladı. Öte yandan ulusal ideologlar ulusal hayallerin inşasına başladılar. Ulusal kültür anlaşılmaz bir ulusal kimliğin temsiline ve bu fantezileri onaylamaya indirgenmişti.

Sonuç olarak, Yugoslavya sonrası ulusal kültürlerin tümü kendilerini kendi yarattıkları bir harabenin içinde buldular. Yaşadıklarının üç katı şiddette bir travmaya tutulan (komünizmin izleri, Yugoslavya'nın çöküşü, savaş ve yeni oluşturulan ulusal kültür), diğer bir deyişle kendilerini bunun üç katı gerçekdışı bir rolü üstlenmiş bir halde bulan yazarlar, sanatçılar ve entelektüeller kendi travmalarıyla yüzleşmeyi reddettiler. İçinde yetiştikleri geçmişle ve yaşamlarının yapısökümünün nedenleriyle yüzleşmeyi başaramadıklarından kendilerine dayatılan kimlikleri itaatkâr biçimde kabul edip gerçekdışılığın dilini kullanmayı sürdürdüler.Bu değişikliklerle yüzleşmeye hazırlıksız olduklarından hiçbir şey olmamış gibi yeni duruma uyum sağladılar.

Kısa süre önce bir grup yazarla birlikte bir Doğu Avrupa gezisi yaptım. Polonya ile Rusya arasındaki kısa sınırı geçerken belediye zabıtası şefi, istasyon şefi, hoş geldin konuşması yapan bir bölge okulu öğretmeni ve kadınlardan oluşan amatör bir halk dansları grubu bizi ekmek ve tuzla* karşıladı. Kadınlar dişlerindeki parıltılı altın kaplamalarla her zaman yaptıkları gibi şarkı söylediler ve dans ettiler.

Vilnius'taki demiryolu istasyonunda bizim için farklı bir karşılama vardı. İstasyon girişinde şairler köşelerdeki yüksek

* Ekmek ve tuz pek çok Orta ve Doğu Avrupa kültüründe kullanılan bir hoş geldin seremonisidir. Önemli, saygın ya da hayranlık duyulan misafirler geldiğinde ikram edilir. (ç.n.)

kürsülerinden bize şiir okurken, bir caz orkestrası bir platformun üzerinde müzik yapıyordu: Çinli bir şair Çince, Amerikalı İngilizce, Litvanyalı Litovca ve bir Rus Rusça şiirlerini okudu. Her şey aynı anda oldu: şairlerin her biri şiirlerini okurken caz orkestrası müzik yapıyordu. Ahenksiz performans Doğu Avrupalı yazarının ahenksiz hayal gücünün ürettiği bir sanattı. Bu yeni bir propagandanın ürünüydü. Performansın gizli bir mesajı vardı: Biz Litvanyalılar Batı Avrupalıyız, Rus komünist kültürüyle hiçbir ortak noktamız yok, uygar Batı Avrupa'nın geri kalanı gibi kozmopolit, çokkültürlü bir toplumuz, biz folklor patırtılarıyla misafirlerimizi sıkmıyoruz, ağızlarınıza ekmek ve tuz boca etmiyoruz, biz "normal"iz. Kısa süre sonra bir Litvanya rehberinden Vilnius'un "Avrupa'nın coğrafi merkezi" (bu her ne demekse) olduğunu, Papa'nın annesinin Litvanyalı olduğunu ve Nazilerin (kimin?) gerçekten de yerli Yahudilere kötü davrandığını ama Litvanyalıların kendilerinin ağır Rus-komünist baskısına güçlükle katlandığını öğrendim.

Bu travma diliyle (Biz kurbanız!) Riga'da, Tallin'de, St. Petersburg'da ve Minsk'te Bulgar bir şairle sohbet ederken yine karşılaştım. ("Bulgar olmaktan utanıyorum. Başka biri olmak isterdim" diyordu.) Bu dili tanıdım çünkü onu Ljubljana, Belgrad ve Skopje'de öğrenmiştim.

Moskova'da hediyelik eşyalarla dolu tezgâhlar arasında dolaşırken bir tür rahatlama hissettim. Orada, tezgâhların üzerinde "piyasa hoşgörüsü"yle karşılaştım. "Yeni Rusların" yaşamından yeni motiflerle geleneksel vernikli kutular, Stalin'in portresinin ve ağır komünist sloganların yer aldığı tişörtler, Maleviç'in imzasının taklit edildiği fincanlar, güvelerin yediği Sovyet askeri şapkaları ve Rus yazarları biçiminde matruşkalar gördüm: Puşkin'in içinde daha küçük bir Tolstoy, Tolstoy'un içinde Dostoyevski, Dostoyevski'nin içinde Çehov, Çevhov'un içinde Gogol vardı.

Bitpazarında iyileşme dönemi başlamıştı. Pazaryerinde. Hep başladığını söyledikleri yerde. Ama bir kültürün sadece o

kültüre ait hediyelik eşyaların satışıyla canlandırılabileceğini sanmıyorum, onları kim yapmış olursa olsun: kendilerine ait olmayan bir geçmişle oynayan genç sanatçılar ya da kendi geçmişlerini yeniden değerlendiren yaşlılar. Özgün bir kültür dili ortaya çıkacak olursa, ki eminim bu olacak, bu dil farklı kaynaklardan gelecek. Bu kaynaklardan biri nostalji olacak. Tam bir içsel özgürlük anında, ev sakininin ister kendi rızasıyla ister başka biri istediği için ev ruhlarının onu izleyebileceği şekilde terliklerini ateşin önüne bıraktığı bir anda ortaya çıkacak.

2000

Bir Cevap İçin Sorular

Mantra

"Küreselleşme" sözcüğü güncel küresel mantradır. Sayısız anlamsal etiketlerle dolu, anlamlarla yüklü ve ideolojik bir imajı olan bu kavram yabancı bir bavul gibi dünyayı dolaşır. Kavramın anlamını ve içeriğini değerlendirmesi beklenen entelektüeller kolaylıkla ve sıkça anlamsal tuzaklara düşerler. Bunun nedeni kısmen moda olan sözcüklerin kendilerinin doğasında gizlidir; çünkü "bu sözcükler şeffaf kıldıkları iddiasında bulundukları deneyim kadar, kendileri geçirimsiz hale gelir" (Zygmunt Bauman, *Globalization**). Diğer bir neden bu

* *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2012. (y.h.n.)

kavramın ağır ideolojik yükü, bir üçüncüsü de ekonomiden ekolojiye, teknoloji ve iletişimden devletin durumuna, kültür ve medyadan jeopolitiğe, çokulusluluğun yapısından ulusal kimliğin yeniden yorumlanmasına, felsefeden uzamın anlaşılmasına ve hızdan sosyoloji ve küresel göçlere kadar kapsadığı içeriğin genişliğidir. Tüm bu yönler birbirleriyle ilişkilidir ve birini dikkate almadan bir diğeri hakkında konuşmak ya da bir üçüncüsünü göz önünde bulundurmadan bir diğerinden söz etmek güçtür.

Küreselleşme dışarıdan bakıldığında Dalai Lama'nın gülümseyen yüzünün görüldüğü ve çiçeklerin hiçbir zaman yeterince farklı renklerde olamayacağını söyleyen sesinin duyulduğu, gökkuşağından bir sis perdesine benzer .

Küresel Vatandaş

Kimdir bu küresel vatandaş? Hızlı, etkili ve rasyoneldir; bedeninin, teknolojinin ve bilginin hâkimidir; kim olduğunu ve ne istediğini bilir ve istediği şeyi alır. Öğle yemeğinde Japon suşisi, akşam yemeğindeyse Arnavut gulaşı yiyen oldukça bilinçli bir tüketicidir. Esnektir, işini sever, oldukça profesyoneldir. Hareketli, etkili ve bir kurşun kadar isabetlidir. Dünyayı onaran ve kafasında hep ilerleme fikrini taşıyan bir marangozdur. İdeal çağdaşımızın bu ayartıcı imajı, gerçekleşen bu Süperman miti tüm dünyayı dolaşır: New York'lu işadamları ve Avusturya aborijinleri TV ekranında bu imajla aynı şekilde kendilerini özdeşleştirebilirler.

Gerçek yaşamda (eğer böyle bir şey varsa) işler oldukça farklıdır. Çağdaşımız insanlığın tamamının üçte birini oluşturan zengin kesime dahilse, bırakın kendini ve dünyadaki yerini, ödediği elektrik faturasının mantığını dahi anlayacak durumda değildir. Kendi gündelik yaşamı gitgide daha sanal hale gelmektedir. Sahip olduğu güç sanaldır (Jean Baudrillard *Paroxysm*'de "Sanal olanın gücü sanal bir güçtür" diye yazar) ve yakın zamana kadar kendisini tanımlayan koordinatların

(meslek, sınıf, etnik köken, ırk, dini eğilim) gerçekliği ondan gitgide daha fazla uzaklaşmaktadır. Kimlik piyasasındaki zengin "kimlik" seçenekleri arasında kesinlikle kendisine hitap edecek bir şeyler bulabilir: geleneksel "Blut und Boden"* paketinden sofistike biseksüelliğe kadar. "Ulusların babaları"ndan "ruhani guru"lara, moda tasarımcılarına ve plastik cerrahlara kadar günümüzün çağdaş koçları geçmişteki psikanalistlerden farklı olarak artık kim olduğumuzu açıklamıyorlar çünkü bunun gerçek dünyada hiçbir önemi yok. Onlar bize dönüşebileceğimiz şeyi söylüyorlar.

Çağdaşımız, dünyanın geri kalan üçte ikilik bölümüne dahilse aç ya da "sadece" yoksuldur. İki dünya, zengin ve yoksul, ayrı yaşar. "Zenginlik küresel, sefalet yereldir; ama bu ikisi arasında hiçbir gelişigüzel bağlantı yoktur" diye yazar Bauman. İstatistikler iki dünya arasındaki bu bölünmeyi güçlendiriyor: Bugün, geliri net biçimde 2.3 milyar insanın gelirine eşit olan 358 milyarder var.

İdeoloji

Küreselleşmenin ideolojisi idealleştirilmiş küresel vatandaş kadar çekicidir. Küreselleşme her şeyden önce, sanki paldır küldür komünizme düşmüşüz gibi, çalışmanın sonunda zevke dönüştüğü modern çağla aynı anlamda kullanılır.

Küreselleşmenin ideolojisi iki zıt fikir arasında bağlantı kurmakta ve uyum sağlamakta başarılı olmuştur: evrenselleştirme, dolayısıyla gerekli bir standardizasyon; öte yandan mutlak bir özgünlük ve farklılık hakkı. Her gün TV ekranlarında özümsediğimiz küresel ideoloji bu uyumu, sarileri içinde özgüvenle internette gezinen Hintli kadınların ya da çarşaflarının altında cep telefonları çalan baştan ayağa tesettürlü Arap kadınlarının fotoğraflarıyla onaylar.

Küreselleşme görüntüsü eski, devrimci özgürlük, eşitlik,

* Toprak ve kan faktörlerine odaklanan etnik kimliği esas alan bir Nazi ideolojisi. (y.h.n.)

kardeşlik kavramlarıyla bezenmiştir; ancak bu kez sınırları olmayan bir dünyada. Küreselleşme, pratik bir bakış açısıyla, büyülü bir tür oyundur. Çünkü sadece büyü, bu sınırlarının olmadığı varsayılan dünyanın devlete ait, ulusal, etnik, dini, ırksal, coğrafi ve diğer anlamdaki sınırlarını hem *geçersiz kılıp* hem *koruyabilir.*

İdeoloji yumuşak, pratik ise serttir. "Daha kötü" dünyalardan "daha iyi" olanlara akıtılan milyonlarca insan her gün sınırları olmayan dünyanın pratiğiyle yüzleşmektedir. Ya ülkelerine geri gönderilen ya da sınırları yasadışı yollardan geçerken ölen inanılmaz sayıdaki göçmenin dışında bir de, hiçbir kimlik belgesi olmadan "daha iyi" dünyalarda gölge gibi dolaşan "ölü ruhlar"dan oluşan bir hayalet nüfus vardır.

Küreselleşme oyununun tasarımcılarının elinde ihtiyaçları olan her şey var: para, medya, güç ve her şeyin ötesinde çekici bir imaj. Perdenin ardında ne olduğunu soran septiklere oyunbozan, susuzluklarını Coca-Cola içerek bastırmaktansa ölmeyi tercih edecek olan "köktenci" gözüyle bakılıyor. Bu türden bir ayrımda hiçbir ayrımcılık yok: Yeni dünya düzenini reddedenler kategorisinde hem Slobodan Miloseviç'i hem de Noam Chomsky'yi görmek mümkün.

Küreselleşmenin ideolojik yapısı içinde, "demokratik" olduğu iddia edilen bir medya savaşı bu karşıtlık çizgilerinde yürütülüyor: gelenekselliğe karşı ilerleme ve gelecek, "saban ve çapa"ya karşı ileri teknoloji, eskiye dönük dünyanın değerlerine karşı ilerleyen dünyanın değerleri, yoksulluğa karşı serbest piyasa, inatçı ve savaş çığırtkanı azınlığa karşı barışsever çoğunluk. Mücadelenin sonucu önceden garantilenmiş durumda.

Kültür

Kültürle ilişkili olanlar sıklıkla küreselleşme propagandasının ürettiği ideolojik tuzağa düşerler. Sadık biçimde çağdaş kültürün değerlerini satın alan bir çoğunluk ve bu değerleri sorgulayan önemsiz bir azınlık vardır.

Küreselleşmeye yönelik ciddi eleştiriler, kültürel çevre içerisinden sadece "periferi"den, sömürgecilik sonrası, Batılı olmayan kültür kuramcılarından değil, onun "merkez üssü"nden, Amerikalı aydın kesimden de gelir. Amerikalı eleştirmenlerin, küreselleşmenin Amerikan kültürel emperyalizminin bir başka adı, küresel ölçüde bir Amerikanlaşma olduğu konusunda hiçbir şüpheleri yoktur. Batı Avrupalı entelektüeller çok daha temkinlidir; çünkü Taliban'la aynı ideolojik kampta yer almak istemezler. Doğu Avrupalı entelektüeller sessizdir: komünizm sonrasının travma geçirmiş devletlerinde her türden eleştiri, muhaliflerinin komünizme dönüşü kışkırttığını iddia ettiği "solcu terörizm" olarak yaftalanabilir. Yanı sıra solcular kendilerini kolaylıkla yerel ulusalcılara benzer durumda bulabilirler. "Anti-Amerikan" ve "anti-Avrupalı" hassasiyetler yerli suçlular ve gücü ellerinde bulunduran insanlar için kusursuz bir ideolojik kılıf işlevi görür: Etnik ve kültürel farklılığı savunmanın anti-küreselleşme retoriği, alanlarını dışarıdan yapılabilecek kontrolden korur; böylelikle suç eylemlerini rahatsız edilmeden sürdürebilirler.

Bugünlerde entelektüeller kültürdeki küreselleşme, bunun yarattığı duygu ikileminin sorunları, ideolojilerin birleşmesi, para ve piyasanın kültürdeki yeri, elektronik çağda kitabın geleceği sorusu, medyanın beyin yıkama stratejileri ve sansürle ilgileniyorlar. Yanı sıra sadece Amerika'nın da dahil olduğu yüksek kültürü marjinalleştirmeyip aynı zamanda gün geçtikçe kendi standartlarını dahi düşüren medya kümelerinin organizasyonu, televizyonun rolü, eğitim kurumlarının yeri, internet ve Amerikan kitle kültürünün hâkimiyetinin sonuçlarıyla da ilgileniyorlar. Kültür üzerine kafa yoranlara göre, Amerikan bilgi ve eğlence programları endüstrisi, yiyecek endüstrisiyle birlikte Amerika'nın büyümesi güçlükle durdurulan en büyük ihraç kalemleridir.

Bu noktada, Amerikan "kültür emperyalizmi"nin stratejinin kendisi üzerinde bir telif hakkı olmadığını belirtelim. Ör-

neğin Sovyet Blok'unun var olduğu dönemde kültürel değişim sistemi kısmi karşılıklılık ilkesine göre işlev görüyordu, tıpkı bugün İngilizce gibi "resmi dil" olan Rusça hariç. Sayısız enstitü, çevirmen ve yayıncı vardı. Kitaplar Komünist Blok içinde geniş bir alanda dolaşıma giriyordu. "Yüksek kültür" ürünlerinin yanı sıra, bazen sadece Amerikan popüler kültürünün bir "çeviri"si olan ama sıklıkla pop kültürünün öyküleme stratejilerinin ve gündelik komünist yaşantısına dair konuların başarılı bir karışımı olma işlevi gören eğlence endüstrisi de vardı. 1960'lı yılların başlarında Yugoslav partizan filmleri (Amerikan Westernlerinin taklitleri) Çin'e kadar uzanan Komünist Blok'u önemli ölçüde etkilemişti. Polonya, Çek ve Yugoslav TV dizileri bu önemsiz olmayan piyasada kayda değer bir kâr elde etti. Amerikan öncesi dönemde, 1950'lerin başlarında Meksika ve Hint filmleri popüler kültür üzerinde etkiliydi. Örneğin Yugoslav TV'si "Amerikanlaştırılmadan" önce basit biçimde "İtalyanlaştırılmıştı". Bugün Hırvatistan'dan Çin'e kadar o eski pazarlara Amerikan ve çok daha ucuz Meksika dizi filmleri hâkim olmuş durumda.

Tüm bu küreselleşme konusunu bugün daha karmaşık hale getiren şey teknolojinin boyutları. Bilgisayar teknolojisi küreselleşmenin gerçek dayanağı; ama kim bilir belki de gelecekteki mezarıdır aynı zamanda.

Kalıplaştırma

Küreselleşme özünde "dengeli bir çoğulluktan bir tekel çıkarmayı başarmış" "köktenci bir kavram"dır. Evrensel, çoğul dil küreselleşmenin "resmi dil"i haline gelmiştir (Baudrillard).

İletişimi sağlamak için –ki küreselleşme iletişimdir– bilgi alışverişinin; ya da kültürden söz ediyorsak kültürel ürünlerin değiş tokuşunun ve etkileşiminin işlevsel olduğu bir sistem, ortak bir dil kurmak şarttır.

Öyleyse kültürel ürünleri kime satıyoruz? Hangisi onlara gönderdiğimiz gerçek ama aynı zamanda zihinsel adres; bizim

favori kitlemiz kimlerden oluşuyor? Amerikan kültür endüstrisi küresel piyasayı güvence altına aldı ve kapıları Papualılardan Portekizlilere kadar tüm tüketicilere açık. Yerel üreticiler evlerinde oturarak ürünlerini yerel piyasalara sokuyorlar ya da Amerikan ve Batı Avrupa pazarlarına girmeye çalışıyorlar. Polonyalı bir yazar kitaplarının Hindistan'da yayımlanması için uğraşmaz; böyle bir şey olursa bu sadece hoş bir sürprizden ibarettir. Hintli bir yazar, sömürgecilik sonrası haklı hoşnutsuzluğuna rağmen, kitaplarının Bulgaristan'da ya da buna benzer bir yerde yayımlanıp yayımlanmamasını pek umursamaz. Ancak kitaplarınızın kültürel ürünlerin gitgide daha geniş bir alana yayıldığı Anglo-Amerikan piyasasında yayımlanması elinizde küresel piyasa çekilişine bir bilet tutuyor olmanız anlamına gelir.

Diğer önemli alıcı, Batı Avrupa piyasasıdır. Ancak önem, karşılıklılığı garantilemez. Vatandaşı Bertelsmann Amerikan yayın endüstrisinin yarısını satın almış olmasına rağmen, Alman bir yazar halen New York'lu bir yayıncının ofisinde aynı sandalyede ve öyle görünüyor ki, kitaplarının yayımlanmasına ilişkin, Rus ya da İtalyan meslektaşıyla aynı beklentilerle oturmaktadır. Kaldı ki, ciddi edebi ihtirasları olan Amerikalı bir yazarın bile Avrupalılara göre çok az avantajı vardır.

Kültürel ürün küresel kültür piyasasında nasıl iletişim kurar?

Batı Avrupa şehirlerindeki hediyelik eşya dükkânlarında Avrupa Birliği üyesi ülkelerin temsilcilerinin tipik özelliklerini gösteren esprili kartpostallar bulabilirsiniz. Bu kartpostallar bir kez daha İngilizlerin "soğuk", Hollandalıların "cimri" ve Fransızların "ukala" olduğu konusunda emin olmamızı sağlar. Bu tipik hediyelik eşyalar eşitler arasında masum bir şakadır ve yanlış anlaşılmayacaktır. Bu yüzden, diğer unsurların yanı sıra bu eşitlerin arasında hiç "renkli" Fransız, "Türkleştirilmiş" Alman, "Almanlaştırılmış" Türk ya da "Hintlileştirilmiş" İngiliz yoktur.

Kartpostallar, duyarlı alıcıya birleşmenin dilinin kalıplaştırma dili olduğunu ileten bir mesajdır. Ünlü Avrupa sloganı –"çeşitlilik yoluyla birlik"– Avrupa "çeşitliliğine" kültürel şablonların bir repertuarı olarak yaklaşmaktadır. Öyle görünüyor ki şablonlar aslen ulusal ve etnik birer kimlik ve farklı olma hakkı temelde şablonlar yoluyla elde ediliyor. Ancak bu tam tersi bir anlama da gelir: Ulusal kimlik bir şablonlar paketinden başka bir şey değildir.

Kalıplaştırma politikanın, televizyonun, kitle kültürünün dilidir (böyle olmasaydı kitle olmazdı) ve küresel kültür piyasasının en etkili dilidir. Dolayısıyla şablonlar sınırların olmadığı, sömürgecilik sonrası kuramların, bütünleştirici internetin, kültürel ürünlerin serbest değiş tokuşunun olduğu bir dünyanın ideolojisinin ilanına rağmen iletişimin temel formülü olmayı sürdürmüşlerdir. Örneğin Soğuk Savaş şablonları "Duvar"ın yıkılışıyla mı ortadan kaybolmuşlardır; yoksa sadece göndergelerini mi değiştirmişlerdir? Sınırsız iletişim sözü veren ama şablonlar üzerine kurulu olan bir sistemde kültürel metne ne olur? Şablonlar bir ürünü başka her şeyden daha iyi satan pazar etiketleri midir; yoksa onların gerçek içerikleri midir? Şablonlar kültürel metinlerin kendileri dahil küresel düzeyde iletişim kuran her ürünün temel dili değil midirler?

Küresel kültür piyasası çağımızın entelektüel trendlerini, sömürgecilik sonrasını, feminizmi, çokkültürlülüğü, kimlik politikasını öyle büyük bir hız ve hevesle uygular ki bazen piyasanın kendisinin mi kâr elde etmek için entelektüel trendler icat ettiğini düşünürüz. Günümüzün küresel kültür piyasası bu ideolojik mantraları onaylayan ve onları politik olarak doğru *kitsch*e dönüştüren ürünlerle doludur. Örneğin edebiyatta (ve pop müzikte) sanatçıların kitap (ya da CD) kapakları üzerinde sömürgecilik sonrasının farklı olma hakkının kutsal elçileri gibi, yarı Doğulu kıyafetler içinde görüldüğü, kendini Doğululaştırma trendi vardır. Ya da eski Yugoslavya'da savaş döneminde ortaya çıkan ve Balkanlar'ın "Balkanlaştırılması-

na" katkıda bulunan kültürel ürünler. Yugoslav film yapımcıları, pop müziğiyle uğraşanlar, sanatçılar ve yazarlar ürünleri "vahşi" ve "kanlı" Balkanlar şablonuna uyduğu sürece küresel pazara daha kolay ulaşmışlardır. Buna paralel politik yanlışçılık tuzağına düşmeden bu *kitschi* sorgulamak güçtür.

Kitle Kültürü

Kitle kültürünün değerleri, komünizmin bünyesinde gelişen ve muazzam bir popüler-eğitsel değeri olan amatörlük kültürünün değerleri gibidir.

Piyasanın temel varsayımı demokrasidir. Kapılar hem üreticilere hem de tüketicilere açıktır. Komünist sistem dahilindeki kültürel amatörlük yerini profesyonelliğe (bu her ne demekse) bırakarak kolaylıkla yok olurken çağdaş heyecan azalmaz; çünkü kitle kültürü olağanüstü kârlar getirir.

Piyasa kusursuz küresel ürünler ortaya çıkarır. Kitle kültürünün ürünleri şablonları yıkmaz, onları onaylar ve yayar. Değerli ve özgün ürünler söz konusu olduğunda dahi piyasa uygun basmakalıp bir ambalaj bulmaya çalışır. Bu anlamda iyi bir Japon filmi, tıpkı Japon suşisi gibi, pazar için ambalajlanır. Böylece küresel piyasa kültürel şablonların aktarımı ve genişletilmesi için bir alana dönüşür. Japon ana akım kültürel ürünü ardından Kore'ye ait olanı, Kore'ye ait olan da Tayvan'a ait olanı sürükler. Bu şekilde kültürel menü, özünde bir değişiklik yapılmadan genişletilir.

Örneğin Amerikan televizyon endüstrisi Amerikan toplumundaki sayısız grubu ve alt grubu –ırksal gruplar (Çinli, Koreli, Portorikolu, Kübalı, siyahi), meslekler (öğrenciler, doktorlar, avukatlar), sosyal sınıflar, cinsel yönelimler, yaş grupları, cinsiyetler– hedefleyen durum komedileriyle doludur. Kitle kültürü hedeflenen yeni tüketici gruplarıyla repertuarını etkili biçimde genişletir; ama temel varsayımlarından hiçbir zaman vazgeçmez: Demokratiktir (herkesin erişebilece-

ği bir konumdadır), bir şekilde "eğitsel"dir (örneğin eşcinsel durum komedileri çoğunluğu oluşturan heteroseksüelleri pasifleştirerek eğitir) ve "ahlaki"dir; bu da basit biçimde temel ailevi, dini, etnik, ırksal, ulusal değerlere hiçbir zaman saldırmadığı anlamına gelir.

Küresel kültür ürünleri bana çocukken sahip olduğum bol resimli çocuk ansiklopedisi *The World Around Us*'ı hatırlatıyor. Çocuk ansiklopedisi "popüler", "eğitsel" ve "ahlaki"ydi. Bana öyle geliyor ki bugün bu ansiklopedinin dünyası kapağından fırlayarak televizyonda, sokakta, süpermarkette, hediyelik eşya mağazalarında ve turizm bürolarında hayata geçti. Küreselleşmeye ilişkin ilk eğitimim ben çocukken gerçekleşti. Kültür söz konusu olduğunda, günümüz versiyonu da eşit ölçüde basit.

Yerel ve Evrensel

Yerel/evrensel karşıtlığı küresel ideolojinin en hileli formüllerinden biridir. *Yerel* (ulusal, etnik, bölgesel) farklılıkları yok etme tehdidi savuran *küresel*den farklı olarak çeşitlilik hakkına gönderme yapar. Ulusal ve etnik farklılıklara saygı ideolojisiyle korunan yerel manipülatörler, sıklıkla karmaşık yerel kontrol işini yürütürler. Yerel ve küresel bağlantıların bu türden bir yorumunu kabul etmeyenler için küresel tek çıkış yolu, özgürlük alanı haline gelir.

Kültürü kültür adına yıkma yerel pratiğini, heykelleri ve kitapları tahrip etme pratiğini, sansürü ve kültürel hafızayı silme pratiğini deneyimledim. Bu tür deneyimlerden sonra yerel ile küresel arasında bir seçim yapmam gerekse bir an bile tereddüt etmeden küreseli seçerim. "Sanatsal" iletişim hatalı, sağır ve tamamlanmamış olsa dahi (sanki "yerel" çevrede bütünlüklüymüş gibi!), ayrımcılık yapsa dahi (sanki "evde" yokmuş gibi!), beni konuşma hakkımdan "mahrum bıraksa" dahi (sanki bunu "evde" yapmıyormuş gibi!), romanımın sonunda tesisatçıların el kitabı olarak okunmaya başlanma ihti-

mali olsa dahi,[3] tüm bunlara rağmen, küresel olanı seçerim. Bir Amerikan durum komedisinde, "Bilmiyorum. Temizlikçime sormam gerek, onun doktorası var, Bulgar..." gibi ifadeler duyduğumda dahi; ki bu türden şeyleri sıkça duyuyorum. Yerel olandan ötürü duyduğum korku küresel olana ilişkin kuşkumdan daha güçlü. Küresel, basit biçimde yerel olana ilişkin travmatik deneyimimden ötürü, bu zıtlaşmayı kabul ettiğimiz sürece ek puanlar kazanıyor.

Müzeleşme

Kültür meraklıları oldukça haklı bir biçimde, Amerikan film endüstrisinin küçük Avrupa sinemasına zarar verdiğinden şikâyet ediyor. Ancak bazı küçük Avrupa sinema endüstrileri, henüz Amerikan film endüstrisi ortaya çıkmadan kendilerine zarar verdiler.

Örneğin Zagreb'de ünlü bir animasyon film okulu vardı. Çizerlerin çoğu ünlüydü ve okulun önemi sayesinde Zagreb bir süre için bu alandaki pek çok uluslararası sanatçının buluşma noktası haline geldi. Okulun yavaş yavaş inişe geçmesinin bir süre önce başladığı doğru;ama asıl darbeyi –etnik temizlik– ulusal homojenleşme denilen dönemde katı, ulusalcı Hırvat kültürel ortamı vurdu. Amerikalı bir yapımcı yakın zamanda Doğu Avrupa animasyon filmiyle ilgili bir dizi DVD filmi yaptı ve bu DVD'lerden biri Zagreb okulundan filmler içeriyor. Bilgisayar teknolojisi sayesinde Avrupa kültürünün küçük bir bölümü korumaya alınmış durumda. Amerikalılar tarafından.

Teknoloji ve onun ideolojisi sayesinde küreselleşme küçük kültürlerin korunması, müzeleştirilmesi ve onaylanması için yer açtı. Kültürün müzeleştirilmesi kültür anlamına mı geliyor? Kültüre ilgi görünümünde ticari bir eylem olsa da sonuç

3. *The New York Review of Books*'ta yayımlanan bir roman eleştirisinde, öyküleme stratejisiyle ilgili aşağıdaki betimlemeyle karşılaştım: "...bu romanın öyküleyici gücü fışkırıyor, tıpkı Doğu Avrupa boru tesisatındaki su gibi."

aynıdır: Yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan şey korunmuştur. Ama müzeleştirme pek çok durumda ticari değildir ve olamaz da. Harvard Üniversitesi'ndeki Widener Kütüphanesi'ne yapılan kısa bir ziyaret –kendi edebiyat çevresinin varlığını çoktan unuttuğu, kitapları yerel kütüphanelerde bulunamayan, kendisi de bir zamanlar birkaç kitap yazdığını unutmuş olabilecek olan– en küçük Makedon, Hırvat, Boşnak ve Sırp yazarın kitaplarının bile orada olduğunu, güvenli kütüphane raflarında sonsuz bir hayat sürdüklerini ortaya koyar. Bundan fazlası da vardır elbette: Yazıldıkları ve yayımlandıkları özgün, küçük dilde korunurlar.

Kapatmak ve Açmak

Sanat gibi konularla ilgilendiğimizde, kavramın anlamını sorgulamayız. Ancak parçalara ayrılmış bakış açılarıyla dolu dünyamızda artık sanatın bile açık bir anlamı yokt. Sömürgecilik sonrası kuramlar Öteki'nin (Asyalı, Afrikalı, Arnavut, aborijin) kimliği ve kültürü, değerleri ve estetik kanon ve standartları sorununu canlandırmıştır. Öteki konumunun yeniden yorumlanmasını, şablonunun çözümlenmesini, sömürgelikten çıkarılmasını ve kendisine eşit haklar ve güç verilmesini talep eder. Öteki, sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasındaki ilişkilerin temelden yeniden tanımlanmasını talep ederken sömürgeleştirenin kimliğinin bütüncül ve sabit olduğunu varsayar. Ama bu da artık pek doğru değildir. Bugün Amerikan kitle kültürünün üstünlüğü bağlamında Batı Avrupa kültürünün kendisi –yüzyıllardır baskın olan güçlü bir değerler sistemi olarak– Hindistan'a ait sanat eserleri ya da Afrika maskeleriyle dolu bir müzeden biraz daha büyük ve dolu olsa da başka bir müzedir.

Öyleyse sanatın kendisine ne olmuştur? Onlarca yıl önce yıkılan Batı Avrupa kanonları asla canlanmamıştır. Duchamp'm ironik, yıkıcı jesti şu ya da bu şekilde onlarca yıldır varlığını

sürdürmektedir; ama mesajı değişmez. Parçalanmış bakış açılarından, farklı kültürel kimliklerden oluşan ve sonuç olarak sanatın küresel pazarda farklı bir statü ve işlevinin olduğu bu yeni bağlamda "sanat" sözcüğünü kullandığımızda neden söz ettiğimizi bildiğimizden emin miyiz? Yoksa oldukça yeni bir ürüne eski bir etiket mi yapıştırıyoruz?

Çağdaş sömürgeci, piyasadır. Piyasa her direnişin kökünü kurutur, her eleştiriyi dikkate alır, hatta öngörerek kendi çıkarına uydurur. Piyasa biz farkına bile varmadan bizi sömürgeleştirir ve bu ister kimlik ister etnik köken ister farklı olma hakkı ya da başka herhangi bir şey olarak adlandırılsın, bunu kendi değerlerimizle yapar. Paraya, medya patronlarına, holdingleşmeye, zincir mağazalar tekeline ya da "serbest piyasa ekonomisi"ne karşı etkili bir direniş olabileceğini hayal etmek güçtür.

"Paraya karşı para" stratejisi bozulan dengeyi yeniden oluşturabilir; ama hayırseverlerin hangi "kültür"ü kayıracağı sorusu cevapsız kalır. Avrupa kültür bürokrasisi "temsilci" bir kültür ya da temsil kültürü (Avrupalılık fikri, Avrupa kültürel standartları, bölgesel kültür ve dillerin savunulması vb) söz konusu olduğunda hiçbir masraftan kaçınmaz. Enstitüler, festival ve konferanslar, fon ve vakıflar, sivil toplum kuruluşları ve kültür yöneticileri kültürün tanıtımını yapar ama aynı zamanda onu bürokratikleştirirler ve elbette onunla geçinirler. Bu şekilde konumlandırılmış bir kültürün bir direniş yeri olması güçtür.

Basit biçimde kültürü "kapatma" stratejisinin de fazla bir etkisi yoktur. Neil Postman'ın *Televizyon: Öldüren Eğlence*'de sözünü ettiği Farmington, Connecticut'taki küçük kasabanın sakinleri, televizyona karşı savaş verme kararı alırlar. Yerel kütüphane, "Televizyonunuzu kapatın" ayı düzenler ve Farmington'da yaşayanlar bu geleneğe sahip çıkar. Yeni bir anti-televizyon kampanyası düzenleyen Bayan Babcock adındaki malum kadın şu açıklamayı yapar: "Kampanyamızın bu yıl da,

fantastik bir medya tanıtımı yaptığımız geçen yıl olduğu kadar dikkat çekip çekmeyeceğini kim söyleyebilir."

Tamamen boyun eğmiş olanlar, sanat denilen bir fenomenin var olduğu uzun ve zengin bir dönemin cenazesini kaldırdığımızı söylüyorlar. "Sanat artık yapılmadığı için ölmez, çok fazla yapıldığı için ölür" der Jean Baudrillard.

Sanat kavramıyla ilgili yanlış giden bir şeylerin olduğunu hisseden ama bir şeylerin onarılabilir olduğunu düşünenleri zorlu bir görev bekliyor. Küreselleşmenin karmaşık ve muğlâk yapısı içinde "iyimserler" öncelikle yeniden sanatın ne olduğunu sormalı, daha sonra estetik değerlendirmenin ve yeniden değerlendirmenin olduğu yeni bir sistem kurmalıdırlar. Küresel "estetik" dünyanın sınırlarının çizilmesi, uluslar-aşırı denilebilecek yeni bir kültürün oluşturulması için piyasanın yarattığı kirlilikten arınmış alanları açmaları gerekir. İyimserler her şeyi reddebilirler ve Khlebnikov'un sekiz yıl kadar önce kültürü yaratıcılar ve tüketiciler olmak üzere ikiye ayıran görüşünü kabul ederek ilk gruba dahil olanların, yani "romantikler", "deliler" ve "istenmeyenler"in başını sokacağı bir çatı kurabilecek bir retro-ütopyaya dönebilirler. Çünkü başlarını sokacakları bir çatıdır kaybettikleri.

Gürültü

Bu ve benzeri projelerin gerçekleştirilmesi entelektüel direnişin olduğu bir kültürde mümkündür. Ancak biz monolog kültürünün (ya da narsizmin) diyalog kültürünü sınırlara sürüklediği çelişkiden bağımsız olmaya meyilli bir kültürel çevrede yaşıyoruz. Monolog kültürü, entelektüel ortamın da dahil olduğu tüm toplumsal alanlarda güçlü biçimde kök saldı. Kendisi de diyaloga gönderme yapan küresel iletişim hezeyanı pratikte monolog olarak gerçekleşiyor. Özetle, herkes kendi mesajım dünyaya duyurmaya çalışıyor ve kendi reklamını yapmak toplumsal bir gelenek haline gelmiş durumda. "Sanatsal" ya da "entelektüel" bir eylem çoğunlukla sadece bir kendi rek-

lamını yapma yöntemidir. Küresel piyasada böyle görünmediği zamanlarda bile hepimiz satıcıyız. Herkes otomatik olarak kartvizitini çıkarıyor, herkes söyleyecek hiçbir şeyi olmadığında dahi sesini duyurmaya çalışıyor.

Bir kültüre ait metinler, aynı kültüre ait olan ne geleneksel ne de çağdaş metinlerle artık ilişki içinde değil gibi görünüyor. Artık karşılıklı bağlantı kurmuyorlar, birbirleriyle yüzleşmiyor, birbirlerini desteklemiyorlar; her metin kendi etrafında dönüyor, ta ki başka bir metnin tıpatıp aynısı olana kadar.

Tanrı'nın temsilcilerinin mesajları -Dalai Lama'nın bin çiçeğin açmasına dair bahçecilik mantrası ya da Madonna'nın çevirisiyle "Express yourself, don't suppress yourself"* - özgür bırakılmış kitleler tarafından haklı bir dogmatizmle uyarlandı. Küreselleşen dünyada bireyler ne kadar önemsiz olduklarını her zamankinden fazla hissediyorlar. Bu yüzden herkes yüksek sesle kendi sesini yayıyor ve kimse birbirini dinlemiyor. Dinlemenin, ötekinin hâkimiyetini kabul etmek olduğunu söylüyorlar. Konuşmak kişisel özgürlüğün gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla hükmedilmeyi kabul edenler üzerinde hâkimiyet kurmak anlamına geliyor.

Küresel gürültüyü tarif etmek mümkün değil. İş tanımlarında sabır ve şefkat olan melekler bile kulaklarında pamuk yumaklarıyla etrafta dolaşıyorlar. Damak tadı gelişmiş olan insanlar için elde kalan kabul edilebilir tek estetik seçim sessizlik.

Gürültü Müziktir

Elbette bu, bakış açılarından sadece biri. 2000 yılında Prag'da küreselleşme konusunda düzenlenen forumda Peter Gabriel bugünün yaygın "dünya müziği" trendinin başlangıç dönemleriyle ilgili konuştu. Bir iletişim aracı olarak dil yerine gürültünün kullanıldığı bir Afrika kasabasına düşmüştü yolu:

* İng.: Kendinizi ifade edin, baskılamayın. (ç.n.)

"Birlikte davul çaldık. Birlikte müzik yapmaktan keyif aldık" dedi Gabriel.

Pek çok kişi küresel kültürü temelde uluslar-sonrası, diasporal ve melez olarak nitelendirir. Bazıları küresel kültürün herhangi bir merkezi olmadığını söyler; ama çoğu kişi şimdilik Amerika'nın küresel kültürün en güçlü üreticisi ve yöneticisi olduğuna inanıyor. Frederic Jameson, *The Cultures of Globalization*'da Avrupa'nın, "muhteşem bir geçmişin o baş döndürücü müzesinin", "kendi kültürel üretim biçimlerini oluşturmakta" başarısız olduğunu söyler. "Modernizmin ölümü aynı zamanda baskın Avrupa sanatı ve kültürünün sonu anlamına da gelir." Jameson "yeni bir Avrupa kültür sentezi" oluşturma girişiminin Amerikan hegemonyasına yeterince güçlü bir karşıtlık sunmadığına inanır. Bu, "özgün bir kültür yaratmakta başarısız olan" eski sosyalist ülkeler için de geçerlidir. Sadece, köktendincilikle birlikte mumyalanan kültür Amerikanlaştırmaya başarıyla direnmektedir. Jameson yanı sıra, teknolojik güç ve paranın (örneğin Japonya'nın) Amerika'nın kültürel hegemonyasına yeterince rekabetçi bir kültürel alternatifi garantilemediğini söyler.

Tüm bunlar doğruysa, bu bir para ve teknolojik güç sorunu değilse, Amerikan kültürünü dünyanın geri kalanı için bu kadar çekici kılan şey nedir? Arjun Appadurai *Modernity at Large* adlı kitabında "ABD bir tür kültür laboratuvarı, diaspora çeşitliliğini merkez alarak biçimlenen bir dünya için materyallerin üretildiği, dolaşıma girdiği, ithal edildiği ve test edildiği bir serbest ticaret alanı olmaya uygundur" diye yazar. "Bu deney bir anlamda halihazırda yürürlüktedir. Amerika halen dünyanın geri kalanı için devasa, büyüleyici bir 'garage sale'dır*. Japonlar için golf seyahatleri ve gayrimenkul; Avrupa ve Hindistan için işletme ideolojileri ve teknikleri; Brezilya ve Ortadoğu için dizi film fikirleri; Yugoslavya için başbakanlar;

* Elde kalmış malların satışı için düzenlenen indirimli satış kampanyaları. (y.h.n.)

Polonya, Rusya ve deneyebilecek başka herkes için arz ekonomileri; Kore için Hıristiyan köktenciliği ve Hong Kong için post-modern mimari sunar."

Küresel kültür Amerika'da en uyumlu ideolojik evine kavuşmuştur. Amerika para ve ihtişamın ama aynı zamanda yeni fikirler için küresel postnational, diaspora ve melez kültürlerin bileşimini yansıtan bir metafora dönüşmüştür; canlılık, hız, teknolojik gelecek için bir metafora ve neticede, modernite için bir metafora. Amerika kültürel ideal ama aynı zamanda anti-ideal; bir hayranlık ama aynı zamanda sorgulama nesnesidir. Kültür savaşlarının, trendlerin ve tarzların dinamik bir üreticisidir. Arzu edilen yaşam tarzıdır. Amerika ne kadar "Koreleştirilir", "İspanyollaştırılır", "Ruslaştırılır", "Japonlaştırılır", "Vietnamlaştırılır", "Kübalaştırılırsa" dünya da o kadar Amerikanlaştırılır. Diğer bir deyişle, istesek de istemesek de hepimiz Amerika'yız. Ve küresel bir gürültü üretiyoruz.

Gürültü demişken, kulaklarında pamuk yumakları olan şu meleklerin var olduğundan pek emin değilim. Belki de onlar pamuk yumağı değil kulaklıktır.

2000

Yazar ve Yazarın Geleceği

Geleceğe dair yazmaya karar veren bir yazar bilinçli olarak bir gün gülünç duruma düşme, her zamankinden daha gülünç duruma düşme riskini alır. Kehanetlerde bulunmak nankör bir iştir. Tahminler doğru çıksa dahi yayıncılarının tatmin düzeyi düşüktür; çünkü o zamana kadar yazar ölmüş ya da bayağılık tarlasına ebedi olarak gömülmüştür. Çoğunlukla bunların ikisi de geçerlidir. Genel olarak kabul gören değerler skalasında "bugün" ilk sıraya, "geçmiş" ikinci sıraya yerleşir; gelecekse sonuncu ve en bayağı olandır. Bu yüzden ciddi her birey, geleceği okumakta tereddüt eder.

En önemlisi, gelecek kavramı, her kehanet gibi, içi dışına çevrilmiş biçimde gerçekleştirilen ütopyalarla itibarını kaybet-

miştir. Ulusların liderleri, diktatörler ve suçlular net biçimde bunun adına, gelecek adına en büyük suçları işlemişlerdir.

Bugün ütopyacı sistemlerin (esasen komünizmin) ve savaşların (şu anda yaklaşık yüz savaşın açıldığı söyleniyor) arasında, gelecek ortadan kaybolmuş görünüyor. Özellikle de "parlak gelecek", yani bugün komünist fikirlerin sözlüğünde huzur içinde yatıyor olan gelecek.

Gelecek artık aramızda değil. Aya seyahat edeceğine samimi olarak inanan bir nesildenim. Aya ilk iniş, her şeyden önce bir gelecek şoku, küresel bir adrenalin vuruşuydu. Milyonlarca insanın gözü birdenbire yıldızlara çevrilmişti ve bu yöne doğru uçuşa sadece birkaç gün kalmış gibi görünüyordu. Tarot kartları gibi, aya ilk uçuş da evrildi: Başka gezegenlerdeki yaşama dair ütopik fikir ironik ikiziyle birlikte geldi. Amerika'da, ölümden sonra müşterinin küllerinin bulunduğu kabın da uzaya fırlatılacağını ve küllerin yıldızlara saçılacağım garantileyen bir cenaze acentesi var. Geleceğe yönelik tahminler –aya uçuşlar, başka gezegenlerde yaşam, hibernasyon ve farklı bir yüz yılda uyanmak– tıpkı yıldızlar arasındaki kül bulutları gibi, şiirsel geri çekilişlerle nihayet buluyor.

Bir gün uzay yolculuğu için bir bilet alacağıma hep inanmışımdır. Sadece bu da değil; sosyalist çocukluğum bütünüyle parlak bir geleceğe duyulan inançla doluydu. Beyaz, sarı benizli ve siyahi insanların kardeş olacağı bir dünyada. Kimsenin çıplak ayakla dolaşmayacağı ya da aç kalmayacağı bir dünyada. Hiçbir baskının olmayacağı bir dünyada. Herkesin yetenekleri doğrultusunda ürettiği ve ihtiyacı kadarını aldığı bir dünyada. Sınırların olmadığı bir dünyada. İnsanların mutlu olduğu bir dünyada.

Pek çok ilki tecrübe eden bir nesle aidim. Görüp keyifle yediğim ilk portakalı hatırlıyorum. İlk buzdolabını. İlk TV setini. Bu ilk şeyler tek başlarına, pek yakındaki parlak geleceğe duyduğumuz inancı besledi.

Biri, "Gelecek henüz gerçekleşmemiş olan geçmiştir" demiş. Ama benim geleceğim gerçekleşti ve hâlâ da gerçekleşiyor. Beyaz, sarı benizli ve siyahi insanlar kardeş olmadılar. İnsanlar hâlâ aynı ölçüde aç ve gelecek bilimcilere göre daha da açlık çekecekler. Hiç savaş çıkmayacağının sözünü veren ülkemde savaş çıktı. Sınırlar hâlâ güçlü; bazıları gerçekten eskisinden de güçlü. Bazı duvarlar yıkıldı ama yenileri yapıldı. İnsanoğlunun daha mutlu yaşadığına dair hiçbir gösterge yok. Teknolojik gelişme geleceği görünür kıldı: ormanlar gözlerimizin önünde yok oluyor, çöller yavaş yavaş yayılıyor. Ve bu fenomenleri açıklayacak sözcükler var: ormansızlaşma, çölleşme.

Ütopyacı sistemler ve küresel fikirler dışında, gelecek hep olduğu yerde yaşamayı sürdürdü: ilk olarak alt kültürlerde, bilim-kurgu TV şovları ve filmlerde, çizgi filmler ve kitaplarda. Orada havanın daha güneşli olup olmadığını bilmiyorum; uzman değilim. Ama öyle görünüyor ki bayağılıklar tarlası, küresel marangoz Süperman'in peri masalı dışında bize henüz pek fazla teselli sunmadı.

İkinci olarak, uzmanlara ayrılan belirlenmiş alanlarda. Geleceğe odaklanan doktorlar post-human [insan-sonrası] bir çağda yaşadığımızı ve değişimle yüzleşmemizin an meselesi olduğunu söylüyorlar. Başka şeylerin yanı sıra, yakında insan beynine çipler yerleştirerek zihinsel kapasitelerimizi geliştirmek de mümkün olacak. Öte yandan, gelecekbilimciler gelecekte ulaşımın temel yönteminin pek çoğumuzun umduğu gibi kişisel uçan makineler değil bisikletler olacağını söylüyor. Gelişmiş zihinsel kapasitesiyle post-human insanın bisiklet üzerinde nasıl duracağı konusunu gelecekbilimcilere bırakıyoruz.

Son elli yılda sıradan insan için ne değişti? Daha uzun yaşıyor, en azından bize söylenen bu; ama aynı zamanda ölümler de çoğaldı. Daha hızlı yaşıyor ve hayal edilemeyecek bir hızla iletişim kuruyor. Halihazırda mucizevi olan faks makinelerinin dünyasından çıkıp kendimizi siber uzayda bulmamız sa-

dece birkaç yılımızı aldı. Siber uzay, fark edemeden halen içinde yaşadığımız o muhteşem coşkun ütopya mı?

Yol katetmenin ve hızlanmanın bedeli, fazlasıyla güdük kalmış bir zaman algısıyla baş başa kalmış olmamız. Geçmişte bıraktığımız yüzyıllar anlaşılmazlığını koruyor. İnsanlar kendi geçmişleriyle bile uğraşamıyorlar. Takvimleri ve Rolex saatleri var ama bir gün önce öğle yemeğinde ne yediklerini hatırlamakta zorlanıyorlar. Belki de insanın geleceğe dair hayal gücünün bayağılıkta kalmış olmasının nedeni zamanla mücadele etme konusundaki bu beceriksizliğidir: Gelecek yetişkinler için bir peri masalıdır. Belki de Tanrı beyinlerimizi yaparken çuvalladı ve beyinlerimize zamanı anlamak için gerekli olan önemli bir çipi yerleştirmeyi unuttu ve bize sadece bu çipin olması gereken boş, kayıtsız alanı bıraktı. Bu yüzden bize kalan çoğalmak oldu. Zamanı bu şekilde anlayabiliyoruz: Ben artık burada olmadığımda, çocuklarım burada olacak. Ya da klonlarım.

Gelin edebi bir avuç içi okuma oyunu oynayalım ve tarot kartlarına bakalım. Edebiyatın geleceğinin ne olacağına bakalım. Bunun bir zararı olmaz. Ayrıca ne de olsa edebiyat da bizim alanımıza giriyor.

Tarot kartları gelecekte edebiyat olmayacağını söylüyor. Ya da en azından bizim bildiğimiz anlamda. Eğer bilim insanlarının söylediği gibi post-human bir çağın başlarındaysak, öyleyse edebiyatın da dahil olduğu insan eylemleri de post-human olmalı. Yanı sıra, edebiyat şimdiden oldukça değişti: onu CD'de, internette, interaktif bilgisayar oyunlarında, hipermetinde bulabiliyoruz. Alvin Kernan tartışmalı kitabı *The Death of Literature*'da, "*Edebiyat* ölmüş olsa da *ebedi aktivite* artan değilse bile tükenmeyen bir enerjiyle varlığını sürdürür" der. Geleneksel yazarlar şemsiye tamircileri gibi ortadan kaybolacaklar. "Gerçek edebiyat" nadir bulunan bir şey olacak çünkü hiç kimse "gerçek edebiyat"ın ne olduğunu, hıyarcıklı vebanın belirtilerini nasıl anlayacağını ya da bir tahtakurusunun ne olduğunu bildiğinden daha fazla bilmeyecek.

Her şey gerçekten de böyle mi? Bugünün edebi yaşantısı tam tersini ima ediyormuş gibi görünüyor. Her zamankinden daha fazla kitap yayımlanıyor; hiç bu kadar iyi görünmemişlerdi, kitabevleri hiç bu kadar çekici olmamıştı, yazarların dünyaca ünlü birer star olma şansı hiç bugünkü kadar yüksek olmamıştı. Öyleyse hiç sebep yokken neden homurdanıyorum ben?

Bir film yıldızı olarak kendisiyle ilgili ne düşündüğü sorulduğunda Robert Mitchum şöyle cevap vermiş: "Hiçbir şey. Özellikle Rin Tin Tin'in de bir yıldız olduğunu düşündüğümde." Bugün bir yazara bir yazar olarak kendisi hakkında ne düşündüğünü soracak olsam şöyle bir cevap alabilirim: "Hiçbir şey. Özellikle de Rin Tin Tin bugün yaşıyor olsa hatıralarının çoksatarlar arasında olacağını bildiğimden."

Pek çok diğer insan eylemi gibi, edebiyat da bir zamanlar sahip olduğu ayrıcalıklı konumunu yitirdi. Bu anlaşılmaz biçimde gerçekleşti ve gerçekleşmesinin pek çok nedeni var. Örneğin bütün bir koruyucu biçimler ağını kuran ulusal edebiyat kurumları –üniversitelerin bölümleri, yüksekokullar, okullar, edebiyat çalışmaları, enstitüler, arşivler– yavaş yavaş kurudular ya da önemlerini yitirdiler. Yazarların bazıları daha erken, bazıları daha geç bir evrede (politik, ulusal, dini, ideolojik, edebi-geleneksel) tüm kurumsal sınırların yok oluşunu memnuniyetle karşıladılar. Onlardan önce, ideolojik anlamda kayıtsız, geniş bir edebiyat piyasası alanı açıldı ve heyecanla ve eşit şartlarda edebi rekabete duydukları inançla (en iyi yazar kazansın!) bu piyasayı kabullendiler. Elbette ideolojilerin yokluğunda piyasanın kendisinin ideoloji haline gelebileceğini öngördüler. "Öyleyse görünen o ki, iş dünyası dünyanın kendisi oluyor. Piyasa politikaya, ofis topluma, marka insan kimliğine eşdeğer" diye yazıyor Frank Thomas *Conglomerates and Media*'da.

Ayrıcalıklı konumunu kaybeden medya çelişkili biçimde ayrıcalık kazandı. Herkes bir cerrah, matematikçi ya da piya-

nist olamaz ama öyle görünüyor ki herkes bir kitap yayımlayabilir ve pek çok kişi de edebiyat piyasasında kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla edebiyat herkesin erişebileceği sonsuzluk için pasaporta, seçilmişin yörüngesinde yolculuk için bilete dönüşmüştür. Birdenbire, herkesin sesini duyurma hakkının olduğu ama kimsenin dinlemediği bir çağ haline gelmiştir.

Bundan otuz yıl önce, herkes piyasadaki yarışa kendi kategorisinde giriyordu: astlar astlarla, üstler üstlerle. Bugün yorucu pazar maratonunda herkes aynı anda koşuyor. Otuz yıl önce "yüksek" ile "bayağı" edebiyat arasındaki sınır varlığını koruyordu ve herkes halinden memnundu. Yüksek edebiyatın hayranları vardı; bayağı edebiyatın da öyle. Kibar yaşlı kadın, yani yüksek edebiyat, bayağı edebiyata elini uzatan ilk taraf oldu. Bayağı edebiyatın popülerliği karşısında büyülenen ama edebi değerler ölçeğinde kendi yerinden de emin olan yüksek edebiyat önceden olduğu gibi bayağı edebiyatla oynamaya başladı. Kendi stratejilerini uyguladı, parodisini yazdı ve özgüvenle kendi sanatının reklamını yaptı. Bu dönemde yüksek edebiyat halen güçlü bir edebiyat kuramının, uygulamalı edebiyat okullarının, üniversitelerdeki iddialı edebiyat bölümlerinin, hırslı eleştirmenlerin, kalın dergilerdeki uzun çalışmaların, kalite kontrol yargıçlarının, ciddi ve saygın editörlerin ve bağımsız yayıncıların himayesindeydi. Bugün bu kalın dergiler ortadan kayboluyor, ciddi editörler ciddiyetlerini koruyamayacak derecede sık işlerini kaybediyorlar, edebiyat artık prestijli bir çalışma alanı değil ve kitaplar "iş yapabilecekler" ve "iş yapamayacaklar" olarak iki gruba ayrılıyor çünkü kitaplar sadece yayın endüstrisinin malları. Eleştiri ve kuram ve edebiyat tarihi kültürel çalışmalara dönüştü ve üniversitelerdeki bölümler yakın zamanda edebiyat tarihi derslerinin yanı sıra edebiyat pazarlama dersleri de vermeye başlarsa şaşırmam. Zira kültür yönetimi dersleri şimdiden okutuluyor. *Edebiyat* kavramı ortadan kayboluyor ve yerini gitgide *kitaplara* bırakıyor.

Yüksek edebiyat ile bayağı edebiyat arasındaki sınırlar belirsizleşmekle kalmadı, artık pek çok kişi bu eski moda kavramların anlamını dahi bilmiyor. "Ciddi" denilen edebiyat kategorisine öykünen yazar toplumsal alanını kaybetmiş durumda; okurunun yüzünü tanımakta güçlük çekiyor; insanlar kendisini tanımıyormuş gibi hissediyor ve dilini anlaşılmak için uyarlamaya çalışıyor. Dahası pek çok yazar, piyasaya girme becerilerinin kalitelerinin bir ölçüsü olduğunu düşünüyor. Okurlar da aynı ölçüde ikna olmuş durumda. Yayıncılar da şevkle bu inancı besliyor.

Bu arada, bayağı edebiyat da değişti ve yavaş yavaş yüksek edebiyatın ayrıcalıklı alanında hak iddia etmeye başladı. Yüksek edebiyat nasıl bayağı edebiyatın stratejileriyle oynadıysa, şimdi de aynı şekilde bayağı edebiyat, kendini yüksek edebiyatın saygınlıklarıyla donatıyor ve onun dilini çalıyor. Jackie Collins "Hollywood'un Proust'u" diye lanse ediliyor. Kitle kültürü hiçbir zaman yüksek edebiyat göndermeleri yapma fırsatını kaçırmıyor. Yüksek edebiyat akademinin sarmaşıklarla kaplı duvarlarından üniversite müfredatına girdi ve kalite kontrol yargıçlarını elitist anonimliğe savurdu, bağımsız yayıncıları yok etti, gösterişsiz dergilerin ve ciddi çalışmaların yerine cazip kitap tanıtım yazılarını ve gazete ilanlarını getirdi, guruları ve girişimcileri kendi tarafına çekti. Bu süre zarfında kitle kültürünün ürünleri dönüşüm geçirdi ve "aslında Yüksek Kültürü sulandırır ve basitleştirirken standartlarına saygı duyuyormuş gibi davranan" (Richard Senett) mid-cult'a dönüştüler. Ki bunu yapmak da çok zor olmadı. Sahici olanı sahte olandan ayırmayı bilenlerin sayısı gitgide azalıyor. Bilenlerse kaybedecekleri bir savaşa girmeye istekli değiller. İstekli olduklarındaysa medyada değerlendirmelerinden ötürü yer bulma ihtimalleri düşük; çünkü medyadaki yerler "iş yapacak" ya da en azından "iş yapması gereken" kitaplara ayrılmış durumda. Yanı sıra, "sahici" ile "sahte" olan arasındaki ayrım çok

uzun süredir entelektüel anlamda cazip değil. Tıpkı modası geçmiş estetik değer terminolojisi gibi. Zaten estetik değer dediğin şey nedir ki? Söz konusu olan kimin ya da neyin belirleyici olduğudur. "Para değer yaratır" deniyor bir sloganda ikna edici bir biçimde.

Kimlik politikasının, Batı kanonunun, geleneksel edebi-estetik değerler sisteminin kumdan kaleler gibi yıkılmasında da etkisi olmuştur. Farklı edebi ifadeler çokluğu arasındaki eşitlik tekeli yerinden etti. Örneğin kadın edebiyatı rüştünü tamamen ispatladı; kadın çalışmalarını, kadınların edebiyat tarihi okumasını, geleneksel edebi metinlerin kadın gözüyle yorumlanmasını gerçekleştirdi, edebiyatı yeniden değerlendirmeye başladı ve farklı bir edebiyat zevki iddiasında bulundu, yazarları kadın olan bayağı edebiyatı yeniden değerlendirdi ve pazarda güçlü bir kadın okur kitlesi, kendi tüketicilerini yarattı. Afrikalı-Amerikalı edebiyat da kendi kurumlarını, çalışmalarını, eleştirisini yarattı ve edebiyat piyasasını zenginleştirdi. Bugün haklı biçimde, kültürel şovenizmle suçlanmadan Saul Bellow'un bir zamanlar söylediği şeyi tekrarlamak güçtür: "Ne zaman ki Zulular'ın bir Tolstoy'u olur, belki o zaman onları okurum."

Gitgide küreselleşen edebiyat piyasasında her zevke göre her şey mevcut: Moğol ve Trinidad edebiyatı, göçmen edebiyatı ve farklı etnik grupların edebiyatı, farklı cinsel yönelimleri olanların ve alt grupların yaptığı edebiyat: Boşnak-eşcinseller ve Yahudi-lezbiyenler gibi. Bir zamanların edebi metinlerin duygusallığını yok eden soğuk yorumlayıcı okullar yerini ötekiliğin sıcak göreliğine bıraktı. Ne olsa gider ve herkesin bir seyirci kitlesi var.

Ama yine de tüm bunlar (her türden sanatsal edebi metnin ön kabulü olması gereken) bireysel ifadenin artık yükselişe geçtiğini gösteriyor olabilir mi? Edebiyatın kendisinin sayısız bireysel beyanla zenginleştirildiğini gösteriyor olabilir mi? Bireysel konuşma daha mı bireysel hale geldi? Edebi teknikler

daha çeşitli ve verimli ve edebi metinlerin sunduğu algılar gerçekten özgün hale mi geldi?

Bunun tam tersi oldu; ya da en azından öyle görünüyor. Bireysel ses gitgide daha nadir duyulur oldu. Her ses, her metin o anın piyasasına, o anın moda sözcüğüne, piyasanın kodlarına uyarlanıyor. Yazar sesini duyurmak ve anlaşılmak için, bilinçli ya da bilinçsiz, sesini piyasanın, o andaki potansiyel okurunun taleplerine uyarlıyor. Aklına hiç gelmese de, reddetse de, pazarın diline yapılan bu çeviri onun kontrolü dışında gelişiyor: pazarın kendisinde de, algıda da, okumada da. Dolayısıyla Öteki'nin özgünlüğüne ilişkin kazanılmış hak, yazara ve metnine bir bumerang gibi dönüyor.

Yazar bir tuzaktan kaçarken bir başkasının içine düşüyor. Günümüz yazarı kimlik etiketleriyle her zamankinden fazla bezenmiş durumda ve bu etiketler onun edebiyat piyasasındaki yerini ve onunla okurları arasında mümkün olabilecek anlayışı belirlemekte. "Kimliklerin" piyasada iletişimi kolaylaştırdığı doğrudur; ama metnin anlamından çok fazla şey kaybettirir: Onu yoksullaştırır ya da basit biçimde çarpıtırlar. Edebi metin her zamankinden daha sık, bir anahtarla okunmaktadır: cinsiyete, ırka, ulusal, etnik, kültürel, cinsel, politik kimliğe ait bir anahtarla. Yanı sıra kitapları da, tüm diğer mallar gibi değerlerine göre değil de kategorilerine göre satan bir pazar tarafından yoksullaştırılır. Milan Kundera'nın *The Joke*'u mizah bölümünde, Gyorgy Konrad'ın *A Feast in the Garden*'ı ise bahçecilikle ilgili kitapların arasında yer alır.

Yüksek edebiyat denilen kategoriye öykünen yazarın aklı bir değer sisteminin olmayışı yüzünden karışır ve okur için bu eksiklikle baş etmek daha da zordur. Ama geleneksel değer geliştiricilerin –edebiyat profesörlerinin, edebiyat eleştirmenlerinin, entelektüellerin– içinden çıktığı sistem elbette boş bırakılmamıştır. Oprah Winfrey'den Amazon.com'a güçlü ve çekici arabulucularla doldurulmuştur. Satıcılarla doldurul-

muştur. Bir editöre yapılabilecek en büyük iltifat "pazarlamacıların" bir eser taslağını beğenmesidir; editörler (ve gittikçe artan ölçüde yazarların kendisi) kendilerinden söz ettikçe bu efsanevi "pazarlamacılar" kulağa Nobel Komitesi gibi gelmeye başlar. Son olarak, sürekli kararsız olan entelektüellerden farklı olarak piyasanın kendisi değer yargılarından kaytarmaz. Aksine reklam mesajları yargılayıcı ve buyruk niteliğindedir. "Bu güzel!" denmektedir bir reklam sloganında.

Piyasa kural olarak hiçbir zaman yıkıcı değildir; estetik kanona zarar vermez, onu bütünler ve kendi amaçlarına yönelik olarak kullanır. Kitaplar, kapak yazıları ve (genişletilmiş kapak yazılarına gitgide daha çok benzeyen) edebiyat eleştirileri kanonik figürlere yapılan göndermelerle dolup taşar: "Bu kitap Beckett ve Dumas'nın patlamaya hazır bir karışımı", "Kafka değerinde", "Proust bile kıskanırdı"... Ancak bir paralellik kurma numarası, bu kanonik değerleri piyasa göreliği yararına kullanır. Kısa süre önce yayımlanan ve da Vinci, Rembrandt ve Toulouse- Lautrec'i –elbette bilgisayar hilesiyle– Mercedeslerinin direksiyonuna yüzlerinde mutlu bir ifadeyle geçerken gösteren bir reklam değerler arasında zekice bir bağlantı kurmaktadır: Sanat için Leonardo da Vinci neyse, arabalar için de Mercedes odur. Daha az akıllıca bir hareketle, pornografik romanların başarılı bir yazarı bir TV röportajında kendi kendinin reklamını yaptığı tanıtım yazısını oluşturmuştur: "Hiçbir fark yok. Umberto Eco edebiyat alanında en iyisi, bense kendi alanımda en iyisiyim."

Sözümona ciddi yazar bir tür yeraltı yaşamı sürüyor. Seçkincilikle suçlanacağı korkusuyla güçlü edebi arzularını ve edebiyat zevkini gizliyor. Gerçekten de kitle kültürünün sayısal anlamda üstün girişimcileri, sanal coşturucular, kültür optimistleri ve seçkincilik karşıtları, masasında Nabokov'un fotoğrafı olan her "edebi uyuz"a hemen saldırıyorlar. Elbette "uyuz" olması gereken biçimde Nabokov'un fotoğrafını kaldırmıştır çünkü Nabokov "bayağı olmayan", gerçek, elit edebiyat

olarak sınıflandırılan kitaplar için bir piyasa etiketine dönüşmüştür. Açıkgöz piyasa kendisine yöneltilen her türden eleştiriyi kendi çıkarına uydurur. Öyleyse trendleri oluşturan ve edebi zevki yaratan tutucular, elitistler ve kültür pesimistleri değil, piyasadır. Bir gün pazar *A Man Without Qualities*'den dünya çapında çoksatar bir kitap çıkarmaya karar verirse Musil'in romanı bu çoksatara dönüşecektir.

Kitapların her zamankinden çok yazıldığı, yayımlandığı ve okunduğu bir zamanda, yazar ve okur en yalnız ve en çok tehdit altında olan türlerdir. Salman Rüşdi şöyle yazmıştır: "Ucuz romanın yağmur ormanlarında yollarını bulmakta güçlük çeken ve her kitapta varolan bayağı abartı diliyle kinikleşen okur vazgeçer. Sene içinde ödül kazanan birkaç kişinin, belki isimlerini bildikleri yazarların birkaç kitabını alır ve ortadan kaybolurlar. Aşırı kitap yayımlamak ve reklam bombardımanı insanları okumaktan uzaklaştırmaktadır. Bu sadece çok fazla romanın çok az sayıda okura ulaşması sorunu değildir; çok fazla romanın aslında okurları uzaklaştırıyor olması sorunudur."

Bazen Ray Bradbury'nin tersyüz edilmiş anti-ütopyası *Fahrenheit 451*'de yaşıyormuşuz gibi geliyor. Bradbury'nin romanı haplarla ve televizyon ekranıyla sakinleştirilen baskıcı bir mutluluk toplumunu, kitapların yasaklandığı, kitapları yakanlardan oluşan bir toplumu betimliyor. Öte yandan biz, sadece bilgisayar klavyelerinin tek bir tuşuna basarak kitaplarla ilgili bilgi edinebiliyor ve onları satın alabiliyorken kitapların reklamının *Coca Cola* ilanlarının çekici diliyle yapıldığı bir parıltılı alışveriş merkezi dünyasında yaşıyoruz.

Öyleyse "sanatın sonu geldiğinde" yazara kalan nedir?

a) Aksi yönde hareket ederek yüksek edebi değerin kriterlerini savunabilir. Çünkü "edebiyat bir okul değildir. Edebiyat yazarın kendisinden daha düzeyli bir okur kitlesi olduğunu varsaymalıdır. Bu tür bir okur kitlesinin gerçekte olup olmadı-

ğı önemli değildir. Yazar bu konuda kendisinden daha fazla şey bilen bir okura hitap eder; kendini gerçekte bildiğinden daha fazla şey bilen biri gibi gösterir ve böylelikle daha da fazla şey bilen bir kitleye hitap edebilir. Edebiyatın ancak daha kötüye gidebilecek bir durumun mantığını izleyerek engeller yaratmaktan ve iddiayı korumaktan başka seçeneği yoktur". Italo Calvino makalesi "For Whom Do We Write, or A Hypothetical Bookshelf"de böyle söylüyor.

b) Kendini anın kültürel coşkusuna kaptırabilir, ulus-aşırı kültürün zengin ağına dahil olabilir ve şu gibi kavramların katılımcısı olabilir: kültürler ötesi, posttarihsel, sömürgecilik sonrası, post-milli, post-devlet, post-sanat, post-insan, post-edebiyat ve post-modern modernite.

c) Bazı türlerin soyunun düşman bir çevre nedeniyle değil, kendi organizmalarının yapısı nedeniyle tükendiği gerçeğini kabul edebilir. Pandaların soyu başka şeylerin yanı sıra, bambu filizlerini uzun uzun çiğnediklerinden üremeye zamanları kalmadığı için de tükenmektedir. Yazar tıpkı bir panda gibidir: Çevresindeki dünya çok hızlı ve karmaşık, onun dili ise çok yavaştır. Yanı sıra, yazarın hedef kitlesi olan okur artık koltuğunda oturmuş, bir kitabın derinliklerine dalan biri değildir. Okur sürekli hareket halinde olan biridir: Uçakta ya da spor salonunda kulağında kulaklıklarla okuyabilir ya da araba kullanırken kitapları kasetten dinleyebilir.

Yazarlar ayrıca, çok önce ilan edilmiş ölümlerini değerli bir sanatsal İFADEYE dönüştürebilir ve bu yazının başında sözü edilen cenaze acentesinin hizmetlerini kabul edebilirler. Cenaze masraflarını şimdiden ödemeye başlayabilir ve ruhunu taşıyan küllerinin yıldızların arasına savruluşunu hayal edebilirler. Uzmanlık alanı yaratmak olan ben bile daha şiirsel bir mutlu son düşünemezdim.

2000

KAPANIŞ

Onlar komik şeyler, kazalardır.
Başınıza gelene kadar bilemezsiniz onları asla.

Yedinci Vida

Kişinin yaşam alanının bütüncül yenilenmesi diye bilinen şeyi deneyimleyen herkes her şeyin işçilerin elinde olduğunu bilir. İşçiler bizim doğal düşmanlarımızdır. Bu dünyada var olmalarının tek nedeni yaşamlarımızı zorlaştırmak, bizi borca sokmak, dizlerimizin üstüne çöktürmek, kimse olmadığımızı, evimizin kalemiz olmadığını, bildiğimiz her şeyin değersiz olduğunu kanıtlamaktır. Slavca bir deyiş vardır: Akıl kayayı ölçer, beden kaydırır. Bu, herkesin kendi işini yapması gerektiği anlamında söylenmiş bir sözdür. Ama doğru değildir. Kayayı kaydıran ölçer de.

Daireme giren ilk işçi bir Hollandalı olan Frank'ti. Frank iki gün içinde, yıkılması gereken her şeyi yıktı, yok edilmesi gereken her şeyi yok etti ve götürülmesi gereken her şeyi götürdü. Bugün, Frank'in küçük bir cep harçlığı karşılığında çok büyük bir işi üstlenerek kimliğini gizleyen koruyucu meleğim olduğunu düşünüyorum. Frank devlete, evliliğe, aileye, bürokrasiye, ikamete ilişkin her türden sınırlamanın ezeli düşmanıydı. Bir kredi kartı, banka hesabı, telefon numarası, vergi numarası yoktu. Zaten bir meleğin bu türden aptalca şeylere neden ihtiyacı olsun ki! Bir gün mucize eseri bu satırları okuyacak olursa bunu büyük ihtimalle Himalayalar, And Dağları, Tibet ya da bu türden başka bir yerde yapıyor olacaktır. Frank sadece "doruklarda" kendini *erkek* gibi hissettiği sırrını benimle paylaşmıştı.

Frank'ten sonra, yanında arkadaşları Paula ve Honza'yla birlikte Ben geldi.

Honza bir Çek'ti; ara sıra Amsterdam'a yasadışı yollardan biraz para kazanmak için gelen, yaklaşık iki metre uzunluğunda barışsever bir devdi.

"Hrabal, Hasek yoksa Capek mi?" dedim ahmakça, elimi Honza'ya doğru uzatırken.

"Hasek!" diye cevap verdi hemen.

Paula üstdudağında hafif bir bıyığı olan, güçlü bir kadındı. Daha genç olduğu günlerde bir kamyon şoförüymüş ve ağır motorsikletleri severmiş. Amerikalı bisikletçilerle birlikte pek çok kez New York'tan L.A.'ye yolculuk etmiş.

Ben'in kendisi bir elektrikçiydi ve mesleğinde uzmandı. Ben zanaatini sevmesinin yanı sıra, sıra dışı insanlar karşısında zayıf davranıyordu. Bu sıra dışı insanlar genellikle ondan çok daha iri ve güçlü oluyorlardı. Bunu sonraları, Ben'in kız arkadaşıyla tanıştığımda keşfettim.

Artık Roy'u kimin gönderdiğini hatırlamıyorum. Vatandaşlarım Niki ve Davor'la aynı sırada ortaya çıktı. Niki tutkulu

bir film meraklısıydı. Brooklyn'li, İtalyan kökenli bir Amerikalı olan Roy'la vakit geçirmek Niki için Robert De Niro'yla duvarları boyamak kadar heyecan vericiydi.

Roy, Niki'yi yelkenlilere olan ilgisiyle de büyülemişti. Yanında her zaman, yelkenlilerin türlerinin ve fiyatlarının listelendiği bir katalog taşırdı. Davor da daha önce Amerika'ya hiç gitmemişti. Roy her ikisinin hayal gücünü de kolaylıkla harekete geçiriyordu. Roy bir marangozdu ve Niki ve Davor da duvar boyamaktan fayans tamirine kadar her şeyi yapabilecek çocuklardı.

Başından beri Roy'dan şüpheleniyordum. Saat başına Niki ve Davor'a ödediğim ücretin iki katını istiyordu. Tam bir düzenbazdı, parayı hemen almak isterdi ve genel olarak karanlık bir kişilikti. Ama işçi bulmak kolay değildi. Niki ve Davor da Roy'un tarafındaydı.

Akşam, üstünkörü yenilen bir yemekten ve bir iki şişe şaraptan sonra Roy'un yaşamının bazı ayrıntıları kâbus gibi bir keşmekeşle su yüzüne çıkmaya başladı.

Son bir senedir Amsterdam'da yaşıyordu. Hollandalı bir kız için kalmıştı. Amerika'da bir yapım şirketi vardı. Birkaç kez bir milyon dolar kazanmış ve sonra bu parayı kaybetmiş, yine kazanmış ve yine kaybetmişti. Amerika'da bir milyon kazanmak kolay ama bu parayı tutmak zor demişti. Paradan kuleleri vardı; o bir "kral"dı. Zengin Amerikalıların apartman dairelerini yeniliyordu; her şeyi görmüştü.

Bir karısı ve oğlu vardı. Oğlunu sık sık arardı. Ama sadece kız kardeşiyle yakın bir ilişki içerisindeydi. Kız kardeşinin kendi ailesi; iki çocuğu ve sağlam alkolik olan bir kocası vardı. Kız kardeşi tam bir hayatta kalma ustasıydı.

Anneleri gerçekten çok güzel bir kadındı. Mankenlik yapmıştı. Roy ve kız kardeşini çok genç yaşta doğurmuştu. İnsanlar çoğu kez annesini kız kardeşi sanıyorlardı; hâlâ çok genç görünüyordu. Babaları bir zorbaydı, bir domuzdu, neyse neydi işte. Annesi onu terk etmiş ve Steve'le evlenmişti. Steve Amca zen-

gindi. Artık yaşayanlar arasında değildi. Annesi şimdi tekerlekli sandalyedeydi. Görmeye gittiğinde ona hep Roy bakıyordu.

Hepsine Roy bakıyordu; hepsi birden tepesindeydiler. Gerçek bir kaltak olan eski karısı dahil. Onu kendi çalışanlarından biriyle, siyahi bir çocukla birlikte yatakta yakalamıştı. Roy'u öldürmeye çalışmışlardı; yollarından çekilmesini istiyorlardı, böylelikle işi devralabileceklerdi. Ucuz kurtulmuştu Roy. Kurşun omurgasını neredeyse yalayıp geçmişti. Saçları bu olaydan sonra beyazlamıştı.

Avrupa kötü değildi; ama bir daha asla orada kalmayacaktı. Hollandalı kız hâlâ bir çocuktu, kendi hayatıyla ilgili ne yapacağını bilmiyordu. Roy da onun kendisinden sadece yatakta hoşlandığını biliyordu.

İtalya'da akrabaları vardı; elbette mafyaydılar, hepsi mafyaydı. İtalyanca bilmiyordu ama yine de kendisini bir İtalyan gibi hissediyordu. Ama Fransa'yı tercih ediyordu; orada da vakit geçirmişti.

Kız kardeşi tek desteğiydi. Ortak planları vardı. Büyük planları. Hep birlikte Montana'ya gidecek, burada bir ev inşa edecek ve birlikte yaşayacaklardı. At yetiştiriciliği yapacaklardı. Kız kardeşi şimdiden her şeyi planlamıştı. Her koşulda birkaç yıl içinde büyük bir sel olacaktı. Amerika yeryüzünden silinecekti. Kız kardeşi bunu çevresindekilere sormuş ve bilgiyi bu konuya vakıf insanlardan almıştı. Montana yaşanabilecek tek yer olarak kalacaktı.

Yaşamı bir romandan daha ilginçti. Biri yaşam öyküsünü yazacak olsa gerçekten çoksatar kitaplardan olurdu. Kim bilir belki de kendisi de bir gün eline bir kalem alırdı. Montana'da, çiftlikte, yaşlandığında. Bir keresinde okulda bir yazısı ödül almıştı.

Roy çok geçmeden sinirlerimi bozmaya başladı. Angarya iş yapan bir tür prensmiş gibi ukala tavırlarından, sıkça hırçınlaşmasından, değişen ruh hallerinden, hepimizi, inanılmaz bir

hızla fırtınalı duygularının esiri yaptığı gerçeğinden rahatsız olmuştum. Sanki bizim kendimize ait duygularımız yokmuş gibi.

Bir keresinde onunla elinde bir gitar varken karşılaştım. Muhtemelen şerefime bestelediği bir şarkıyı söyleyerek Niki ve Davor'u eğlendiriyordu. Roy'un "performans"ı için yüklü bir ödeme yaptım. Roy gitgide daha uzun saatler kaytarmaya başlamıştı ve başladığı hiçbir işi bitiremiyor gibi görünüyordu. Salonun zeminine üç karo döşeyip, mutfağı boyamaya girişiyordu. Mutfağın yarısını boyuyor, sonra başka bir şeye başlıyordu. Gittikçe daha geç gelmeye ve daha erken ayrılmaya başladı. Ona her gün, hatta bazen önceden ödeme yapmamı istiyordu. Herhangi bir şey söylemeye çalıştığımda darılıyordu. Her şeye alınıyordu.

Pek çok kez önümüzde uzun, dizginsiz, şiddetli monologlara girdi: Herkes ondan faydalanıyordu, herkes onun tepesindeydi, hepsi de lanet kaltaklardı; kız kardeşi, annesi, eski karısı... Neden hepsi gidip onu yalnız bırakmıyordu, o zanaatinin "kral"ıydı, zeminden çatıya düzinelerce ev yapmış, kilometrelerce karo ve boru döşemiş, o kadar çok duvarı kendi elleriyle boyamıştı ki hepsi bir araya gelse lanet Iowa'nın tamamını boyadığı ortaya çıkardı. O an bütün eşyalarını toplayıp gidebilirdi. Her yerde bu türden işler vardı, yoldaki bok kadar çoktu.

Kitlenmiş halde onu dinledik. Ne yapacağımı bilmiyordum. Hatta ondan biraz korkuyordum. "Roy dairemde bir kara mayınım varmış gibi hissetmeme yol açıyor" dedim Niki ve Davor'a.

Ama Davor, Roy'un iyi bir işçi olduğu ve onu tutmam gerektiği konusunda bana güvence verdi. "Roy tempoyu iyi tutturuyor" dedi.

Bir sabah Roy ortaya çıktı ve bize geceyi gelecekteki romanı *The Seven Screws*'ın [Yedi Vida] girişini yazarak geçirdiğini söyledi.

"Size okuyayım mı?" diye sordu cebinden iki sayfa çıkararak.

"Neden olmasın" dedi Niki ve Davor, benim olduğum tarafa doğru bakarak.

O anda diz çökmüş durumdaydım ve ellerim pisti. Yerlerdeki karoların derzlerini harç ile dolduruyordum. Roy geçen gün bunu yapmayı unutmuştu. Tanımlanamaz bir öfke karşısında mağlup olmuştum. "*Seven Screws*" mı?! Sırada ne vardı!

Serbest çalışan bir yazardım, iki yakamı güçlükle bir araya getiriyordum ve onarım masrafı beni nasıl geri ödeyeceğimi bilemediğim yüklü bir borca sokmuştu. "Ne yapıyorum ben?" diye düşündüm. Büsbütün delirdim mi? Günlerdir bedenen çalışarak kendimi tüketiyorum, günlerdir tek bir satır bile yazamadım, soyadını bile bilmediğim bir salağa servet ödüyorum; peki neden? Bu salak kendi hayatı hakkında bir roman yazabilsin diye mi? Bu ne tür bir kâbus böyle?

Ayağa kalktım ve soluğum kesilmiş bir halde, "Kovuldun Roy!" dedim.

Sanırım, korkunç görünüyordum; çünkü Roy tek bir kelime etmeden kuyruğunu bacakları arasına sıkıştırıp gitti. İşi Niki, Davor ve ben tamamladık. Roy'un gidişinden sonra hepimiz rahatladığımızı hissettik. Roy konusunda en çok anlayış gösteren Davor bile. Bana Roy'un birkaç gün içinde dairesini boşaltacağından ve kendisiyle birlikte yeni bir yere taşınacağından söz etti.

Çalışma son evresine giriyordu. Geriye sadece zeminin ahşap döşemesi kalmıştı. Tahtalar alınmıştı. Ama Davor ve Niki bunu nasıl yapacaklarını bilmiyorlardı. Sağda solda işçi araştırdım, herhangi birini tanıyıp tanımadıklarını sormak için arkadaşlarımı aradım. Hiçbiri uygun değildi. Ulaşabildiğim ilk kişi üç aydan önce gelemeyeceğini söyledi. Çaresizdim.

Davor ihtiyatla Roy'a sormamızı önerdi. Ne de olsa birkaç gün içinde Fransa'ya gitmek üzere ayrılacak ve daha sonra da

evine, Amerika'ya dönecekti. Aynı fikirde olduğumu belirttim; başka seçeneğim yoktu. Üçüne işi bitirmek için iki gün verdim.

Üçüncü gün geri döndüğümde zemin tamamlanmıştı. Roy'un memnuniyeti yüzünden okunuyordu. Niki ve Davor zafer kazanmış gibiydi. Ben nefes alabiliyordum.

Roy bana kız kardeşine e-posta adresimi verip veremeyeceğini sordu. Elbette, dedim.

"Yazdığında ona işimde iyi olduğumu söyle. Ona ne kadar muhteşem bir yer döşediğimi söyle" dedi yalvaran bir ses tonuyla. Büyük bir çocuk gibi görünüyordu.

Ertesi sabah, yapılacak hiçbir şey olmamasına rağmen Roy her zamanki gibi işçi kıyafetiyle, boyaya batmış kot pantolonu ve tişörtüyle, dairemde belirdi. Oldukça eski moda bir kesimi olan Armani bir ceket vardı bir de üstünde.

"Bende bunlardan düzinelerce vardı" dedi ceketi işaret ederek. "Bundan sadece birkaç yıl önce, dünyadaki bütün piliçler benim olabilirdi! Eskiden piliçler içeri girmek için kapımı zorlardı!"

İlk kez Roy'un iyi görünümlü bir adam olduğunu fark ettim. Biraz Elvis'i andırıyordu. Orta boylu ve yapılıydı; yeşil gözleri bir bebeğinki gibi, siyah, uzun kirpiklerle çerçevelenmişti ve gür siyah saçlarına yer yer aklar düşmüştü.

Bir süre şöyle bir boş daire dolandı, zemindeki tahtaların düzgün biçimde döşenip döşenmediğini kontrol ederek.

"İyi, öyle değil mi?" diye sordu yere bakarak.

"Evet" dedim.

"Artan tahtaları kitap rafı yapmak için kullanabilirim..."

Bu doğruydu, çok fazla tahta artmıştı ve ben bunlarla ne yapacağımı bilmiyordum.

Bütün gün Roy'un raf yapışını izledim. Yeni boyanmış duvarları, parlak, açık renkli ahşap zemini olan ve pencerelerden içeri dolan güneş ışığıyla yıkanan boş apartman dairesinde Roy muhteşem görünüyordu. Bir an bile ara vermeden, tama-

men işine odaklanarak çalıştı. Roy'un mahir ellerinde, artan tahtalar hoş bir kitaplığa dönüştü.

"Bu benden bir hediye! Evin şerefine!" dedi göğsüne vurarak.

Roy Paris'e gitmek üzere ayrıldı. Davor'dan yaklaşık iki bin gulden borç aldı. Amerika'ya varır varmaz kendisiyle yaşaması için Davor'u yanma çağıracaktı. Amerika para kazanabildiğiniz bir ülkedir. Onun, Roy'un, kasırgaları takip eden çocukları, çalışanları vardı. Fırtına nereyi vursa hemen takımlarını toplayıp oraya koşuyorlardı.

Daireyi temizlerken Roy'un pek çok kasetini (Bruce Springsteen), karton ciltli bir gerilim romanı ve dolapta, bir elektrik sayacıyla birkaç eski spor ayakkabı buldum. Hepsini attım. E-postama Roy'un kız kardeşinden iki mesaj geldi: Bunlardan biri Montana'daki arazi ve ev fiyatlarının ne denli şişirildiğine ilişkindi. Diğeri ise Amerikalı el yapımı ayıcık üreticilerinin iletişim ağı hakkında bilgiydi. Roy'un kız kardeşinin mahir elleri olduğunu ve oyuncak ayılar yaptığını söylediğini hatırladım. Cevap vermedim. Nasıl bir cevap verebilirdim ki!

Niki, Davor ve ben iletişimi koparmadık. Sık sık beni görmeye geldiler. Roy'un adı sohbetlerimizde sık sık geçiyordu. Davor bana Roy'dan duyduğu onunla ilgili başka ayrıntılar da anlattı.

Davor bize Roy'un amcası Steve'e tutkusundan söz etti. Bu "amca" nüfuzlu bir mafyaydı, herkesle bağlantısı vardı: CIA, FBI, kim bilir başka kimler... Kokain kaçakçılığı yapıyordu; ama öyle böyle değil. Kendi ölüm senaryosunu yazmıştı. Roy'un annesi bile bu konuda bir şey bilmiyordu. Steve Amca, elbette farklı bir isimle Meksika'da yaşıyordu ve Roy kim olduğunu bilen tek kişiydi. Steve Amca Roy'u mafya dünyasıyla tanıştırmıştı.

Roy bir keresinde onların bir adamcağızın ayak parmaklarını kestiklerini, ellerini bağladıklarını ve onu kan kaybından

yavaş yavaş ölüme terk ettiklerini görmüştü. Steve Amca Roy'u sık sık yanında götürüyordu.

Roy, New York dokları hakkında da çok şey duymuştu. Balıklar New York pazarlarına gönderilmeden önce balıkçı teknelerinde temizleniyordu. Sonra da tekneler açık denize geri dönüyor ve balıkların iç organlarını denize pompalıyorlardı. En azından Davor'un Roy'un hikâyelerinden anladığı buydu. Bazen balıkların iç organlarıyla birlikte kurşunlarla delik deşik olmuş cesetleri de derinlere gönderdikleri oluyordu. Balıkçılarla mafya "ekolojik" bir antlaşmaya varmıştı. Roy tüm bunları görmüştü. Bu yüzden tehlikeliydi, yani çok şey bildiği için. Ve bu yüzden Amerika'ya dönmekten korkuyordu. Vergi Dairesi onu arıyordu. On binlerce dolar borcu vardı. Bu fazla bir para değildi; yeniden kendi ayakları üzerinde durmaya başlar başlamaz hepsini ödeyecekti. Kız kardeşi ona tıpkı kendisine benzeyen bir yakınının pasaportunu gönderdiğinde sorunsuz biçimde geri dönebilirdi.

Davor bize tüm bunları anlattı. İngilizce'si o kadar iyi olmayabilirdi ama kulağa ikna edici geliyordu. Söylediğim gibi, Roy başından beri karanlık bir tipti.

Roy iki bin gulden ya da başka herhangi bir şeyle ilgili olarak hiçbir zaman iletişime geçmedi. Bir keresinde Davor, Roy'un kız kardeşini aramaya çalıştı. Numarası Roy'un ona bıraktığı tek şeydi. Kız kardeşi telefonu yüzüne kapadı.

Roy'un kayboluşunun üzerinden bir yıl geçmişti.

Roy banyoya, sahte bir sugeçirmez tahta kiriş yapmıştı; bu oldukça yukarıya, erişilemeyecek bir yere yerleştirilen çirkin boruları ve su rezervinin ana musluğunu gizleme amaçlı bir tür maskeydi. Bu musluğun tam olarak nerede olduğunu kontrol etmediğimi fark ettim ve bir merdivene tırmandım. Elimi uzattım ve elimle musluğun altına vurdum ve bir tomar kâğıt buldum.

Bunlar Roy'un romanı *The Seven Screws*'in ilk iki –bir buçuk– sayfasıydı. Roy bu sayfaları Davor ve Niki zemini döşerken koymuş olmalıydı. Sanki bir taraftan onları bulmamı istiyormuş ama aynı zamanda istemiyormuş gibi. Bir tür sorun olup suyu kapatmak gerekmedikçe kimse onları sakladığı yere bakmazdı.

Oturup dikkatlice Roy'un yazdıklarını okudum.

Roy ilk sayfaya *hızla orta yaşa yaklaştığı* gözlemiyle başlıyor ve itirafıyla bir *vasiyetname* bırakmak, *kendine yaptığı ve başkalarının ona yaptığı haksızlığı* gidermek istiyordu. Belki bu çalışmayı yazarak kendisine *uzun günler ve uykusuz geceler boyunca eziyet çektiren şeytanları kovmakta* başarılı olabilirdi. Çünkü Roy artık kim olduğundan emin değildi; sadece bir *gölge* miydi yoksa sadece *bir zamanlar olduğu şeyin hayaleti* miydi? Karamsarlık ve kendine acımayla yüklü olduklarını bilmesine rağmen okura *ilerleyen sayfalarda açığa çıkarmak üzere olduğu şeyi anlamaya çalışması* için yalvarıyordu. Bu yüzden *kendi affını* değil, *çok uzun süredir sevilmeyi ve kabul edilmeyi bekleyen o çocuğun affını* bekliyordu.

Bundan sonraki öykü o çocuğun, kendi yaşamlarında bir çıkış noktası bulmaya çalışan ve *onlara verilemeyen şeyi alan* yedi Brooklyn'li çocuğun, sadece *ölüm*le bozulacak kadar tavizsiz bir antlaşma yapan yedi çocuğun öyküsü olacaktı.

Romanın adı neden *The Seven Screws*'dı?

Küçük titanyum vidalar çocuklardan birinin bacağından bir kemik operasyonu sonrasında çıkarıldı. Korku nedir bilmeyen yedi hiddetli adama dönüşecek yedi çocuk için yedi vida. Yedi kader için yedi vida...

Roy'un kısa girişi bu tekrarlarla doluydu, çok uzun süre önce kafasına yerleşmiş bir mantrayı tekrar ediyormuş gibi. Ve o sözel kapandan kurtulamıyordu. Yine de, son cümleleri okurken ürperdim.

Yakında göreceğiniz gibi bu hikâyeyi söze dökülemeyecek canavarlıklar yapma becerisine sahip bu genç adamlara tanıklık

mahiyetinde yazıyorum. Bu öyküyü yazarken de huzur bulabilmesi için ruhumu serbest bırakacağım. Çünkü ben sıradan bir adam değilim. Ben yedinci vidayım.

Hepsi buydu.

Şimdi sorulması gereken soru şu: Tüm bunların –dairenin onarımından nevrotik marangozlara kadar– kitaplar ve edebiyatla ne ilgisi var? Roy'un bu kitabın içeriğiyle nasıl bir bağlantısı olabilir?

Salt kitap raflarını benim için kendi elleriyle yaptığı ayrıntısı bile Roy'un bu sayfalarda bir yerinin olmasını garantiliyor.

Ama bundan daha fazlası söz konusu. Roy metnini hemen bulamayacağımı bildiği bir yere saklayarak şişe içinde bir mektup bıraktı bana. Roy'un karışık metni elektronik daktiloda yazılmıştı ve bir kopyası olduğu konusunda ciddi şüphelerim var. Roy'a bir şey olursa, benim yaşamımdan çıkıp gittiği gibi kendi yaşamından da çıkıp giderse kitabımdaki bu sözcükler Roy'un varlığının ve onu "bir zamanlar olduğu şeyin gölgesi" yapan olaylar hakkında bir delil bırakma arzusunun bir tür kanıtı olacak. Bunlar benim kendi adıma verdiğim "karşılıksız" ödünler; kitaplık için sembolik bir bedel.

Roy'un hikâyesi, "saygın olan" ile "saygın olmayan" arasındaki ayrımın hassas olduğu gerçeğine dair bir fabl olarak da okunabilir. İkisi de her an diğeriyle yer değiştirebilir. Sonuçta Roy bir an için yerimi alırken Roy'un işini yapmıyor muydum? Diz çökmüş, ellerim harca bulanmış bir halde, yazarın özgüvenindeki ölçüsüzlük için sembolik olarak günah çıkarıyordum.

Roy'un romanının başlangıcı bir roman önerisinin nasıl yazılacağının kusursuz bir örneğiydi. Referanslarla doluydu: yedi sayısı; yedi Brooklyn samurayı; hayaletlerin, gölgelerin ve şeytanın romantik tasviri; romana geleneksel biçimde okuru yazarın "günahlar"ını "bağışlamaya" çağırarak başlamak... İşte bu yüzden son derece etkileyiciydi. Okurun dikkatini çekmek

için onu bir sırrın keşfine dahil olmaya davet etmekten daha etkili bir olta yoktur. Niki, Davor ve ben de aynı oltaya takılmamış mıydık? Roy bizim için bir sır olarak kalmıştı.

Roy'un öyküsü aslında öykülerin nasıl gerçeğe dönüştüğünün bir öyküsü. *Tilki kurnazlığın ve ihanetin tanrısıdır. Tilki yazarların tanrısıdır*, diye yazar Boris Pilnyak. Roy bir gün itirafnamesini yazacak olursa gerçekten yaşamış olan ya da hayali karakterler olan insanların öykülerini çalması gerekecek; ki her yazarın yaptığı şey de budur. Roy hakkında bu öyküyü yazarken bir tilki gibi sinsice sokuldum ve ondan bir parçasını çaldım. Belki o iki sayfa "şişede bir mektup" değil, bir tuzaktı.

Roy kendisini bu kitabı yazmaya iten şeyleri listelerken, "adalet"i yerine getirmekten de söz ediyor. Adaleti yerine getirmeye duyulan inanç –estetik, edebi, politik kaygı, samimiyet– kalemi ele almak için en güçlü tetikleyicilerden biridir; sanatsal sonuçları ne olursa olsun. Ben de bir tür "adalet"i yerine getirme çabası içindeymişim gibi görünüyorum.

Yazılmak *zorunda* olduklarından emin olan öyküler ve bu öyküleri okuduklarında bunların yeniden yazılması *gerektiğinden* emin olan okurlar (yazarlar da okurdur!) olduğu sürece kitaplar var olacaktır. Edebiyat sanatının kendisiyle ilişkili olarak da, kim bilir belki de işin püf noktası, işi marangozluk olan birinin *Ben sıradan bir adam değilim. Ben yedinci vidayım* diye yazması ve bunun sizi güldürmemesidir.

Söylediğim gibi bir yıl boyunca Roy'dan hiçbir haber alamadık. Ardında bir kitaplık ve gelecekteki romanının bir buçuk sayfalık kısmını bıraktı. Belki de hâlâ Paris'te aylak aylak dolaşıyordur. Belki de Paris'li bir hanımefendi onu eskort olarak tutmuştur ve Roy Paris'te Armani ceketleriyle, geçmişteki en iyi günlerinde olduğu gibi dolaşıyordur. Belki de İtalyan mafyasına katılmıştır ve *söze dökülemeyecek canavarlıklar* yapmakla meşguldür. Belki kaçak yolcu olarak yanlış bota binmiş ve Havana'ya gitmiştir. Belki de ben bu satırları yazarken

Havanada bir atölyede oturmakta ve nasıl sigara sarılacağını öğrenmektedir. Belki de Küba'dan çoktan ayrılmıştır. Belki döküntü bir yelkenliyle Miami'ye ulaşmayı başarmıştır. Belki de kendi ülkesinde Kübalı bir mülteci olarak karaborsada çalışıyor, son güçlü kasırgada zarar gören evleri tamir ediyordur.

Belki Montana'da zemininden çatısına kendi elleriyle yaptığı bir evdedir. Orada, çatı katında bir odada, pencereyi gören bir masada, ara sıra atların otladığı yeşil otlaklara bakarak romanı *The Seven Screws*'ı yazıyordur. Belki de ben şu an bu satırları yazarken, Roy'un sayfalarında paralel bir hayat sürüyorumdur; hakkında hiçbir şey bilmediğim bir hayat.

2000

Neden kitapçı raflarını giderek artan sayıda "kötü kitap" doldurmaya başladı? Neden okur "iyi edebiyat"a sırt çeviriyor? Gün geçtikçe neden daha çok yazar şuh pozlar veriyor? Yayın dünyasında bu ve benzeri soruların giderek daha çok dillendirilmeye başladığını görüyoruz. Sakın kitabın metalaştığı, değerlerin aşınıp her şeyin piyasanın acımasız kurallarına terk edildiği bir dünyanın kaçınılmaz sonuçları olmasın bunlar!..

Okumadığınız İçin Teşekkürler adlı kitabında Dubravka Ugresiç, Doğu Avrupalı bir Hırvat yazar olarak çuvaldızı kendine iğneyi dünya kitap piyasasına batırarak, günümüz yayıncılığını mercek altına alıyor ve diyor ki: Eğer Thomas Mann bugün yazmış olsaydı ABD'de kitabını basacak bir yayınevi bulamazdı; ona kitaplarının yeterince seksi olmadığı söylenirdi.

Oyuncul ama sert eleştirilerini yönelttiği yayın dünyasında, ajansların, editörlerin, süpermarketlere dönen kitapçıların, dağıtımcıların günümüzdeki durumunu gözler önüne seriyor Ugresiç. Bir kitap fuarını ziyaret eden Joan Collins örneğiyle, yazarların yazarlık meziyetine değil şöhretine, hatta "et"ine bakıldığını, kitap fuarlarının kitapla alakasının kalmadığını, editörlerin yazarların yerine geçtiğini, herkesin yazar olduğunu ve dolayısıyla yazar olmanın anlam ve önemini yitirdiğini anlatıyor.

Bakın diyor bütün dünyadaki "çoksatar" listelerine, ilk sıralarda edebiyat yapıtları yerine çok büyük bir ihtimalle bu büyük şovun bir parçası olarak üretilmiş kitapları görürsünüz.

Okumadığınız İçin Teşekkürler bir bakıma liberal kapitalist dünyanın kültüre, insana ama özellikle de kitaba ne yaptığının hikâyesidir.

AYRINTI • LACİVERT
ISBN: 978-975-539-932-4
9 789755 399324

18 TL